

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Пінчук Ю. В.

**РИТОРИКА, КУЛЬТУРА
ТА ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ
КОРЕКЦІЙНОГО ПЕДАГОГА**

Навчально-методичний посібник

Київ
• КНТ •
2015

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Пінчук Ю. В.

**РИТОРИКА, КУЛЬТУРА
ТА ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ
КОРЕКЦІЙНОГО ПЕДАГОГА**

Навчально-методичний посібник

Київ
• КНТ •
2015

УДК 81.271.37(075)
ББК 81.006.2я7(075)
ПЗ2

*Рекомендовано до друку Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(Лист №1/11-10175 від 2.07.2014р.)*

Рецензенти:

Миронова С.П., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри корекційної педагогіки та інклюзивної освіти факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Руденко Л.М., доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри спеціальної психології та медицини Інституту корекційної педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Автор

Пінчук Ю.В., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри логопедії Інституту корекційної педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Пінчук Ю. В.

ПЗ2 Риторика, культура та техніка мовлення корекційного педагога. Навч.-метод. посібн. – К. : КНТ, 2015. – 160 с.

ISBN 978-966-373-752-2

Зміст навчально-методичного посібника спрямований на висвітлення найважливіших питань риторики, культури та техніки українського мовлення, без яких неможливе формування мовленнєвої і в цілому педагогічної майстерності корекційного педагога. Особливо виділено вимоги до мовлення фахівця-логопеда та визначено шляхи його вдосконалення. До кожного розділу подані запитання для самоперевірки та співбесіди, рекомендуються конкретні практичні завдання, вправи з тренування мовленнєвого апарату, список необхідної літератури.

Посібник призначено для студентів факультетів корекційної педагогіки, логопедів, учителів, вихователів та всіх небайдужих до власного мовлення.

УДК 81.271.37(075)
ББК 81.006.2я7(075)

© Пінчук Ю.В., 2015
© ТОВ «КНТ», 2015

ISBN 978-966-373-752-2

УДК 81.271.37(075)
ББК 81.006.2я7(075)
ПЗ2

*Рекомендовано до друку Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(Лист №1/11-10175 від 2.07.2014р.)*

Рецензенти:

Миронова С.П., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри корекційної педагогіки та інклюзивної освіти факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Руденко Л.М., доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри спеціальної психології та медицини Інституту корекційної педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Автор

Пінчук Ю.В., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри логопедії Інституту корекційної педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Пінчук Ю. В.

ПЗ2 Риторика, культура та техніка мовлення корекційного педагога. Навч.-метод. посібн. – К. : КНТ, 2015. – 160 с.

ISBN 978-966-373-752-2

Зміст навчально-методичного посібника спрямований на висвітлення найважливіших питань риторики, культури та техніки українського мовлення, без яких неможливе формування мовленнєвої і в цілому педагогічної майстерності корекційного педагога. Особливо виділено вимоги до мовлення фахівця-логопеда та визначено шляхи його вдосконалення. До кожного розділу подані запитання для самоперевірки та співбесіди, рекомендуються конкретні практичні завдання, вправи з тренування мовленнєвого апарату, список необхідної літератури.

Посібник призначено для студентів факультетів корекційної педагогіки, логопедів, учителів, вихователів та всіх небайдужих до власного мовлення.

УДК 81.271.37(075)
ББК 81.006.2я7(075)

© Пінчук Ю.В., 2015
© ТОВ «КНТ», 2015

ISBN 978-966-373-752-2

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ I Основні поняття культури мовлення	8
1.1 Культура мовлення як педагогічна необхідність	10
1.2 Поняття «мова». Функції мови	11
1.3 Поняття державної, національної та літературної мови	13
1.4 Мовна норма. Типи норм	14
1.5 Мова і мовлення. Мова і мислення. Мовленнєве спілкування	15
1.6 Поняття «культура мови» і «культура мовлення»	18
1.7 Стилї мови	20
1.8 Правила оформлення списку та бібліографічного опису літературних джерел	23
1.9 Комунікативні якості мовлення та їх зв'язок із стилями мови	25
1.10 Культура мовлення і мовленнєві помилки	29
1.11 Зв'язок «Риторики, культури та техніки мовлення» з іншими навчальними дисциплінами .	34
Запитання для самоперевірки та співбесіди з теми	35
Розділ II. Риторика	37
2.1. Основні поняття риторики	39
2.2. Риторичні закони	41
2.3. Види красномовства та сфери його застосування ...	47
2.4. Підготовка промови	52

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ I Основні поняття культури мовлення	8
1.1 Культура мовлення як педагогічна необхідність	10
1.2 Поняття «мова». Функції мови	11
1.3 Поняття державної, національної та літературної мови	13
1.4 Мовна норма. Типи норм	14
1.5 Мова і мовлення. Мова і мислення. Мовленнєве спілкування	15
1.6 Поняття «культура мови» і «культура мовлення»	18
1.7 Стилї мови	20
1.8 Правила оформлення списку та бібліографічного опису літературних джерел	23
1.9 Комунікативні якості мовлення та їх зв'язок із стилями мови	25
1.10 Культура мовлення і мовленнєві помилки	29
1.11 Зв'язок «Риторики, культури та техніки мовлення» з іншими навчальними дисциплінами .	34
Запитання для самоперевірки та співбесіди з теми	35
Розділ II. Риторика	37
2.1. Основні поняття риторики	39
2.2. Риторичні закони	41
2.3. Види красномовства та сфери його застосування ...	47
2.4. Підготовка промови	52

2.5. Поради доповідачу та помилки у публічних виступах	56
2.6 Образ і культура оратора	58
2.7 Педагогічна риторика	61
2.8. Мовленнєвий етикет вчителя	65
2.9. Культура професійного мовлення вчителя-логопеда	73
2.10. Особливості професійного мовлення вчителя-логопеда	80
Запитання для самоперевірки та співбесіди з теми	82
Розділ III. Техніка мовлення	85
3.1. Компоненти техніки мовлення	87
3.2. Фонологічні засоби мовлення	107
3.3. Розвиток професійного мовленнєвого слуху вчителя-логопеда	108
3.4. Шляхи вдосконалення техніки мовлення	110
Запитання для самоперевірки та співбесіди з теми	118
Вправи і завдання для самостійної роботи	119
Питання та практичні завдання для контролю знань з курсу	139
Тести до курсу «Риторика, культура та техніка мовлення» ...	142
Список літератури	144
Предметний покажчик	149
Іменний покажчик	154

2.5. Поради доповідачу та помилки у публічних виступах	56
2.6 Образ і культура оратора	58
2.7 Педагогічна риторика	61
2.8. Мовленнєвий етикет вчителя	65
2.9. Культура професійного мовлення вчителя-логопеда	73
2.10. Особливості професійного мовлення вчителя-логопеда	80
Запитання для самоперевірки та співбесіди з теми	82
Розділ III. Техніка мовлення	85
3.1. Компоненти техніки мовлення	87
3.2. Фонологічні засоби мовлення	107
3.3. Розвиток професійного мовленнєвого слуху вчителя-логопеда	108
3.4. Шляхи вдосконалення техніки мовлення	110
Запитання для самоперевірки та співбесіди з теми	118
Вправи і завдання для самостійної роботи	119
Питання та практичні завдання для контролю знань з курсу	139
Тести до курсу «Риторика, культура та техніка мовлення» ...	142
Список літератури	144
Предметний покажчик	149
Іменний покажчик	154

ПЕРЕДМОВА

Риторика, культура та техніка мовлення — це дисципліна, яка знаходиться на межі філології, психології та педагогіки. Вона всебічно вивчає грамотне мовлення, водночас найбільш інтенсивно розкриває комунікативну функцію мови.

Ключовим поняттям культури мовлення є поняття «норми». Воно співвідноситься з поняттями варіанта стилістичної необхідності вживання мовної одиниці, якості мовлення. Риторика передусім розглядає таку якість мовлення, як дієвість, а також умови оптимальної мовленнєвої поведінки. Культура мовлення вивчає її нормативний бік і доцільність тієї чи іншої мовленнєвої поведінки. Тема «Культура мовлення» вивчається раніше за «Риторику», оскільки нормативні аспекти мовлення повинні усвідомлюватися раніше, ніж вольові та естетичні. Завершує курс розділ технічної реалізації нормативності мовлення — «Техніка мовлення».

Мовленнєві помилки, мовленнєва неоднозначність, які інколи допускаються у повсякденному спілкуванні, вкрай недоречні у професійному мовленні, тим паче там, де говорить представник «мовленнєвої» професії: педагог, особливо логопед, диктор, журналіст, психолог, юрист та ін.

Мовленнєва культура є важливим складником професійної майстерності педагога. Вчителям-логопедам вона необхідна особливо, оскільки їх мовлення постійно виступає взірцем для наслідування дітей та зразком бездоганного володіння для всіх оточуючих. Батьки ніколи не довіряють свою дитину некомпетентному логопедові, який сам не зміг навчитися правильному зраз-

ПЕРЕДМОВА

Риторика, культура та техніка мовлення — це дисципліна, яка знаходиться на межі філології, психології та педагогіки. Вона всебічно вивчає грамотне мовлення, водночас найбільш інтенсивно розкриває комунікативну функцію мови.

Ключовим поняттям культури мовлення є поняття «норми». Воно співвідноситься з поняттями варіанта стилістичної необхідності вживання мовної одиниці, якості мовлення. Риторика передусім розглядає таку якість мовлення, як дієвість, а також умови оптимальної мовленнєвої поведінки. Культура мовлення вивчає її нормативний бік і доцільність тієї чи іншої мовленнєвої поведінки. Тема «Культура мовлення» вивчається раніше за «Риторику», оскільки нормативні аспекти мовлення повинні усвідомлюватися раніше, ніж вольові та естетичні. Завершує курс розділ технічної реалізації нормативності мовлення — «Техніка мовлення».

Мовленнєві помилки, мовленнєва неоднозначність, які інколи допускаються у повсякденному спілкуванні, вкрай недоречні у професійному мовленні, тим паче там, де говорить представник «мовленнєвої» професії: педагог, особливо логопед, диктор, журналіст, психолог, юрист та ін.

Мовленнєва культура є важливим складником професійної майстерності педагога. Вчителям-логопедам вона необхідна особливо, оскільки їх мовлення постійно виступає взірцем для наслідування дітей та зразком бездоганного володіння для всіх оточуючих. Батьки ніколи не довіряють свою дитину некомпетентному логопедові, який сам не зміг навчитися правильному зраз-

ковому мовленню. Тому мовлення спеціаліста-логопеда можна назвати і рекламою самому собі, і своєю візитною карткою.

Вчитель — мовленнева особистість, комунікативний лідер. Те, що сказав педагог, не тільки запам'ятовується, а й неодноразово повторюється. Від мистецтва мовленнєвого спілкування суттєво залежать результати корекційно-виховної роботи з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку.

Засвоєння норм літературної мови — тривалий процес, який починається з дитинства, а вивчення й застосування функціональних можливостей мови триває впродовж усього свідомого життя. Адже того, що засвоєно з уст матері, в житті замало. Коли дитина йде до дитячого садка або школи, критерієм істини для неї в багатьох випадках стає слово вчителя. І не лише бездоганне знання свого фаху, не лише педагогічна майстерність, досконалість методичних та корекційних прийомів, а й словесно-естетичний рівень подання знань формує юну особистість. Тому дуже прикро, коли цей рівень недосконалий, коли вчитель байдужий до свого мовлення.

Вчитель має досконало володіти технікою мовлення, тобто диханням, голосом та дикцією, вміти добирати мовностилістичні засоби і прийоми відповідно до умов і мети спілкування: з дітьми — у навчально-виховному процесі та при діагностиці, з батьками дітей — під час консультування, з колегами — при обговоренні професійних питань.

Корекційному педагогові слід невимушено оперувати словом, правильно використовувати логічні наголоси і психологічні паузи, слідкувати за відповідністю між змістом і тоном, між словами, жестами та мімікою. Майбутній вчитель повинен вміти сприймати, відтворювати готові та створювати нові наукові фахові тексти; володіти прийомами підготовки і виголошення публічного виступу; вміти застосовувати фахову українську термінологію у різноманітних комунікативних ситуаціях; вміти користуватись загальномовними та спеціальними словниками тощо.

Запропонований курс передбачає засвоєння основних понять культури мовлення та споріднених з нею дисциплін, усвідомлення основних принципів риторики, культури та техніки користування українською мовою.

ковому мовленню. Тому мовлення спеціаліста-логопеда можна назвати і рекламою самому собі, і своєю візитною карткою.

Вчитель — мовленнева особистість, комунікативний лідер. Те, що сказав педагог, не тільки запам'ятовується, а й неодноразово повторюється. Від мистецтва мовленнєвого спілкування суттєво залежать результати корекційно-виховної роботи з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку.

Засвоєння норм літературної мови — тривалий процес, який починається з дитинства, а вивчення й застосування функціональних можливостей мови триває впродовж усього свідомого життя. Адже того, що засвоєно з уст матері, в житті замало. Коли дитина йде до дитячого садка або школи, критерієм істини для неї в багатьох випадках стає слово вчителя. І не лише бездоганне знання свого фаху, не лише педагогічна майстерність, досконалість методичних та корекційних прийомів, а й словесно-естетичний рівень подання знань формує юну особистість. Тому дуже прикро, коли цей рівень недосконалий, коли вчитель байдужий до свого мовлення.

Вчитель має досконало володіти технікою мовлення, тобто диханням, голосом та дикцією, вміти добирати мовностилістичні засоби і прийоми відповідно до умов і мети спілкування: з дітьми — у навчально-виховному процесі та при діагностиці, з батьками дітей — під час консультування, з колегами — при обговоренні професійних питань.

Корекційному педагогові слід невимушено оперувати словом, правильно використовувати логічні наголоси і психологічні паузи, слідкувати за відповідністю між змістом і тоном, між словами, жестами та мімікою. Майбутній вчитель повинен вміти сприймати, відтворювати готові та створювати нові наукові фахові тексти; володіти прийомами підготовки і виголошення публічного виступу; вміти застосовувати фахову українську термінологію у різноманітних комунікативних ситуаціях; вміти користуватись загальномовними та спеціальними словниками тощо.

Запропонований курс передбачає засвоєння основних понять культури мовлення та споріднених з нею дисциплін, усвідомлення основних принципів риторики, культури та техніки користування українською мовою.

Риторика, культура та техніка мовлення корекційного педагога

Кожен учитель повинен володіти адекватним, неупередженим відчуттям мови, постійно стежити за змінами, які відбуваються в нормах вимови, наголошування, слововживання. Треба вміти самому уважно (інколи з олівцем) читати наукову, технічну, публіцистичну, художню літературу. Неможливо весь педагогічний шлях пройти тільки із знаннями, набутими у стінах університету. Слід вдосконалювати культуру свого професійного мовлення протягом усього життя. Ця рекомендація адресована всім педагогам.

Риторика, культура та техніка мовлення корекційного педагога

Кожен учитель повинен володіти адекватним, неупередженим відчуттям мови, постійно стежити за змінами, які відбуваються в нормах вимови, наголошування, слововживання. Треба вміти самому уважно (інколи з олівцем) читати наукову, технічну, публіцистичну, художню літературу. Неможливо весь педагогічний шлях пройти тільки із знаннями, набутими у стінах університету. Слід вдосконалювати культуру свого професійного мовлення протягом усього життя. Ця рекомендація адресована всім педагогам.

РОЗДІЛ І. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ.

- 1.1 Культура мовлення як педагогічна необхідність.
- 1.2 Поняття «мова». Функції мови.
- 1.3 Поняття державної, національної та літературної мови.
- 1.4 Мовна норма. Типи норм.
- 1.5 Мова і мовлення. Мова і мислення. Мовленнєве спілкування.
- 1.6 Поняття «культура мови» і «культура мовлення».
- 1.7 Стилї мови.
- 1.8 Правила оформлення списку літературних джерел та бібліографічного опису.
- 1.9 Комунікативні якості мовлення. Зв'язок якостей мовлення із стилями мови.
- 1.10 Культура мовлення і мовленнєві помилки.
- 1.11 Зв'язок «Риторики, культури та техніки мовлення» з іншими навчальними дисциплінами.

Література

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення/Н. Д. Бабич. –Львів, 1990. — 232 с.
2. Бейлинсон Л. С. Профессиональная речь логопеда/Л. С. Бейлинсон — М., 2005.

РОЗДІЛ І. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ.

- 1.1 Культура мовлення як педагогічна необхідність.
- 1.2 Поняття «мова». Функції мови.
- 1.3 Поняття державної, національної та літературної мови.
- 1.4 Мовна норма. Типи норм.
- 1.5 Мова і мовлення. Мова і мислення. Мовленнєве спілкування.
- 1.6 Поняття «культура мови» і «культура мовлення».
- 1.7 Стилї мови.
- 1.8 Правила оформлення списку літературних джерел та бібліографічного опису.
- 1.9 Комунікативні якості мовлення. Зв'язок якостей мовлення із стилями мови.
- 1.10 Культура мовлення і мовленнєві помилки.
- 1.11 Зв'язок «Риторики, культури та техніки мовлення» з іншими навчальними дисциплінами.

Література

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення/Н. Д. Бабич. –Львів, 1990. — 232 с.
2. Бейлинсон Л. С. Профессиональная речь логопеда/Л. С. Бейлинсон — М., 2005.

3. Головин Б. Н. Основы культуры речи/Б. Н. Головин. — М., 1988.
4. Иванова С. Ф. Речевой слух и культура речи/С. Ф. Иванова — М., 1970.
5. Капська А. Й. Педагогіка живого слова/А. Й. Капська — К., — 1997.
6. Культура української мови/За ред. В. М. Русанівського. -К., 1990.-304 с.
7. Культура фахового мовлення/За ред. Н. Д. Бабич. — Чернівці: 2005. — 572 с.
8. Львов М. Р. Основы теории речи / М. Р. Львов — М., 2002, — 248 с.
9. Мацько Л. І., Культура української фахової мови./Л. І. Мацько, Л. В. Кравець — К.: ВЦ «Академія», 2007. — 360 с.
10. Мацько Л. І. Стилiстика української мови: підручник/Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько./За ред. Мацько Л. І. — К., 2003.- 462 с.
11. Мурашов А. А. Культура речи учителя/А. А. Мурашов-М.-Воронеж, 2002.-423 с.
12. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика/М. І. Пентилюк. — К., 1994. — 240 с.
13. Пінчук Ю. В. Риторика, культура та техніка мовлення вчителя-логопеда/Ю. В. Пінчук — К., КНТ, 2007.-92 с.
14. Пономарів О. Д. Стилiстика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. — К.: Либідь, 1993. — 248 с.
15. Струганець Л. Теоретичні основи культури мови/Л. Струганець. -Тернопіль, 1997.-96 с.
16. Український правопис/НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови. — К., 1997. — 240 с..
17. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням: підручник/С. В. Шевчук, І. В. Клименко. — К: Алерта, 2012. — 696 с.
18. Юкало В. Я. Культура мови/В. Я. Юкало — Тернопіль, 1999.-77 с.

3. Головин Б. Н. Основы культуры речи/Б. Н. Головин. — М., 1988.
4. Иванова С. Ф. Речевой слух и культура речи/С. Ф. Иванова — М., 1970.
5. Капська А. Й. Педагогіка живого слова/А. Й. Капська — К., — 1997.
6. Культура української мови/За ред. В. М. Русанівського. -К., 1990.-304 с.
7. Культура фахового мовлення/За ред. Н. Д. Бабич. — Чернівці: 2005. — 572 с.
8. Львов М. Р. Основы теории речи / М. Р. Львов — М., 2002, — 248 с.
9. Мацько Л. І., Культура української фахової мови./Л. І. Мацько, Л. В. Кравець — К.: ВЦ «Академія», 2007. — 360 с.
10. Мацько Л. І. Стилiстика української мови: підручник/Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько./За ред. Мацько Л. І. — К., 2003.- 462 с.
11. Мурашов А. А. Культура речи учителя/А. А. Мурашов-М.-Воронеж, 2002.-423 с.
12. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика/М. І. Пентилюк. — К., 1994. — 240 с.
13. Пінчук Ю. В. Риторика, культура та техніка мовлення вчителя-логопеда/Ю. В. Пінчук — К., КНТ, 2007.-92 с.
14. Пономарів О. Д. Стилiстика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. — К.: Либідь, 1993. — 248 с.
15. Струганець Л. Теоретичні основи культури мови/Л. Струганець. -Тернопіль, 1997.-96 с.
16. Український правопис/НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови. — К., 1997. — 240 с..
17. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням: підручник/С. В. Шевчук, І. В. Клименко. — К: Алерта, 2012. — 696 с.
18. Юкало В. Я. Культура мови/В. Я. Юкало — Тернопіль, 1999.-77 с.

1.1. Культура мовлення як педагогічна необхідність.

Культура мовлення визначається різними авторами по-різному, оскільки це поняття трактується багатьма первісними і суміжними науковими дисциплінами. Передусім культура мовлення звертається до системи мови, а також до взаємовідношень «мова — людина», до їх нормальної побудови.

Над питаннями культури мовлення і риторики працювали такі українські вчені (педагоги, лінгвісти та методисти), як Н. Д. Бабич, М. А. Жовтобрюх, М. І. Вашуленко, О. М. Беляєв, Д. І. Ганич, С. Я. Єрмоленко, А. Й. Капська, А. П. Коваль, Л. І. Мацько, О. М. Мацько, Г. А. Олійник, М. І. Пентилюк, М. М. Пилинський, Г. М. Сагач, І. О. Синиця, Є. Д. Чак, С. В. Шевчук та ін. Серед російських науковців можна назвати Б. Н. Головіна, В. Г. Костомарова, О. О. Мурашова, С. П. Обронського, Л. І. Скворцова, В. І. Чернишова, Л. В. Щербу та ін.

Культура мовлення як складова загальної культури особистості є важливою ознакою інтелігентної людини. Для вчителя, як і для журналіста радіо і телебачення, диктора, актора, — це ще й професійна якість, формування якої починається задовго до вступу в університет і триває впродовж усього життя. Для вдосконалення мовленнєвих навичок навчальним планом з підготовки корекційних педагогів передбачений інтегрований курс «Риторика, культура і техніка мовлення корекційного педагога», метою якого є розширення знань про вимоги до мовлення вчителя, формування вмінь виголошувати промови, у вдосконаленні навичок фонаційного дихання, артикуляції, дикції тощо.

Культура мовлення вчителя не окрема дисципліна, проте вона враховує дані багатьох наук, конкретизуючись на оптимальності комунікативного процесу для мети і завдань викладання-навчання (В. В. Краєвський).

Культура мовлення — це своєрідна геральдика мовленнєвої особистості кожної людини: герб вже не стане гербом, якщо хоч найменша його частинка зміниться. Так само і мова — найважливіша категорія національного менталітету — перестане бути мовою нації в людині, якщо вона мимовільно змінить наголос, звуки, неправильно буде вживати слова. Мова більш, ніж будь-

1.1. Культура мовлення як педагогічна необхідність.

Культура мовлення визначається різними авторами по-різному, оскільки це поняття трактується багатьма первісними і суміжними науковими дисциплінами. Передусім культура мовлення звертається до системи мови, а також до взаємовідношень «мова — людина», до їх нормальної побудови.

Над питаннями культури мовлення і риторики працювали такі українські вчені (педагоги, лінгвісти та методисти), як Н. Д. Бабич, М. А. Жовтобрюх, М. І. Вашуленко, О. М. Беляєв, Д. І. Ганич, С. Я. Єрмоленко, А. Й. Капська, А. П. Коваль, Л. І. Мацько, О. М. Мацько, Г. А. Олійник, М. І. Пентилюк, М. М. Пилинський, Г. М. Сагач, І. О. Синиця, Є. Д. Чак, С. В. Шевчук та ін. Серед російських науковців можна назвати Б. Н. Головіна, В. Г. Костомарова, О. О. Мурашова, С. П. Обронського, Л. І. Скворцова, В. І. Чернишова, Л. В. Щербу та ін.

Культура мовлення як складова загальної культури особистості є важливою ознакою інтелігентної людини. Для вчителя, як і для журналіста радіо і телебачення, диктора, актора, — це ще й професійна якість, формування якої починається задовго до вступу в університет і триває впродовж усього життя. Для вдосконалення мовленнєвих навичок навчальним планом з підготовки корекційних педагогів передбачений інтегрований курс «Риторика, культура і техніка мовлення корекційного педагога», метою якого є розширення знань про вимоги до мовлення вчителя, формування вмінь виголошувати промови, у вдосконаленні навичок фонаційного дихання, артикуляції, дикції тощо.

Культура мовлення вчителя не окрема дисципліна, проте вона враховує дані багатьох наук, конкретизуючись на оптимальності комунікативного процесу для мети і завдань викладання-навчання (В. В. Краєвський).

Культура мовлення — це своєрідна геральдика мовленнєвої особистості кожної людини: герб вже не стане гербом, якщо хоч найменша його частинка зміниться. Так само і мова — найважливіша категорія національного менталітету — перестане бути мовою нації в людині, якщо вона мимовільно змінить наголос, звуки, неправильно буде вживати слова. Мова більш, ніж будь-

що інше, визначає загальне здоров'я нації. І на першому фланзі захисту і збереження рідної мови повинен бути вчитель. Чим більш принциповим і наполегливим він буде при дотриманні норм літературної мови, тим більше в нас є надії на спасіння нації через збереження і розвиток української літературної мови.

Риторика, культура мовлення корекційного педагога — це дисципліна, не тільки професійно, а й етично та естетично орієнтована: вчителю аморально припускати помилки у власному мовленні, він мовленнєва особистість і комунікативний лідер. Вчитель є взірцем для наслідування дітей, мовленнєвим прикладом для дорослих-батьків. І якщо культура мовлення — принципова характеристика загальної культури людини, то культура мовлення корекційного педагога — це характеристика загальної культури, стану і соціальних перспектив нації, і соціалізації дитини з порушеннями психофізичного розвитку.

Учень та його батьки мають відчувати безумовну перевагу вчителя, його ерудицію і професіоналізм, проте лідеру не вибачають помилок. Педагогічну чи методичну помилку учасники педагогічного процесу можуть і не помітити, проте мовленнєві помилки педагогів, а особливо логопедів, є предметом чисельних анекдотів та висловлювань навіть у кінофільмах. Враховуючи це, вчителю слід зберігати у мовленні такі якості, як чистота, граматична і фонетична правильність, точність, логічність, доступність.

1.2. Поняття «мова». Функції мови.

Як відомо, основою людського суспільства є мова. Мова — це особлива система знаків із закодованими у ній результатами пізнання людиною дійсності (система правил), система специфічних національних особливостей, характеристик. Мова є головним засобом спілкування людей, одним з компонентів духовної культури суспільства, продуктом соціального розвитку. Мова є абстрактною та відтворюваною. Вона нерозривно пов'язана з мисленням і служить не тільки засобом вираження думок, а й знаряддям думки, засобом формування й оформлення думки. Отже, мова виконує багато **функцій**:

що інше, визначає загальне здоров'я нації. І на першому фланзі захисту і збереження рідної мови повинен бути вчитель. Чим більш принциповим і наполегливим він буде при дотриманні норм літературної мови, тим більше в нас є надії на спасіння нації через збереження і розвиток української літературної мови.

Риторика, культура мовлення корекційного педагога — це дисципліна, не тільки професійно, а й етично та естетично орієнтована: вчителю аморально припускати помилки у власному мовленні, він мовленнєва особистість і комунікативний лідер. Вчитель є взірцем для наслідування дітей, мовленнєвим прикладом для дорослих-батьків. І якщо культура мовлення — принципова характеристика загальної культури людини, то культура мовлення корекційного педагога — це характеристика загальної культури, стану і соціальних перспектив нації, і соціалізації дитини з порушеннями психофізичного розвитку.

Учень та його батьки мають відчувати безумовну перевагу вчителя, його ерудицію і професіоналізм, проте лідеру не вибачають помилок. Педагогічну чи методичну помилку учасники педагогічного процесу можуть і не помітити, проте мовленнєві помилки педагогів, а особливо логопедів, є предметом чисельних анекдотів та висловлювань навіть у кінофільмах. Враховуючи це, вчителю слід зберігати у мовленні такі якості, як чистота, граматична і фонетична правильність, точність, логічність, доступність.

1.2. Поняття «мова». Функції мови.

Як відомо, основою людського суспільства є мова. Мова — це особлива система знаків із закодованими у ній результатами пізнання людиною дійсності (система правил), система специфічних національних особливостей, характеристик. Мова є головним засобом спілкування людей, одним з компонентів духовної культури суспільства, продуктом соціального розвитку. Мова є абстрактною та відтворюваною. Вона нерозривно пов'язана з мисленням і служить не тільки засобом вираження думок, а й знаряддям думки, засобом формування й оформлення думки. Отже, мова виконує багато **функцій**:

1. Комунікативна функція або функція спілкування. Суть її полягає в тому, що мова використовується як засіб спілкування між людьми, як інформаційний зв'язок у суспільстві.

2. Номінативна функція або функція називання. Усе пізнане людиною (предмети, особи, явища, властивості, процеси, закономірності) одержує назву і так під цією мовною назвою існує в житті і в свідомості мовців.

3. Мислетворча функція. Мова є не тільки формою вираження і передачі думки, а й засобом формування, тобто творення самої думки.

4. Гносеологічна, тобто пізнавальна, функція мови. Вона полягає в тому, що світ людина пізнає не тільки з власного досвіду, а й через мову, бо в ній накопичено досвід попередніх поколінь, сума знань про світ.

5. Експресивна або виражальна функція мови. Мова надає більше можливостей розкрити неповторний світ інтелекту, почуттів та емоцій людини. Кожний може впливати силою своїх переконань чи почуттів на інших.

6. Волонітативна функція є близькою до експресивної. Вона полягає в тому, що мова є засобом вираження волі співрозмовників (вітання, прощання, прохання, вибачення, спонукання, запрошення тощо).

7. Естетична функція. Мова фіксує в собі естетичні смаки й уподобання своїх носіїв. Естетика мови виражається у контексті мистецтва. Словесне мистецтво — це творення художніх образів у літературі, у публіцистиці, ораторському слові.

8. Культуроносна функція. Мова є носієм культури народу-моторця. Оволодіваючи мовою, людина оволодіває і культурою народу.

9. Ідентифікаційна функція мови полягає у тому, що мова виступає засобом ідентифікації мовців, тобто засобом вияву належності їх до однієї спільноти, певного ототожнення.

10. Магічно-містична функція мови збереглася з доісторичних часів, коли люди вірили у слово як реальне дійство, здатне зупинити небажаний хід дій, побороти злі сили, підкорити природу своїй волі.

11. Регулятивна функція виконує роль планування поведінки, вчинків тощо.

1. Комунікативна функція або функція спілкування. Суть її полягає в тому, що мова використовується як засіб спілкування між людьми, як інформаційний зв'язок у суспільстві.

2. Номінативна функція або функція називання. Усе пізнане людиною (предмети, особи, явища, властивості, процеси, закономірності) одержує назву і так під цією мовною назвою існує в житті і в свідомості мовців.

3. Мислетворча функція. Мова є не тільки формою вираження і передачі думки, а й засобом формування, тобто творення самої думки.

4. Гносеологічна, тобто пізнавальна, функція мови. Вона полягає в тому, що світ людина пізнає не тільки з власного досвіду, а й через мову, бо в ній накопичено досвід попередніх поколінь, сума знань про світ.

5. Експресивна або виражальна функція мови. Мова надає більше можливостей розкрити неповторний світ інтелекту, почуттів та емоцій людини. Кожний може впливати силою своїх переконань чи почуттів на інших.

6. Волонітативна функція є близькою до експресивної. Вона полягає в тому, що мова є засобом вираження волі співрозмовників (вітання, прощання, прохання, вибачення, спонукання, запрошення тощо).

7. Естетична функція. Мова фіксує в собі естетичні смаки й уподобання своїх носіїв. Естетика мови виражається у контексті мистецтва. Словесне мистецтво — це творення художніх образів у літературі, у публіцистиці, ораторському слові.

8. Культуроносна функція. Мова є носієм культури народу-моторця. Оволодіваючи мовою, людина оволодіває і культурою народу.

9. Ідентифікаційна функція мови полягає у тому, що мова виступає засобом ідентифікації мовців, тобто засобом вияву належності їх до однієї спільноти, певного ототожнення.

10. Магічно-містична функція мови збереглася з доісторичних часів, коли люди вірили у слово як реальне дійство, здатне зупинити небажаний хід дій, побороти злі сили, підкорити природу своїй волі.

11. Регулятивна функція виконує роль планування поведінки, вчинків тощо.

1.3 Поняття державної, національної та літературної мови

Мова існує у формі конкретних мов (національних, штучних та ін.). Кожна національна мова може мати свої форми вияву.

Українська мова входить до найпоширеніших мов світу, нею розмовляє близько 45 мільйонів людей. Вона належить до східної групи слов'янських мов, що входять до індоєвропейської мовної сім'ї.

Відповідно до статті 10 Конституції України, прийнятої Верховною Радою 28 червня 1996 року, українська мова є державною мовою в Україні.

Державна мова — це закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформації.

Українська національна мова реалізується в таких формах: літературна мова, територіальні та соціальні діалекти, мова фольклору, просторіччя.

Отже, не слід ототожнювати поняття «національна мова» і «літературна мова». Національна мова охоплює літературну мову, територіальні діалекти, професійні й соціальні жаргони, суто розмовну лексику, а літературна мова є вищою формою національної мови. Національну мову творить народ, тоді як відшліфована її форма — літературна мова — творилась митцями слова.

Літературна мова — це унормована, відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності людей: державні та громадські установи, пресу, художню літературу, науку, театр, освіту й побут людей. Вона характеризується унормованістю, уніфікованістю, стандартністю, високою граматичною організацією, розвиненою системою стилів.

Літературна мова реалізується в усній і писемній формах.

Українська літературна мова як вища форма загальнонародної національної мови, відшліфована майстрами слова, характеризується наявністю сталих норм, які є обов'язковими для всіх її носіїв. Унормованість — головна ознака літературної мови.

1.3 Поняття державної, національної та літературної мови

Мова існує у формі конкретних мов (національних, штучних та ін.). Кожна національна мова може мати свої форми вияву.

Українська мова входить до найпоширеніших мов світу, нею розмовляє близько 45 мільйонів людей. Вона належить до східної групи слов'янських мов, що входять до індоєвропейської мовної сім'ї.

Відповідно до статті 10 Конституції України, прийнятої Верховною Радою 28 червня 1996 року, українська мова є державною мовою в Україні.

Державна мова — це закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформації.

Українська національна мова реалізується в таких формах: літературна мова, територіальні та соціальні діалекти, мова фольклору, просторіччя.

Отже, не слід ототожнювати поняття «національна мова» і «літературна мова». Національна мова охоплює літературну мову, територіальні діалекти, професійні й соціальні жаргони, суто розмовну лексику, а літературна мова є вищою формою національної мови. Національну мову творить народ, тоді як відшліфована її форма — літературна мова — творилась митцями слова.

Літературна мова — це унормована, відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності людей: державні та громадські установи, пресу, художню літературу, науку, театр, освіту й побут людей. Вона характеризується унормованістю, уніфікованістю, стандартністю, високою граматичною організацією, розвиненою системою стилів.

Літературна мова реалізується в усній і писемній формах.

Українська літературна мова як вища форма загальнонародної національної мови, відшліфована майстрами слова, характеризується наявністю сталих норм, які є обов'язковими для всіх її носіїв. Унормованість — головна ознака літературної мови.

1.4. Мовна норма. Типи норм.

Мовна норма (від лат. *norma* — правило, взірєць) — це сукупність мовних засобів, що в даному мовному колективі на певному історичному етапі вважаються правильними і зразковими. Мовна норма забезпечує людям можливість взаєморозуміння. Норма може бути діалектною і літературною.

Норма літературної мови — це реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний факт, що відповідає системі та нормі мови і становить єдину можливість або найкращий для даного конкретного випадку варіант, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку із співіснуючих фактів національної мови у процесі спілкування.

Літературна норма виробляється всією суспільномовною практикою народу, відшліфовується майстрами слова різних стилів, обґрунтовується в основних закономірностях мовознавчою наукою і кодифікується («узаконюється») у граматиках, словниках, довідниках, підручниках.

Нормативність мови виявляється на різних її рівнях. Наводимо відому класифікацію мовних норм за мовними рівнями. Відповідно до неї розрізняють такі **типи норм**:

Класифікація типів мовних норм за мовними рівнями

1. Норми вимови (орфоепічні) регулюють вимову звуків і звукосполучень. Наприклад, такими нормами є тверда вимова шиплячих [час], губних, вживання фрикативного г [голос] та проривного г [грунт], у дієсловах — ться — цця, напр., *дивиться* — цця. В рос. мові *што?* — *что?* і т. і.

2. Норми наголошування (акцентуаційні) регулюють вибір варіантів розташування і переміщення наголошеного складу серед ненаголошених (напр., можна *байдуже-байдуже*; не можна довільно *замок* і *замо́к* — це різні слова-омографи; треба *фено́мен*, *текстовий*, *фаховий*, *одина́дцять*).

3. Норми словотворення регулюють вибір морфем при словотворенні, їх розташування і сполучення у складі нового слова (напр., можна *спостерігач* — не можна *спостерігальник*, *спостережувач*).

1.4. Мовна норма. Типи норм.

Мовна норма (від лат. *norma* — правило, взірєць) — це сукупність мовних засобів, що в даному мовному колективі на певному історичному етапі вважаються правильними і зразковими. Мовна норма забезпечує людям можливість взаєморозуміння. Норма може бути діалектною і літературною.

Норма літературної мови — це реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний факт, що відповідає системі та нормі мови і становить єдину можливість або найкращий для даного конкретного випадку варіант, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку із співіснуючих фактів національної мови у процесі спілкування.

Літературна норма виробляється всією суспільномовною практикою народу, відшліфовується майстрами слова різних стилів, обґрунтовується в основних закономірностях мовознавчою наукою і кодифікується («узаконюється») у граматиках, словниках, довідниках, підручниках.

Нормативність мови виявляється на різних її рівнях. Наводимо відому класифікацію мовних норм за мовними рівнями. Відповідно до неї розрізняють такі **типи норм**:

Класифікація типів мовних норм за мовними рівнями

1. Норми вимови (орфоепічні) регулюють вимову звуків і звукосполучень. Наприклад, такими нормами є тверда вимова шиплячих [час], губних, вживання фрикативного г [голос] та проривного г [грунт], у дієсловах — ться — цця, напр., *дивиться* — цця. В рос. мові *што?* — *что?* і т. і.

2. Норми наголошування (акцентуаційні) регулюють вибір варіантів розташування і переміщення наголошеного складу серед ненаголошених (напр., можна *байдуже-байдуже*; не можна довільно *замок* і *замо́к* — це різні слова-омографи; треба *фено́мен*, *текстовий*, *фаховий*, *одина́дцять*).

3. Норми словотворення регулюють вибір морфем при словотворенні, їх розташування і сполучення у складі нового слова (напр., можна *спостерігач* — не можна *спостерігальник*, *спостережувач*).

4. Норми морфологічні регулюють вибір варіантів морфем при словозміні і варіантів її поєднання з іншими словами, наприклад, вибір правильного закінчення (можна грошей, не можна *ношей* (треба нош), можна — у мові фольклору та художньому стилі літературної мови — *зелен, дрібен*, не можна *молод, стар*).

5. Норми синтаксичні регулюють вибір варіантів побудови словосполучень і речень (напр., не можна «Іхтіандр врятував дівчину від акули, з якою потім познайомився», можна «Іхтіандр врятував від акули дівчину, з якою потім познайомився»).

Норми словотворення, морфологічні і синтаксичні іноді об'єднують в одну групу — **граматичні норми**.

6. Норми лексичні регулюють вживання слів у властивому їм значенні, закономірності лексичної сполучуваності (напр., нормативним є словосполучення *грудна клітка*, а не *грудна клітина*).

7. Норми стилістичні регулюють вибір мовних засобів відповідно до їх стилістичного забарвлення й умов спілкування (наприклад, слова *серце, серденько; очі, оченята, баньки, балухи* вживаються у розмовному стилі, а в науковому — тільки *серце, очі*).

8. Норми орфографічні регулюють написання слів (це різні види орфограм).

9. Норми пунктуаційні регулюють вживання розділових знаків, з допомогою яких позначають інтонаційне членування тексту.

1.5. Мова і мовлення. Мова і мислення. Мовленнєве спілкування.

Корекційному педагогові важливо усвідомлювати різницю між поняттями «мова» і «мовлення». У такій опозиції мова — це специфічно людський, найважливіший засіб спілкування між членами певної групи, а мовлення — практичне користування мовою з різними комунікативними, виражальними і пізнавальними цілями. Мова — історично усталена система звуків, звукосполучень, значень і т. ін., а мовлення — діяльність за допомогою мови, мова в дії, мовний процес у багатьох його видах і формах (говоріння, писання, читання, мовчазна розмова з самим собою, обдумування). Відмінність між мовою і мовленням по суті така ж, як між засобами діяльності й самою діяльністю.

4. Норми морфологічні регулюють вибір варіантів морфем при словозміні і варіантів її поєднання з іншими словами, наприклад, вибір правильного закінчення (можна грошей, не можна *ношей* (треба нош), можна — у мові фольклору та художньому стилі літературної мови — *зелен, дрібен*, не можна *молод, стар*).

5. Норми синтаксичні регулюють вибір варіантів побудови словосполучень і речень (напр., не можна «Іхтіандр врятував дівчину від акули, з якою потім познайомився», можна «Іхтіандр врятував від акули дівчину, з якою потім познайомився»).

Норми словотворення, морфологічні і синтаксичні іноді об'єднують в одну групу — **граматичні норми**.

6. Норми лексичні регулюють вживання слів у властивому їм значенні, закономірності лексичної сполучуваності (напр., нормативним є словосполучення *грудна клітка*, а не *грудна клітина*).

7. Норми стилістичні регулюють вибір мовних засобів відповідно до їх стилістичного забарвлення й умов спілкування (наприклад, слова *серце, серденько; очі, оченята, баньки, балухи* вживаються у розмовному стилі, а в науковому — тільки *серце, очі*).

8. Норми орфографічні регулюють написання слів (це різні види орфограм).

9. Норми пунктуаційні регулюють вживання розділових знаків, з допомогою яких позначають інтонаційне членування тексту.

1.5. Мова і мовлення. Мова і мислення. Мовленнєве спілкування.

Корекційному педагогові важливо усвідомлювати різницю між поняттями «мова» і «мовлення». У такій опозиції мова — це специфічно людський, найважливіший засіб спілкування між членами певної групи, а мовлення — практичне користування мовою з різними комунікативними, виражальними і пізнавальними цілями. Мова — історично усталена система звуків, звукосполучень, значень і т. ін., а мовлення — діяльність за допомогою мови, мова в дії, мовний процес у багатьох його видах і формах (говоріння, писання, читання, мовчазна розмова з самим собою, обдумування). Відмінність між мовою і мовленням по суті така ж, як між засобами діяльності й самою діяльністю.

Мова — особливий засіб спілкування, так само, як мовлення — особлива психічна діяльність. Мовлення також слугує спілкуванню. По суті, мовне спілкування відбувається саме в мовленні.

Мова та мовлення: спільне й відмінне.

У мовленні реалізуються всі багатства мови, всі її виражальні можливості. Водночас мова збагачується через мовлення. Наведемо приклади:

1. Мова — знакова система; знаки — це слова, звуки, морфеми, словосполучення, фразеологічні одиниці тощо. Під системою розуміються рівні мови, її внутрішні зв'язки, взаємодії, правила мови, парадигми, моделі. Мовлення — це саме спілкування, вираження думки, це вербальне, мовне спілкування, самовираження.

2. Мова — потенційна система знаків. Мовлення — це дія та її продукт, це діяльність людей, воно завжди мотивоване — викликане обставинами, ситуацією, завжди має певну мету.

3. Мова консервативна, стабільна (як правило). Мовлення припускає винятки, саме у мовленні (узусі) з'являються нові слова.

4. Мова підкоряється нормі (закону), яка формується спеціалістами-мовознавцями і зберігається у вигляді словників. Мовлення також, в ідеалі, підкоряється нормі літературної мови, однак порушення норми є, оскільки мовлення на відміну від мови — індивідуальне.

5. Мова стабілізує, об'єднує народність, націю, державу. Мовлення, будучи реалізацією мови, також об'єднує, але водночас породжує жаргони, аргі, професіоналізми, зберігає діалектні та індивідуальні особливості людей. Мовлення — індивідуальне, ситуативне.

6. Мова має рівневу структуру (фонетичний, лексичний, морфемний, морфологічний, синтаксичний та ін. рівні), а також певну кількість звуків, морфем, відмінків тощо. Мовлення ж — лінійне, воно розгортається у часі і просторі. Кількість речень і текстів може бути необмежена. З філософського погляду, мова — це категорія сутності і загального, мовлення — виконує роль явища й окремого.

7. Мовлення завжди можна оцінити (правдиве, лицемірне, художнє тощо), мову — ні.

Мова — особливий засіб спілкування, так само, як мовлення — особлива психічна діяльність. Мовлення також слугує спілкуванню. По суті, мовне спілкування відбувається саме в мовленні.

Мова та мовлення: спільне й відмінне.

У мовленні реалізуються всі багатства мови, всі її виражальні можливості. Водночас мова збагачується через мовлення. Наведемо приклади:

1. Мова — знакова система; знаки — це слова, звуки, морфеми, словосполучення, фразеологічні одиниці тощо. Під системою розуміються рівні мови, її внутрішні зв'язки, взаємодії, правила мови, парадигми, моделі. Мовлення — це саме спілкування, вираження думки, це вербальне, мовне спілкування, самовираження.

2. Мова — потенційна система знаків. Мовлення — це дія та її продукт, це діяльність людей, воно завжди мотивоване — викликане обставинами, ситуацією, завжди має певну мету.

3. Мова консервативна, стабільна (як правило). Мовлення припускає винятки, саме у мовленні (узусі) з'являються нові слова.

4. Мова підкоряється нормі (закону), яка формується спеціалістами-мовознавцями і зберігається у вигляді словників. Мовлення також, в ідеалі, підкоряється нормі літературної мови, однак порушення норми є, оскільки мовлення на відміну від мови — індивідуальне.

5. Мова стабілізує, об'єднує народність, націю, державу. Мовлення, будучи реалізацією мови, також об'єднує, але водночас породжує жаргони, аргі, професіоналізми, зберігає діалектні та індивідуальні особливості людей. Мовлення — індивідуальне, ситуативне.

6. Мова має рівневу структуру (фонетичний, лексичний, морфемний, морфологічний, синтаксичний та ін. рівні), а також певну кількість звуків, морфем, відмінків тощо. Мовлення ж — лінійне, воно розгортається у часі і просторі. Кількість речень і текстів може бути необмежена. З філософського погляду, мова — це категорія сутності і загального, мовлення — виконує роль явища й окремого.

7. Мовлення завжди можна оцінити (правдиве, лицемірне, художнє тощо), мову — ні.

Мова і мислення.

Мова — це не тільки знаряддя спілкування, а й знаряддя мислення. Мовна діяльність — водночас і мисленнева діяльність. Мовлення і мислення взаємопов'язані. Мислення здійснюється на мовній основі, а мовлення в нормі завжди осмислене. Як вказував І. О. Синиця: «Особлива роль мовлення в навчанні впливає, крім усього іншого, з його нерозривного зв'язку з мисленням. Зв'язок цей двосторонній. Теза «яке в людини мислення, таке й мовлення» багато в чому правомірною буде і у формулюванні: «яке у людини мовлення — таке й мислення».

Мова є засобом вираження думок і розуміння власної думки. За допомогою мови людина усвідомлює і розуміє свої думки.

Спілкування людей за допомогою мови відіграє величезну роль у розвитку суспільства, у пізнанні дійсності. Мова дає можливість об'єднувати пізнавальні зусилля окремих людей, народів, всього людства в єдине ціле.

Мовленнєве спілкування — це така активність людей при їх взаємодії, під час якої вони, впливаючи один на одного за допомогою мови та інших знаків, здійснюють обмін інформацією й організують свою спільну діяльність. Крім мови, під час мовленнєвого спілкування застосовують також невербальні засоби (від лат. *verbum*-слово, мн. *verba*-говоріння) — міміку і жести. Спілкування здійснюється у комунікативних актах.

Комунікативний мовленнєвий акт може здійснюватися усно чи за допомогою письма, але він обов'язково передбачає існування двох учасників: відправника інформації (адресанта) і одержувача (адресата). Головною формою комунікативного акту є діалог, в якому обидва учасники спілкування по черзі перебувають у ролях відправника й одержувача. Саме в діалозі розкривається суть процесу обміну інформацією.

Іншими формами комунікативного акту є групова розмова (полілог), в якій відправник повідомляє інформацію кільком співрозмовникам і кожен з них може перетворитися з одержувача на відправника, а також монолог, при якому одержувач не присутній у момент відправлення інформації або ототожнюється з відправником.

Мова і мислення.

Мова — це не тільки знаряддя спілкування, а й знаряддя мислення. Мовна діяльність — водночас і мисленнева діяльність. Мовлення і мислення взаємопов'язані. Мислення здійснюється на мовній основі, а мовлення в нормі завжди осмислене. Як вказував І. О. Синиця: «Особлива роль мовлення в навчанні впливає, крім усього іншого, з його нерозривного зв'язку з мисленням. Зв'язок цей двосторонній. Теза «яке в людини мислення, таке й мовлення» багато в чому правомірною буде і у формулюванні: «яке у людини мовлення — таке й мислення».

Мова є засобом вираження думок і розуміння власної думки. За допомогою мови людина усвідомлює і розуміє свої думки.

Спілкування людей за допомогою мови відіграє величезну роль у розвитку суспільства, у пізнанні дійсності. Мова дає можливість об'єднувати пізнавальні зусилля окремих людей, народів, всього людства в єдине ціле.

Мовленнєве спілкування — це така активність людей при їх взаємодії, під час якої вони, впливаючи один на одного за допомогою мови та інших знаків, здійснюють обмін інформацією й організують свою спільну діяльність. Крім мови, під час мовленнєвого спілкування застосовують також невербальні засоби (від лат. *verbum*-слово, мн. *verba*-говоріння) — міміку і жести. Спілкування здійснюється у комунікативних актах.

Комунікативний мовленнєвий акт може здійснюватися усно чи за допомогою письма, але він обов'язково передбачає існування двох учасників: відправника інформації (адресанта) і одержувача (адресата). Головною формою комунікативного акту є діалог, в якому обидва учасники спілкування по черзі перебувають у ролях відправника й одержувача. Саме в діалозі розкривається суть процесу обміну інформацією.

Іншими формами комунікативного акту є групова розмова (полілог), в якій відправник повідомляє інформацію кільком співрозмовникам і кожен з них може перетворитися з одержувача на відправника, а також монолог, при якому одержувач не присутній у момент відправлення інформації або ототожнюється з відправником.

У комунікативному аспекті одиницею мовлення є висловлювання. Межі кожного висловлювання визначає зміна мовців. Кожне висловлювання завершується передачею слова іншому.

1.6. Поняття «культура мови» і «культура мовлення»

Сучасна лінгводидактика чітко розрізняє поняття «культура мови» і «культура мовлення». Термін «культура української мови» має кілька визначень. Якщо йдеться про наукову дисципліну, завданням якої є вдосконалення літературної мови як засобу культури, про зіставлення жанрів і форм висловлювань, про мовне життя суспільства і тенденцію розвитку, тобто про те, що у поширених дефініціях називають об'єктивно-історичним аспектом, — тоді є підстави вживати термін «культура мови».

Культура мови — показник її унормованості, що визначається загальноприйнятими нормами — орфоепічними, лексичними, словотворчими граматичними, правописними та стилістичними.

Узагальнену характеристику поняття «культура мови» подають сучасні лінгвісти Л. І. Мацько і Л. М. Кравець: «Культура мови — мовознавча наука, яка на основі даних лексики, фонетики, граматики, стилістики формує критерії усвідомленого ставлення до мови й оцінювання мовних одиниць і явищ, виробляє механізми нормування і кодифікації (уведення у словники та мовну практику)».

Паралельно вживають термін культура мовлення — нормативність і доцільність викладу інформації, тобто філологічне і психолого-педагогічне обґрунтування використання граматичних структур відповідно до умов і вимог конкретної ситуації. Особливостями культури мовлення вчені (Г. О. Винокур, Б. Н. Головін, С. Я. Ермоленко та ін.) вважають правильність, вправність, мовленнєву майстерність, стилістичне чуття слова, доречність застосування варіантних мовних форм.

Визначень лінгвістичного (стилістичного) поняття «культура мовлення» декілька. Ось одне з них:

У комунікативному аспекті одиницею мовлення є висловлювання. Межі кожного висловлювання визначає зміна мовців. Кожне висловлювання завершується передачею слова іншому.

1.6. Поняття «культура мови» і «культура мовлення»

Сучасна лінгводидактика чітко розрізняє поняття «культура мови» і «культура мовлення». Термін «культура української мови» має кілька визначень. Якщо йдеться про наукову дисципліну, завданням якої є вдосконалення літературної мови як засобу культури, про зіставлення жанрів і форм висловлювань, про мовне життя суспільства і тенденцію розвитку, тобто про те, що у поширених дефініціях називають об'єктивно-історичним аспектом, — тоді є підстави вживати термін «культура мови».

Культура мови — показник її унормованості, що визначається загальноприйнятими нормами — орфоепічними, лексичними, словотворчими граматичними, правописними та стилістичними.

Узагальнену характеристику поняття «культура мови» подають сучасні лінгвісти Л. І. Мацько і Л. М. Кравець: «Культура мови — мовознавча наука, яка на основі даних лексики, фонетики, граматики, стилістики формує критерії усвідомленого ставлення до мови й оцінювання мовних одиниць і явищ, виробляє механізми нормування і кодифікації (уведення у словники та мовну практику)».

Паралельно вживають термін культура мовлення — нормативність і доцільність викладу інформації, тобто філологічне і психолого-педагогічне обґрунтування використання граматичних структур відповідно до умов і вимог конкретної ситуації. Особливостями культури мовлення вчені (Г. О. Винокур, Б. Н. Головін, С. Я. Ермоленко та ін.) вважають правильність, вправність, мовленнєву майстерність, стилістичне чуття слова, доречність застосування варіантних мовних форм.

Визначень лінгвістичного (стилістичного) поняття «культура мовлення» декілька. Ось одне з них:

Культура мовлення включає в себе, по-перше, безумовне додержання (усно і на письмі) норм літературної мови, по-друге, мовленнєву майстерність того, хто говорить або пише.

Отже, володіння культурою мовлення вимагає не тільки дотримання літературних норм, а й уміння вибирати із співіснуючих варіантів найбільш точний, стилістично і ситуативно доречний, виразний.

О. М. Біляєв вважає, що поняття «культура мови» і «культура мовлення» співвідносяться між собою так само, як мова і мовлення, тобто як загальне і конкретне.

Сучасний мовознавець А. П. Коваль наголошує на різних планах діяльності: для культури мови характерний об'єктивно-історичний план або програма діяльності, для культури мовлення — інструктивно-регулятивний. Завдання культури мови — визначення мовних норм на всіх рівнях мовної системи, культури мовлення — аналіз усієї повноти сучасного мовного життя відповідно до системи мови, визначення різних композиційних форм мовних побудов з уточненням меж уживання слів, виразів, конструкцій.

О. О. Мурашов розглядає культуру мовлення з двох боків. По-перше, як характеристику усного і писемного мовлення, яка проявляється у дотриманні норм літературної мови та комунікативній доцільності основних стилістичних і риторичних параметрів висловленого. По-друге, як філологічну дисципліну, яка вивчає норми мовлення в залежності від її рівнів, якості грамотного мовлення, комунікативну доцільність. Це практичний і теоретичний аспекти культури мовлення. Таким чином, людина може володіти культурою мовлення як частиною загальної культури, а може вивчати її як наукову дисципліну.

Висока культура мовлення передбачає високу загальну культуру людини, культуру мислення, свідому любов до мови.

Культуру володіння рідною мовою людина вдосконалює протягом всього свого життя, адже предметом шкільного курсу української мови, по суті, є тільки перший ступінь культури мови — правильність. Вольтер говорив, що усі головні європейські мови можна вивчити за шість років, а свою рідну треба вчити все життя.

Культура мовлення включає в себе, по-перше, безумовне додержання (усно і на письмі) норм літературної мови, по-друге, мовленнєву майстерність того, хто говорить або пише.

Отже, володіння культурою мовлення вимагає не тільки дотримання літературних норм, а й уміння вибирати із співіснуючих варіантів найбільш точний, стилістично і ситуативно доречний, виразний.

О. М. Біляєв вважає, що поняття «культура мови» і «культура мовлення» співвідносяться між собою так само, як мова і мовлення, тобто як загальне і конкретне.

Сучасний мовознавець А. П. Коваль наголошує на різних планах діяльності: для культури мови характерний об'єктивно-історичний план або програма діяльності, для культури мовлення — інструктивно-регулятивний. Завдання культури мови — визначення мовних норм на всіх рівнях мовної системи, культури мовлення — аналіз усієї повноти сучасного мовного життя відповідно до системи мови, визначення різних композиційних форм мовних побудов з уточненням меж уживання слів, виразів, конструкцій.

О. О. Мурашов розглядає культуру мовлення з двох боків. По-перше, як характеристику усного і писемного мовлення, яка проявляється у дотриманні норм літературної мови та комунікативній доцільності основних стилістичних і риторичних параметрів висловленого. По-друге, як філологічну дисципліну, яка вивчає норми мовлення в залежності від її рівнів, якості грамотного мовлення, комунікативну доцільність. Це практичний і теоретичний аспекти культури мовлення. Таким чином, людина може володіти культурою мовлення як частиною загальної культури, а може вивчати її як наукову дисципліну.

Висока культура мовлення передбачає високу загальну культуру людини, культуру мислення, свідому любов до мови.

Культуру володіння рідною мовою людина вдосконалює протягом всього свого життя, адже предметом шкільного курсу української мови, по суті, є тільки перший ступінь культури мови — правильність. Вольтер говорив, що усі головні європейські мови можна вивчити за шість років, а свою рідну треба вчити все життя.

Культура мовлення пов'язана з культурою поведінки, з вихованням патріотичних прагнень кожної людини, з перетворенням населення України в її народ, у націю. Норма мовлення і його культура нині є наскрізною суспільною проблемою.

Термін «культура мовлення» набуває все більшого поширення у сфері україністики. Вживають його і лінгвісти (Н. Д. Бабич, М. А. Жовтобрюх), і методисти (М. С. Вашуленко, М. І. Пентиліук). Термінологічні сполучення зі словом «мовлення» входять в обіг і в суміжних науках (*внутрішнє мовлення, усне мовлення* тощо).

Фактично культура мовлення близька до стилістики мовлення, яка вивчає своєрідність складу та функціонування окремих конкретних форм мовлення, практичної мовленнєвої діяльності. Культура мовлення оцінюється і з позиції функціонування стилю мовлення (його словника, синтаксичної організації, діапазону експресивності).

1.7. Стилї мови

У кожній літературній мові, яка обслуговує багато сфер суспільного життя, для найкращого здійснення процесу спілкування сформовано своєрідні «підмови», функціональні стилі. Отже, стилї мови (від лат. *stilus* — «загострена паличка для писання») — це типи її функціонування, її структурно-функціональні варіанти, які обслуговують різні види людської діяльності і відрізняються один від одного сукупностями та системами ознак, достатніми для інтуїтивного розпізнавання цих варіантів у мовленнєвому спілкуванні.

Традиційно виділяють п'ять стилів мови: офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, художній, розмовний. Оскільки суспільні функції мови часто переплітаються, то і стилі мови не є відособленими один від одного, кожен із них має в собі елементи іншого. Крім того, в будь-якому стилі мови переважають загальномовні, міжстильові засоби, хоч кожному з них властиві специфічні елементи з однаковим стилістичним забарвленням, з єдиними нормами слововживання. Охарактеризуємо стилі

Культура мовлення пов'язана з культурою поведінки, з вихованням патріотичних прагнень кожної людини, з перетворенням населення України в її народ, у націю. Норма мовлення і його культура нині є наскрізною суспільною проблемою.

Термін «культура мовлення» набуває все більшого поширення у сфері україністики. Вживають його і лінгвісти (Н. Д. Бабич, М. А. Жовтобрюх), і методисти (М. С. Вашуленко, М. І. Пентиліук). Термінологічні сполучення зі словом «мовлення» входять в обіг і в суміжних науках (*внутрішнє мовлення, усне мовлення* тощо).

Фактично культура мовлення близька до стилістики мовлення, яка вивчає своєрідність складу та функціонування окремих конкретних форм мовлення, практичної мовленнєвої діяльності. Культура мовлення оцінюється і з позиції функціонування стилю мовлення (його словника, синтаксичної організації, діапазону експресивності).

1.7. Стилї мови

У кожній літературній мові, яка обслуговує багато сфер суспільного життя, для найкращого здійснення процесу спілкування сформовано своєрідні «підмови», функціональні стилі. Отже, стилї мови (від лат. *stilus* — «загострена паличка для писання») — це типи її функціонування, її структурно-функціональні варіанти, які обслуговують різні види людської діяльності і відрізняються один від одного сукупностями та системами ознак, достатніми для інтуїтивного розпізнавання цих варіантів у мовленнєвому спілкуванні.

Традиційно виділяють п'ять стилів мови: офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, художній, розмовний. Оскільки суспільні функції мови часто переплітаються, то і стилі мови не є відособленими один від одного, кожен із них має в собі елементи іншого. Крім того, в будь-якому стилі мови переважають загальномовні, міжстильові засоби, хоч кожному з них властиві специфічні елементи з однаковим стилістичним забарвленням, з єдиними нормами слововживання. Охарактеризуємо стилі

мови (детальніше зупинимось на розгляді наукового та офіційно-ділового стилів).

Науковий стиль. Основна його функція — передача і отримання інформації. Тексти цього стилю містять наукову інформацію, яку треба донести до різних верств суспільства. Наукові тексти характеризуються логічною послідовністю викладу, впорядкованою системою зв'язків між частинами, прагненням до однозначності. На лексичному рівні слід виокремити велику кількість термінів із різних галузей знання, а отже — виразно понятійний характер висловлювання (адже більшість термінологічної лексики — це поняття). Оскільки наука оперує не образами, а поняттями, наукові тексти насичені абстрактною лексикою. Емоційно-експресивна лексика (здебільшого оцінного характеру) вживається в текстах суспільно-політичного циклу, фізико-математичним і природничим наукам така лексика невластива. Синтаксис наукового стилю має яскраво виражений книжний характер, чітко організовану будову речень, без чого не можна було б висловити складну думку. Ще одна композиційна особливість наукового стилю — документація тверджень, цитати, посилання тощо. Наукові тексти є монологічними, вживаються в усній та писемній формах з перевагою останньої.

Залежно від конкретних завдань і одержувачів інформації в науковому стилі виділяють кілька різновидів (підстилів):

– **власне (суто) науковий:** нова інформація, призначена для фахівців певної галузі науки (дипломна робота, дисертація, монографія, наукова стаття, наукова доповідь);

– **науково-діловий:** інформація про стан наукової розробки на певному її етапі (звіт про проведення науково-дослідної роботи, автореферат дисертації);

– **науково-публіцистичний:** наукова проблема висвітлюється з погляду публіциста (есе, стаття);

– **науково-популярний:** має на меті зацікавити науковою інформацією широке коло людей, не залежно від їх професії й рівня підготовки (лекція, науково-популярна стаття);

– **науково-навчальний:** призначений для спеціального засвоєння наукових даних (підручники, посібники).

Офіційно-діловий стиль. Основна його функція (як і наукового) — повідомлення, регулювання ділових відносин у суспіль-

мови (детальніше зупинимось на розгляді наукового та офіційно-ділового стилів).

Науковий стиль. Основна його функція — передача і отримання інформації. Тексти цього стилю містять наукову інформацію, яку треба донести до різних верств суспільства. Наукові тексти характеризуються логічною послідовністю викладу, впорядкованою системою зв'язків між частинами, прагненням до однозначності. На лексичному рівні слід виокремити велику кількість термінів із різних галузей знання, а отже — виразно понятійний характер висловлювання (адже більшість термінологічної лексики — це поняття). Оскільки наука оперує не образами, а поняттями, наукові тексти насичені абстрактною лексикою. Емоційно-експресивна лексика (здебільшого оцінного характеру) вживається в текстах суспільно-політичного циклу, фізико-математичним і природничим наукам така лексика невластива. Синтаксис наукового стилю має яскраво виражений книжний характер, чітко організовану будову речень, без чого не можна було б висловити складну думку. Ще одна композиційна особливість наукового стилю — документація тверджень, цитати, посилання тощо. Наукові тексти є монологічними, вживаються в усній та писемній формах з перевагою останньої.

Залежно від конкретних завдань і одержувачів інформації в науковому стилі виділяють кілька різновидів (підстилів):

– **власне (суто) науковий:** нова інформація, призначена для фахівців певної галузі науки (дипломна робота, дисертація, монографія, наукова стаття, наукова доповідь);

– **науково-діловий:** інформація про стан наукової розробки на певному її етапі (звіт про проведення науково-дослідної роботи, автореферат дисертації);

– **науково-публіцистичний:** наукова проблема висвітлюється з погляду публіциста (есе, стаття);

– **науково-популярний:** має на меті зацікавити науковою інформацією широке коло людей, не залежно від їх професії й рівня підготовки (лекція, науково-популярна стаття);

– **науково-навчальний:** призначений для спеціального засвоєння наукових даних (підручники, посібники).

Офіційно-діловий стиль. Основна його функція (як і наукового) — повідомлення, регулювання ділових відносин у суспіль-

стві. Цей стиль функціонує переважно у писемній формі як засіб, що задовольняє потреби офіційного спілкування в державному, суспільному, політичному, господарському житті, в ділових стосунках між інституціями й установами, в громадській, виробничій та іншій діяльності окремих членів суспільства. З офіційно-діловим стилем маємо справу в текстах указів, законів, наказів, розпоряджень, звітів, ухвал, у діловому листуванні. Характерні його риси: виразна логіка викладу, високий ступінь стандартизації мовних засобів, майже цілковита відсутність емоційності та образності, широке використання безособових і наказових форм, застосування особливої термінології і специфічних синтаксичних конструкцій (стандартних мовних формул, кліше); відповідно до завдань — сувора і чітка регламентація тексту (поділ на параграфи, пункти, підпункти); відсутність індивідуальних авторських рис. Тексти офіційно-ділового стилю вимагають достовірності тверджень, точності формулювань, не припускають двозначності сприйняття змісту. Офіційно-діловий стиль може мати усну форму (усні оголошення, офіційні усні повідомлення).

Публіцистичний стиль (від лат. *publicus* — суспільний, народний). Основна його функція — вплив, агітаційна спрямованість, націленість на досягнення певного результату чи відгуку. З огляду на призначення публіцистичного стилю — формування громадської думки — визначальною його рисою є вдале поєднання логіки викладу з емоційно-експресивним забарвленням. Об'єктом публіцистичного викладу є явища всіх ділянок життя людини — від картинок побуту до подій історії й світової політики. Характерна риса цього стилю — орієнтація на усне мовлення. Широко використовуються конструкції типу «питання — відповідь», що особливо увиразнюється на тлі авторського монологу. Публіцистичному стилеві притаманні чіткі політичні оцінки, авторська позиція, широкий вияв авторської індивідуальності (деякі з загальномовних виражальних засобів народжуються саме в цьому стилі). Сучасний публіцистичний стиль — це мова газет, громадсько-політичних журналів, радіо-, телепередач, кінопубліцистика, красномовство.

Художній стиль становить собою складний сплав, у якому відображається все багатство національної мови. Тут можливе поєднання елементів усіх стилів літературної мови, а також дія-

стві. Цей стиль функціонує переважно у писемній формі як засіб, що задовольняє потреби офіційного спілкування в державному, суспільному, політичному, господарському житті, в ділових стосунках між інституціями й установами, в громадській, виробничій та іншій діяльності окремих членів суспільства. З офіційно-діловим стилем маємо справу в текстах указів, законів, наказів, розпоряджень, звітів, ухвал, у діловому листуванні. Характерні його риси: виразна логіка викладу, високий ступінь стандартизації мовних засобів, майже цілковита відсутність емоційності та образності, широке використання безособових і наказових форм, застосування особливої термінології і специфічних синтаксичних конструкцій (стандартних мовних формул, кліше); відповідно до завдань — сувора і чітка регламентація тексту (поділ на параграфи, пункти, підпункти); відсутність індивідуальних авторських рис. Тексти офіційно-ділового стилю вимагають достовірності тверджень, точності формулювань, не припускають двозначності сприйняття змісту. Офіційно-діловий стиль може мати усну форму (усні оголошення, офіційні усні повідомлення).

Публіцистичний стиль (від лат. *publicus* — суспільний, народний). Основна його функція — вплив, агітаційна спрямованість, націленість на досягнення певного результату чи відгуку. З огляду на призначення публіцистичного стилю — формування громадської думки — визначальною його рисою є вдале поєднання логіки викладу з емоційно-експресивним забарвленням. Об'єктом публіцистичного викладу є явища всіх ділянок життя людини — від картинок побуту до подій історії й світової політики. Характерна риса цього стилю — орієнтація на усне мовлення. Широко використовуються конструкції типу «питання — відповідь», що особливо увиразнюється на тлі авторського монологу. Публіцистичному стилеві притаманні чіткі політичні оцінки, авторська позиція, широкий вияв авторської індивідуальності (деякі з загальномовних виражальних засобів народжуються саме в цьому стилі). Сучасний публіцистичний стиль — це мова газет, громадсько-політичних журналів, радіо-, телепередач, кінопубліцистика, красномовство.

Художній стиль становить собою складний сплав, у якому відображається все багатство національної мови. Тут можливе поєднання елементів усіх стилів літературної мови, а також дія-

лектизмів та інших складників, якщо це вмотивовано потребами мистецького зображення. Використання мовних засобів у художньому стилі зумовлене його призначенням — творити художній образ, розвивати розумову та чуттєву сферу людини. Однією з важливих категорій у структурі художнього твору є образ автора. Творча індивідуальність автора, його світосприймання та світовідчуття, — усе це позначається на доборі та організації мовних засобів.

Розмовний стиль є найдавнішим стилем будь-якої національної мови, оскільки виконує функцію безпосереднього спілкування. Решта стилів — явища набагато пізнішого часу. Найбільша відмінність між книжно-писемними (якими є попередні чотири) та розмовним стилем полягає в умовах спілкування. Розмовним стилем користуються в побуті, в неофіційному й офіційному спілкуванні, в навчальній, науковій, виробничій, суспільно-політичній та в інших сферах життя. Широко представлені елементи цього стилю в публіцистиці, ще ширше в красному письменстві.

Стилі мови не становлять замкнутих систем, між ними існує взаємодія, вони впливають один на одного.

Розуміння стилів мови дозволяє побачити тісні зв'язки між ними і мовною культурою суспільства й окремої людини. Культура мовлення передбачає вміння користуватися усіма стилями мови.

1.8. Правила оформлення списку та бібліографічного опису літературних джерел

Будь-яке наукове дослідження спирається на роботу з літературними джерелами, що вимагає володіння методами фіксації і збереження наукової інформації. Кожна робота, викладена у науковому стилі, повинна містити правильно оформлений список літературних джерел.

Бібліографічний список літератури складається за певною системою. Найчастіше перелік подається за алфавітом (з урахуванням перших трьох літер прізвища). Допускається складання списку за порядком згадування у тексті або у хронологічному по-

лектизмів та інших складників, якщо це вмотивовано потребами мистецького зображення. Використання мовних засобів у художньому стилі зумовлене його призначенням — творити художній образ, розвивати розумову та чуттєву сферу людини. Однією з важливих категорій у структурі художнього твору є образ автора. Творча індивідуальність автора, його світосприймання та світовідчуття, — усе це позначається на доборі та організації мовних засобів.

Розмовний стиль є найдавнішим стилем будь-якої національної мови, оскільки виконує функцію безпосереднього спілкування. Решта стилів — явища набагато пізнішого часу. Найбільша відмінність між книжно-писемними (якими є попередні чотири) та розмовним стилем полягає в умовах спілкування. Розмовним стилем користуються в побуті, в неофіційному й офіційному спілкуванні, в навчальній, науковій, виробничій, суспільно-політичній та в інших сферах життя. Широко представлені елементи цього стилю в публіцистиці, ще ширше в красному письменстві.

Стилі мови не становлять замкнутих систем, між ними існує взаємодія, вони впливають один на одного.

Розуміння стилів мови дозволяє побачити тісні зв'язки між ними і мовною культурою суспільства й окремої людини. Культура мовлення передбачає вміння користуватися усіма стилями мови.

1.8. Правила оформлення списку та бібліографічного опису літературних джерел

Будь-яке наукове дослідження спирається на роботу з літературними джерелами, що вимагає володіння методами фіксації і збереження наукової інформації. Кожна робота, викладена у науковому стилі, повинна містити правильно оформлений список літературних джерел.

Бібліографічний список літератури складається за певною системою. Найчастіше перелік подається за алфавітом (з урахуванням перших трьох літер прізвища). Допускається складання списку за порядком згадування у тексті або у хронологічному по-

рядку. Слід зазначити, що бібліографічний опис складається мо-
вою оригіналу, тобто перекладати назву книги не потрібно.

Письмова наукова робота вимагає бібліографічного опису
кожного джерела за всіма правилами. Існують дві системи бібліо-
графічного опису: повна й скорочена. За повною системою опи-
суються всі показники видання: автор, назва, місце видання (міс-
то), видавництво, рік, кількість сторінок. Наприклад:

*Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація [Текст]:
навч. посібник / Н. В. Волкова. — К.: ВЦ «Академія», 2006. — 256 с.*

Якщо книга написана двома (і більше) авторами, то перед на-
звою пишеться прізвище тільки першого автора, а після назви і
після скісної риски згадуються всі автори:

*Мацько Л. І. Риторика [Текст]: навч. посібник / Л. І. Мацько,
О. М. Мацько. — К., 2003. — 311 с.*

Якщо авторів чотири, п'ять та більше, то після скісної риски
записуються прізвища тільки трьох:

*Соціальне становлення дитини у прийомній сім'ї: соціаль-
ний супровід [Текст]: навч.-метод. посібник / Л. С. Волинець,
А. Й. Капська, Н. М. Комарова та ін. — К., 2000. — 127 с.*

Часом потрібна не ціла книга, а окремий твір автора в збірці
його праць, або ж робота одного з авторів колективної моногра-
фії. У такому разі прийнятий інший вид запису, наприклад:

*Лаврова Е. В. Профілактика порушень голосу у учи-
тель. — / Совершенствование системы учебно-воспита-
тельской работы со студентами-дефектологами в условиях
педвуза. / Е. В. Лаврова. — М., 1986. — С. 59–64.*

У випадку, коли описується книга, яку написала група авто-
рів, і зазначено, що вона видана за загальною редакцією однієї
особи, то бібліографічний опис буде мати інший вигляд:

*Культура української мови: Довідник / С. Я. Єрмоленко,
Н. Я. Дзюбишина-Мельник та ін. / За ред. В. М. Русанівського. — К.:
Либідь, 1990. — 304 с.*

Якщо матеріал береться із статті автора з періодичного видан-
ня, опис буде таким:

*Берник Т. Л. Перші спроби надання логопедичної допомоги осо-
бам з мовленнєвими порушеннями / Т. Л. Берник. // Дефектоло-
гія. — 2004. — № 3. — С. 48–52.*

рядку. Слід зазначити, що бібліографічний опис складається мо-
вою оригіналу, тобто перекладати назву книги не потрібно.

Письмова наукова робота вимагає бібліографічного опису
кожного джерела за всіма правилами. Існують дві системи бібліо-
графічного опису: повна й скорочена. За повною системою опи-
суються всі показники видання: автор, назва, місце видання (міс-
то), видавництво, рік, кількість сторінок. Наприклад:

*Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація [Текст]:
навч. посібник / Н. В. Волкова. — К.: ВЦ «Академія», 2006. — 256 с.*

Якщо книга написана двома (і більше) авторами, то перед на-
звою пишеться прізвище тільки першого автора, а після назви і
після скісної риски згадуються всі автори:

*Мацько Л. І. Риторика [Текст]: навч. посібник / Л. І. Мацько,
О. М. Мацько. — К., 2003. — 311 с.*

Якщо авторів чотири, п'ять та більше, то після скісної риски
записуються прізвища тільки трьох:

*Соціальне становлення дитини у прийомній сім'ї: соціаль-
ний супровід [Текст]: навч.-метод. посібник / Л. С. Волинець,
А. Й. Капська, Н. М. Комарова та ін. — К., 2000. — 127 с.*

Часом потрібна не ціла книга, а окремий твір автора в збірці
його праць, або ж робота одного з авторів колективної моногра-
фії. У такому разі прийнятий інший вид запису, наприклад:

*Лаврова Е. В. Профілактика порушень голосу у учи-
тель. — / Совершенствование системы учебно-воспита-
тельской работы со студентами-дефектологами в условиях
педвуза. / Е. В. Лаврова. — М., 1986. — С. 59–64.*

У випадку, коли описується книга, яку написала група авто-
рів, і зазначено, що вона видана за загальною редакцією однієї
особи, то бібліографічний опис буде мати інший вигляд:

*Культура української мови: Довідник / С. Я. Єрмоленко,
Н. Я. Дзюбишина-Мельник та ін. / За ред. В. М. Русанівського. — К.:
Либідь, 1990. — 304 с.*

Якщо матеріал береться із статті автора з періодичного видан-
ня, опис буде таким:

*Берник Т. Л. Перші спроби надання логопедичної допомоги осо-
бам з мовленнєвими порушеннями / Т. Л. Берник. // Дефектоло-
гія. — 2004. — № 3. — С. 48–52.*

Найбільші міста, в яких є численні видавництва, для просто-ти подаються однією літерою: К. — Київ, М. — Москва, СПб. — Санкт-Петербург, NY — Нью-Йорк тощо. Для менших міст прийнято писати повну назву: Львів, Чернівці та ін.

Коли роботу написано колективом авторів (більше трьох), звичайно обмежуються прізвищами перших трьох авторів з додатком «та ін.».

Не менш важливо звернути увагу на систему крапок та ком; на те, що в одному випадку кількість сторінок позначається великою С., а в другому — малою с. тощо. Все це — свідчення вашої наукової культури.

Інша система бібліографічного опису простіша, її використовують у повсякденній навчальній роботі, коли після автора й назви вказано лише місце видання та рік, наприклад:

Сагач Г.М. Риторика. — К., 2000.

1.9. Комунікативні якості культури мовлення та їх зв'язок із стилями мови

Дослідниками вивчено низку якостей мовлення, що характеризують його не тільки з нормативного, але й з комунікативного боку і забезпечують формування мовленнєвої компетенції особистості (Н.Д.Бабич, О.М.Біляєв, Д.М.Богоявленський, Л.А.Булаховський, В.В.Виноградов, Б.М.Головін, С.Я.Єрмоленко, М.А.Жовтобрюх, І.О.Зимня, А.П.Коваль, О.М.Леонтєв, В.Я.Мельничайко, С.І.Ожегов, Л.М.Паламар, М.І.Пентилюк та ін.).

Культуру мовлення можна описати за допомогою певних ознак, якостей. Існують такі основні *комунікативні якості культури мовлення*: правильність, точність, логічність, змістовність, стислість, ясність і доступність, чистота, багатство (різноманітність), доречність, виразність, естетичність, дієвість.

Правильність мовлення — це відповідність мовлення чинним мовним нормам (орфоепічним, акцентуаційним, словотворення, словозміни, морфологічним, лексичним, стилістичним тощо)

Найбільші міста, в яких є численні видавництва, для просто-ти подаються однією літерою: К. — Київ, М. — Москва, СПб. — Санкт-Петербург, NY — Нью-Йорк тощо. Для менших міст прийнято писати повну назву: Львів, Чернівці та ін.

Коли роботу написано колективом авторів (більше трьох), звичайно обмежуються прізвищами перших трьох авторів з додатком «та ін.».

Не менш важливо звернути увагу на систему крапок та ком; на те, що в одному випадку кількість сторінок позначається великою С., а в другому — малою с. тощо. Все це — свідчення вашої наукової культури.

Інша система бібліографічного опису простіша, її використовують у повсякденній навчальній роботі, коли після автора й назви вказано лише місце видання та рік, наприклад:

Сагач Г.М. Риторика. — К., 2000.

1.9. Комунікативні якості культури мовлення та їх зв'язок із стилями мови

Дослідниками вивчено низку якостей мовлення, що характеризують його не тільки з нормативного, але й з комунікативного боку і забезпечують формування мовленнєвої компетенції особистості (Н.Д.Бабич, О.М.Біляєв, Д.М.Богоявленський, Л.А.Булаховський, В.В.Виноградов, Б.М.Головін, С.Я.Єрмоленко, М.А.Жовтобрюх, І.О.Зимня, А.П.Коваль, О.М.Леонтєв, В.Я.Мельничайко, С.І.Ожегов, Л.М.Паламар, М.І.Пентилюк та ін.).

Культуру мовлення можна описати за допомогою певних ознак, якостей. Існують такі основні *комунікативні якості культури мовлення*: правильність, точність, логічність, змістовність, стислість, ясність і доступність, чистота, багатство (різноманітність), доречність, виразність, естетичність, дієвість.

Правильність мовлення — це відповідність мовлення чинним мовним нормам (орфоепічним, акцентуаційним, словотворення, словозміни, морфологічним, лексичним, стилістичним тощо)

Точність — це повна відповідність вжитих слів з їхнім значенням або синтаксичних конструкцій з дійсністю, умовами комунікації.

Логічність — це точність вживання слів і словосполучень, правильність побудови речень, смислова завершеність тексту. Важливими умовами логічності є: уникнення невиправданого повторення спільнокоренових слів (тавтології), зайвих слів (плеоназмів); чіткість у побудові ускладнених речень, оскільки нечіткість і заплутаність висловлювань свідчать про заплутаність думок.

Змістовність — це насиченість висловлювання об'єктивно цінною інформацією, яка відповідає темі спілкування.

Стислість — прагнення відтворити максимальну за обсягом інформацію мінімальною кількістю мовних засобів. Ця ознака формує вміння говорити по суті.

Ясність — доступність мовлення для розуміння тих, хто слухає. Ясності мовлення сприяють чітка дикція, логічне і фонетичне наголошування, правильне інтонуювання, розмірений та уповільнений темп, спокійний і ввічливий тон. Близько до ясності є доступність мови, яка поєднує ясність, простоту і дієвість.

Чистота — це бездоганність усіх елементів мовлення, уникнення недоречних, невластивих українській мові нелітературних елементів (в орфоєпії — правильна літературно-нормативна вимова; у слововживанні — відсутність діалектизмів, вульгаризмів, канцеляризмів, плеоназмів, штампів, слів-паразитів). Також в інтонаційному аспекті — відповідність інтонації змістові та експресії висловлювання, відсутність брутальних, лайливих, лицемірних ноток.

Багатство (різноманітність) — це максимально можливе насичення висловлювання різними, неповторюваними засобами мови, які виражають зміст інформації. Багатство мовлення передбачає володіння широким лексичним арсеналом літературної мови. За даними дослідників освічена людина використовує у мовленні 6–9 тисяч слів, пересічний громадянин у кращому випадку — 2–3 тисячі. Існує так звана «базова англійська», яка складається з 850 слів. Вважається, що цього достатньо для звичайного життя. Для порівняння — у словнику О. С. Пушкіна було більше 12 000 слів.

Точність — це повна відповідність вжитих слів з їхнім значенням або синтаксичних конструкцій з дійсністю, умовами комунікації.

Логічність — це точність вживання слів і словосполучень, правильність побудови речень, смислова завершеність тексту. Важливими умовами логічності є: уникнення невиправданого повторення спільнокоренових слів (тавтології), зайвих слів (плеоназмів); чіткість у побудові ускладнених речень, оскільки нечіткість і заплутаність висловлювань свідчать про заплутаність думок.

Змістовність — це насиченість висловлювання об'єктивно цінною інформацією, яка відповідає темі спілкування.

Стислість — прагнення відтворити максимальну за обсягом інформацію мінімальною кількістю мовних засобів. Ця ознака формує вміння говорити по суті.

Ясність — доступність мовлення для розуміння тих, хто слухає. Ясності мовлення сприяють чітка дикція, логічне і фонетичне наголошування, правильне інтонуювання, розмірений та уповільнений темп, спокійний і ввічливий тон. Близько до ясності є доступність мови, яка поєднує ясність, простоту і дієвість.

Чистота — це бездоганність усіх елементів мовлення, уникнення недоречних, невластивих українській мові нелітературних елементів (в орфоєпії — правильна літературно-нормативна вимова; у слововживанні — відсутність діалектизмів, вульгаризмів, канцеляризмів, плеоназмів, штампів, слів-паразитів). Також в інтонаційному аспекті — відповідність інтонації змістові та експресії висловлювання, відсутність брутальних, лайливих, лицемірних ноток.

Багатство (різноманітність) — це максимально можливе насичення висловлювання різними, неповторюваними засобами мови, які виражають зміст інформації. Багатство мовлення передбачає володіння широким лексичним арсеналом літературної мови. За даними дослідників освічена людина використовує у мовленні 6–9 тисяч слів, пересічний громадянин у кращому випадку — 2–3 тисячі. Існує так звана «базова англійська», яка складається з 850 слів. Вважається, що цього достатньо для звичайного життя. Для порівняння — у словнику О. С. Пушкіна було більше 12 000 слів.

Доречність — такий добір, така організація засобів мови, які сприяють тому, щоб висловлювання відповідало меті й обставинам спілкування. Доречне мовлення відповідає темі повідомлення, його логічному та емоційному змістові, складу слухачів або читачів, інформативним, виховним, естетичним й іншим завданням. Розрізняють доречність стильову, контекстуальну, ситуативну, особистісно-психологічну.

Виразність — це такі особливості структури висловлювання, які підтримують увагу та інтерес у слухача або читача. Цій меті слугують засоби художньої виразності (порівняння, епітети, метафори); фонетичні засоби (інтонація, тембр голосу, темп мовлення, дикція); приказки, прислів'я, цитати, афоризми, крилаті слова і вирази; нелітературні форми національної мови (територіальні, соціальні діалекти, просторіччя); синтаксичні фігури (звертання, риторичне запитання, повтор). Виразність розвивається на основі тренінгів, власної творчості, спостережень за мовленням різних соціальних груп, аналітичного читання художньої літератури тощо. Завдяки їй здійснюється вплив на почуття аудиторії.

Естетичність — це оптимальність мовного оформлення висловлювання, його гармонія і цілісність, повнота реалізації стилістичних можливостей мови, її загальнолюдської сутності.

Дієвість — такий добір, така організація мовних засобів, які сприяють здійсненню очікуваного впливу на свідомість (і/або підсвідомість) слухача або читача, досягненню мети спілкування.

Усі перелічені комунікативні якості культури мовлення доповнюють одна одну та у більшості випадків залежать від ситуації спілкування, спрямованості, мотивації і можливостей співрозмовника, зони його найближчого розвитку, актуальності промови. На відміну від норм мовлення, які є сталими та не залежать від особистості і ситуації.

Зв'язок комунікативних якостей культури мовлення
із стилями мови.

Комунікативні якості мовлення неоднаково співвідносяться із різними стилями мови. В одних стилях мови певна комунікативна якість (наприклад, точність чи виразність) підтримується і посилюється, в інших-послаблюється і розмивається.

Доречність — такий добір, така організація засобів мови, які сприяють тому, щоб висловлювання відповідало меті й обставинам спілкування. Доречне мовлення відповідає темі повідомлення, його логічному та емоційному змістові, складу слухачів або читачів, інформативним, виховним, естетичним й іншим завданням. Розрізняють доречність стильову, контекстуальну, ситуативну, особистісно-психологічну.

Виразність — це такі особливості структури висловлювання, які підтримують увагу та інтерес у слухача або читача. Цій меті слугують засоби художньої виразності (порівняння, епітети, метафори); фонетичні засоби (інтонація, тембр голосу, темп мовлення, дикція); приказки, прислів'я, цитати, афоризми, крилаті слова і вирази; нелітературні форми національної мови (територіальні, соціальні діалекти, просторіччя); синтаксичні фігури (звертання, риторичне запитання, повтор). Виразність розвивається на основі тренінгів, власної творчості, спостережень за мовленням різних соціальних груп, аналітичного читання художньої літератури тощо. Завдяки їй здійснюється вплив на почуття аудиторії.

Естетичність — це оптимальність мовного оформлення висловлювання, його гармонія і цілісність, повнота реалізації стилістичних можливостей мови, її загальнолюдської сутності.

Дієвість — такий добір, така організація мовних засобів, які сприяють здійсненню очікуваного впливу на свідомість (і/або підсвідомість) слухача або читача, досягненню мети спілкування.

Усі перелічені комунікативні якості культури мовлення доповнюють одна одну та у більшості випадків залежать від ситуації спілкування, спрямованості, мотивації і можливостей співрозмовника, зони його найближчого розвитку, актуальності промови. На відміну від норм мовлення, які є сталими та не залежать від особистості і ситуації.

Зв'язок комунікативних якостей культури мовлення
із стилями мови.

Комунікативні якості мовлення неоднаково співвідносяться із різними стилями мови. В одних стилях мови певна комунікативна якість (наприклад, точність чи виразність) підтримується і посилюється, в інших-послаблюється і розмивається.

Так, науковий стиль мови заохочує і підтримує, насамперед, такі комунікативні якості мовлення, як змістовність, логічність, точність, а також чистота, доречність, дієвість, меншою мірою — виразність і багатство. Вчені не схильні застосовувати зображально-виражальні засоби мови, обговорюючи свої професійні проблеми. Виразність наукової мови підтримується не цими засобами, а чіткістю, ясністю синтаксичних структур, точністю і логічністю застосування лексики. Багато спільних рис з науковим має офіційно-діловий стиль.

Художній стиль заохочує і розвиває такі комунікативні якості, як змістовність, правильність, точність, логічність, виразність, багатство й естетичність. Треба відмітити, що змістовність, точність і логічність у художніх творах своєрідні, вони підпорядковані створенню художнього образу. Тому в справжньому творі мистецтва кожен мовний засіб є змістовним, працює на творення літературно-художнього образу, а будь-які порушення логічної структури (композиції) тексту тільки увиразнюють художню мову і є виявом «художньої» логіки.

Розмовний стиль погано підтримує таку якість мови, як правильність. Самі обставини розмови (потреба моментального вибору слова, словосполучення, схеми речення) сприяють тому, що тут виникають численні порушення форми, насамперед синтаксичної: структурні спрощення, повернення до початку конструкції, зайві вставні елементи. З цих причин розмовний стиль помітно послаблює такі якості, як точність, логічність, змістовність, особливо в тих випадках, коли під час побутового спілкування виникає потреба вжити щось із понять науки, політики.

У розмовному мовленні (під впливом тих самих умов, а також нетактовності, невихованості, недостатньої культури взаємного спілкування) може послаблюватись і навіть перетворюватись на повну протилежність така якість, як доречність, породжуючи великі й малі психологічні конфлікти.

Як проявляються комунікативні якості мовлення у різних стилях мови можна простежити у таблиці, поданій нижче.

Так, науковий стиль мови заохочує і підтримує, насамперед, такі комунікативні якості мовлення, як змістовність, логічність, точність, а також чистота, доречність, дієвість, меншою мірою — виразність і багатство. Вчені не схильні застосовувати зображально-виражальні засоби мови, обговорюючи свої професійні проблеми. Виразність наукової мови підтримується не цими засобами, а чіткістю, ясністю синтаксичних структур, точністю і логічністю застосування лексики. Багато спільних рис з науковим має офіційно-діловий стиль.

Художній стиль заохочує і розвиває такі комунікативні якості, як змістовність, правильність, точність, логічність, виразність, багатство й естетичність. Треба відмітити, що змістовність, точність і логічність у художніх творах своєрідні, вони підпорядковані створенню художнього образу. Тому в справжньому творі мистецтва кожен мовний засіб є змістовним, працює на творення літературно-художнього образу, а будь-які порушення логічної структури (композиції) тексту тільки увиразнюють художню мову і є виявом «художньої» логіки.

Розмовний стиль погано підтримує таку якість мови, як правильність. Самі обставини розмови (потреба моментального вибору слова, словосполучення, схеми речення) сприяють тому, що тут виникають численні порушення форми, насамперед синтаксичної: структурні спрощення, повернення до початку конструкції, зайві вставні елементи. З цих причин розмовний стиль помітно послаблює такі якості, як точність, логічність, змістовність, особливо в тих випадках, коли під час побутового спілкування виникає потреба вжити щось із понять науки, політики.

У розмовному мовленні (під впливом тих самих умов, а також нетактовності, невихованості, недостатньої культури взаємного спілкування) може послаблюватись і навіть перетворюватись на повну протилежність така якість, як доречність, породжуючи великі й малі психологічні конфлікти.

Як проявляються комунікативні якості мовлення у різних стилях мови можна простежити у таблиці, поданій нижче.

Стилі мови та комунікативні якості мовлення
(за Юкало В. Я.)

Стилі мови	Комунікативні якості культури мовлення										
	змістовність	правильність	точність	логічність	ясність	чистота	багатство	доречність	виразність	естетичність	дієвість
Науковий	+	+	+	+	+	+	-	+	Не дуже	+	+
Офіційно-діловий	+	+	+	+	+	+	-	Не дуже	-	+	+
Публіцистичний	+	+	+	+	+	+	-	Не дуже	+	+	+
Художній	+	+	+	+	Не дуже	+	+	+	+	+	+
Розмовний	Не дуже	Не дуже	Не дуже	Не дуже	Не дуже	Не дуже	Не дуже	Не дуже		Не дуже	Не дуже

1.10. Культура мовлення і мовленнєві помилки

Для культури мовлення принциповим є дотримання її правильності. А порушення у цій сфері ми називаємо мовленнєвими помилками. О. О. Мурашов визначає мовленнєву помилку як порушення вимовних (орфоепічних) або узгоджувальних норм літературної мови. Відступом від норми можна вважати й елементи соціально, історично і територіально обмеженої лексики (жаргонізми, архаїзми, варваризми, професіоналізми, діалектизми, вульгаризми тощо). Проте не завжди їх вживання вважається мовленнєвою помилкою. У ряді випадків це факти свідомого словживання, які переслідують певну стилістичну (риторичну) мету для того, щоб найбільш експресивно висловитися. Саме для мовленнєвих помилок притаманне несвідоме і неправильне з погляду норми використання.

С. Д. Абрамович і М. Ю. Чікарькова вважають **найпоширенішими мовленнєвими помилками**, яких слід уникати, такі:

Стилі мови та комунікативні якості мовлення
(за Юкало В. Я.)

Стилі мови	Комунікативні якості культури мовлення										
	змістовність	правильність	точність	логічність	ясність	чистота	багатство	доречність	виразність	естетичність	дієвість
Науковий	+	+	+	+	+	+	-	+	Не дуже	+	+
Офіційно-діловий	+	+	+	+	+	+	-	Не дуже	-	+	+
Публіцистичний	+	+	+	+	+	+	-	Не дуже	+	+	+
Художній	+	+	+	+	Не дуже	+	+	+	+	+	+
Розмовний	Не дуже	Не дуже	Не дуже	Не дуже	Не дуже	Не дуже	Не дуже	Не дуже		Не дуже	Не дуже

1.10. Культура мовлення і мовленнєві помилки

Для культури мовлення принциповим є дотримання її правильності. А порушення у цій сфері ми називаємо мовленнєвими помилками. О. О. Мурашов визначає мовленнєву помилку як порушення вимовних (орфоепічних) або узгоджувальних норм літературної мови. Відступом від норми можна вважати й елементи соціально, історично і територіально обмеженої лексики (жаргонізми, архаїзми, варваризми, професіоналізми, діалектизми, вульгаризми тощо). Проте не завжди їх вживання вважається мовленнєвою помилкою. У ряді випадків це факти свідомого словживання, які переслідують певну стилістичну (риторичну) мету для того, щоб найбільш експресивно висловитися. Саме для мовленнєвих помилок притаманне несвідоме і неправильне з погляду норми використання.

С. Д. Абрамович і М. Ю. Чікарькова вважають **найпоширенішими мовленнєвими помилками**, яких слід уникати, такі:

Неправильний наголос: іскра, стáтуя... Іноді від наголосу залежить і семантика (значення) слова, наприклад, *óрган-орган* і т. і.

Неправильна вимова окремих звуків. Перш за все йдеться про вади вимови — шепелявість, гаркавість тощо, для виправлення яких існує система спеціальних вправ. Але, крім того, іноді й люди, що не мають вад вимови, неправильно вимовляють звуки, не дотримуючись норм орфоєпії. Найчастіше в цьому випадку слова вимовляються так, як вони пишуться, або під впливом інших мов, що не завжди правильно. Наприклад, пишемо «яєчня», але вимовляємо «яєшня».

Неправильне вживання слів за семантикою (значенням). Наприклад, у деяких українських діалектах кріслом називають стілець. Помилки: *тролейбусний білет* — квиток, але *екзаменаційний білет*, а не *квиток*. Особливу увагу тут потрібно звернути на правильне вживання фразеологічних зворотів.

Невміння розрізняти окремі морфеми в слові. Наприклад, префікси: «Він обирав капелюх в магазині» (не «обирав», а «вибирав»).

Вживання дієслова-зв'язки «буде» (майбутній час) в контексті теперішнього часу. Наприклад: «Шевченко буде великий український поет» (не «буде», а «є»).

Вживання вказівного займенника «це» перед словами «який», «котрий», «коли», «де». Наприклад: «Невстигаючий — це який має двійки» (правильно: «Невстигаючий — це той, хто має двійки»).

Тавтологія — повторення однокореневих слів. Наприклад: «прекрасний красень», «переконливо переконати», «мити миючим засобом», «в образі автор зображує ...».

Використання плеоназмів (слів одного значення). Наприклад: «У віршах відображена дійсність, реальне життя», «моя автобіографія».

Слова-паразити: ну, скажімо, зрозуміло, ось, по ходу, тобто тощо.

Невміння враховувати стилістичне (емоційне) забарвлення слова (фрази), тобто невміння включати слово (фразу) в контекст. Більшість слів належить до нейтральної лексики (вода, море, струм, батько і т. і.), але є певні групи слів, які належать до емоційно чи стилістично забарвленої лексики, і ними потрібно користуватися дуже обережно. Наприклад: «страшно красивий», «Студенти прийшли побалакати з новим деканом».

Неправильний наголос: іскра, стáтуя... Іноді від наголосу залежить і семантика (значення) слова, наприклад, *óрган-орган* і т. і.

Неправильна вимова окремих звуків. Перш за все йдеться про вади вимови — шепелявість, гаркавість тощо, для виправлення яких існує система спеціальних вправ. Але, крім того, іноді й люди, що не мають вад вимови, неправильно вимовляють звуки, не дотримуючись норм орфоєпії. Найчастіше в цьому випадку слова вимовляються так, як вони пишуться, або під впливом інших мов, що не завжди правильно. Наприклад, пишемо «яєчня», але вимовляємо «яєшня».

Неправильне вживання слів за семантикою (значенням). Наприклад, у деяких українських діалектах кріслом називають стілець. Помилки: *тролейбусний білет* — квиток, але *екзаменаційний білет*, а не *квиток*. Особливу увагу тут потрібно звернути на правильне вживання фразеологічних зворотів.

Невміння розрізняти окремі морфеми в слові. Наприклад, префікси: «Він обирав капелюх в магазині» (не «обирав», а «вибирав»).

Вживання дієслова-зв'язки «буде» (майбутній час) в контексті теперішнього часу. Наприклад: «Шевченко буде великий український поет» (не «буде», а «є»).

Вживання вказівного займенника «це» перед словами «який», «котрий», «коли», «де». Наприклад: «Невстигаючий — це який має двійки» (правильно: «Невстигаючий — це той, хто має двійки»).

Тавтологія — повторення однокореневих слів. Наприклад: «прекрасний красень», «переконливо переконати», «мити миючим засобом», «в образі автор зображує ...».

Використання плеоназмів (слів одного значення). Наприклад: «У віршах відображена дійсність, реальне життя», «моя автобіографія».

Слова-паразити: ну, скажімо, зрозуміло, ось, по ходу, тобто тощо.

Невміння враховувати стилістичне (емоційне) забарвлення слова (фрази), тобто невміння включати слово (фразу) в контекст. Більшість слів належить до нейтральної лексики (вода, море, струм, батько і т. і.), але є певні групи слів, які належать до емоційно чи стилістично забарвленої лексики, і ними потрібно користуватися дуже обережно. Наприклад: «страшно красивий», «Студенти прийшли побалакати з новим деканом».

Какологія — сполучення уламків стійких словосполучень у новий, неправильний зворот. Наприклад: «справив великий вплив» — від «мав вплив» + «справив враження»; «схожий до» замість «подібний до» або «схожий на» й т. і.

Жаргонізм — від франц. «аргот» (жаргон) — означає мову якоїсь вузької групи (студенти, торговці, злодії тощо). Криміналізація життя в наші дні призвела до справжньої біди: засмічення мови «блатним» жаргоном. Повсюди можна почути: «лох», «бабло», «тачка», «круто», «отстой», «голімо», «кидалово», «мило» й т. п. Зробіть висновок, чи годиться інтелігентному ораторові підкреслювати, що він стоїть на одному щаблі з тими, хто цей жаргон уживає. Проте це не означає, що для змалювання відповідного образу персонажа чи середовища не можна вжити колоритного жаргонізму. Тим паче, що є жаргон студентів, лікарів тощо — тобто цілком пристойних груп людей. Але оратор, якщо він не хоче підкреслити свою приналежність саме до такої групи, мусить уникати жаргонізмів.

Вульгаризми — від лат. «vulgaris» (простий, низький). Це, як правило, лайливі слова. З їх допомогою теж можна створити яскраві образи: *брехуха, пащекуха, падлюка, шкура, гад печений!* Не треба довго думати й над тим, якими фарбами буде змальовано одночасно й ваш людський образ, ваш культурний рівень.

Просторіччя — це ненормована лексика, якою люди широко користуються: *скиглити, гамселити, ушкварити, глигати, верзти* тощо. Як правило, вживання такого слова оратором викликає сміх, гумористичний ефект. Це так зване просторіччя. Вживання подібних слів дає певний образний ефект: *глигати* — не те саме, що «жадібно ковтати»; це є образ «живоглота», людини тваринних інстинктів. Характерна особливість сучасного українського просторіччя — наявність у ньому русизмів: *міроприємство, понімати, временно, щас, больниця, як діла* тощо. Ще таке мовлення називають суржи́ком. Він означає штучно змішану, нечисту мову, гібрид української і російської мов, що, безперечно, є загрозою для існування рідної мови, навіть соціальним злом. За певних обставин ввести 1–2 просторічних слівця можна, якщо ви до такого ефекту прагнете. Але відвертої безграмотності намагайтеся уникати.

Какологія — сполучення уламків стійких словосполучень у новий, неправильний зворот. Наприклад: «справив великий вплив» — від «мав вплив» + «справив враження»; «схожий до» замість «подібний до» або «схожий на» й т. і.

Жаргонізм — від франц. «аргот» (жаргон) — означає мову якоїсь вузької групи (студенти, торговці, злодії тощо). Криміналізація життя в наші дні призвела до справжньої біди: засмічення мови «блатним» жаргоном. Повсюди можна почути: «лох», «бабло», «тачка», «круто», «отстой», «голімо», «кидалово», «мило» й т. п. Зробіть висновок, чи годиться інтелігентному ораторові підкреслювати, що він стоїть на одному щаблі з тими, хто цей жаргон уживає. Проте це не означає, що для змалювання відповідного образу персонажа чи середовища не можна вжити колоритного жаргонізму. Тим паче, що є жаргон студентів, лікарів тощо — тобто цілком пристойних груп людей. Але оратор, якщо він не хоче підкреслити свою приналежність саме до такої групи, мусить уникати жаргонізмів.

Вульгаризми — від лат. «vulgaris» (простий, низький). Це, як правило, лайливі слова. З їх допомогою теж можна створити яскраві образи: *брехуха, пащекуха, падлюка, шкура, гад печений!* Не треба довго думати й над тим, якими фарбами буде змальовано одночасно й ваш людський образ, ваш культурний рівень.

Просторіччя — це ненормована лексика, якою люди широко користуються: *скиглити, гамселити, ушкварити, глигати, верзти* тощо. Як правило, вживання такого слова оратором викликає сміх, гумористичний ефект. Це так зване просторіччя. Вживання подібних слів дає певний образний ефект: *глигати* — не те саме, що «жадібно ковтати»; це є образ «живоглота», людини тваринних інстинктів. Характерна особливість сучасного українського просторіччя — наявність у ньому русизмів: *міроприємство, понімати, временно, щас, больниця, як діла* тощо. Ще таке мовлення називають суржи́ком. Він означає штучно змішану, нечисту мову, гібрид української і російської мов, що, безперечно, є загрозою для існування рідної мови, навіть соціальним злом. За певних обставин ввести 1–2 просторічних слівця можна, якщо ви до такого ефекту прагнете. Але відвертої безграмотності намагайтеся уникати.

Діалектизми — від грец. «діалектос» (говірка, місцева мова). Відомо, що жива національна мова не зводиться до літературної, грамотної мови, її творить також сума діалектів, якими користуються жителі окремих місцевостей (часом в двох селах, розташованих поряд, говорять по-різному). Наприклад: *сарака* (нещасний), *файно* (гарно) — це діалектизми з говірок Західної України. Діалектизми можуть бути й «фонетичними»: на Поліссі слова «віл», «кінь», «доц» вимовляють як *вул, кунь, дорц*; на Київщині лампа — *лямпа*, огірок — *гурок*, індик — *гіндик*; *кою носю, сидю*.

Часом діалектизми (як і просторіччя) є дуже виразними, красивими. Якщо ви виступаєте перед носіями даного діалекту, варто показати, що ви з ним знайомі, це зміцнить довіру до вас. Але з позиції норм літературної мови повний перехід на діалект або надмірне його вживання можуть створити враження провінціала, людини неосвіченої.

Канцеляризми — слова або звороти, які притаманні діловим паперам, документам, як-от: *реалізація завдань, підвищення ефективності заходів, набуті розвитку, приділити особливу увагу, вжити термінових заходів*. Стандартизовано звучать вислови із книжними прийменниками *з метою, у відповідності до, у справі, зважаючи на*, наприклад: *з метою посилення контролю, відповідно до чинного законодавства, з боку керівництва, оформлення на підставі заяв*.

Стандартні фрази у діловому стилі є функціонально доречними, вони допомагають лаконічніше та точніше передати певний зміст.

Проникнення канцеляризмів у публіцистичну та розмовну мову, шаблонні фрази збіднюють її, роблять сухою, мертвою, важкою для розуміння, надають казенного звучання. Таке явище отримало назву канцеляриту.

Близькі до канцеляризмів так звані **словесні штампи** — слова і вирази, позбавлені образності, часто й одноманітно повторювані без урахування контексту, які збіднюють, знеособлюють мову. В основі таких виразів часто є якийсь образ, але цей образ унаслідок частого вживання втратив свою оригінальність. Наведемо приклади словесних штампів, які міцно утвердилися в мові засобів масової інформації: *творча співпраця, люди в білих хала-*

Діалектизми — від грец. «діалектос» (говірка, місцева мова). Відомо, що жива національна мова не зводиться до літературної, грамотної мови, її творить також сума діалектів, якими користуються жителі окремих місцевостей (часом в двох селах, розташованих поряд, говорять по-різному). Наприклад: *сарака* (нещасний), *файно* (гарно) — це діалектизми з говірок Західної України. Діалектизми можуть бути й «фонетичними»: на Поліссі слова «віл», «кінь», «доц» вимовляють як *вул, кунь, дорц*; на Київщині лампа — *лямпа*, огірок — *гурок*, індик — *гіндик*; *кою носю, сидю*.

Часом діалектизми (як і просторіччя) є дуже виразними, красивими. Якщо ви виступаєте перед носіями даного діалекту, варто показати, що ви з ним знайомі, це зміцнить довіру до вас. Але з позиції норм літературної мови повний перехід на діалект або надмірне його вживання можуть створити враження провінціала, людини неосвіченої.

Канцеляризми — слова або звороти, які притаманні діловим паперам, документам, як-от: *реалізація завдань, підвищення ефективності заходів, набуті розвитку, приділити особливу увагу, вжити термінових заходів*. Стандартизовано звучать вислови із книжними прийменниками *з метою, у відповідності до, у справі, зважаючи на*, наприклад: *з метою посилення контролю, відповідно до чинного законодавства, з боку керівництва, оформлення на підставі заяв*.

Стандартні фрази у діловому стилі є функціонально доречними, вони допомагають лаконічніше та точніше передати певний зміст.

Проникнення канцеляризмів у публіцистичну та розмовну мову, шаблонні фрази збіднюють її, роблять сухою, мертвою, важкою для розуміння, надають казенного звучання. Таке явище отримало назву канцеляриту.

Близькі до канцеляризмів так звані **словесні штампи** — слова і вирази, позбавлені образності, часто й одноманітно повторювані без урахування контексту, які збіднюють, знеособлюють мову. В основі таких виразів часто є якийсь образ, але цей образ унаслідок частого вживання втратив свою оригінальність. Наведемо приклади словесних штампів, які міцно утвердилися в мові засобів масової інформації: *творча співпраця, люди в білих хала-*

тах (лікарі), рідке золото (нафта), чорне золото (вугілля), піддати різкій критиці, приділяти найсерйознішу увагу, висвітлити цілий комплекс проблем, працювати на педагогічній ниві.

Із штампованих знеособлених фраз часто складається привітання: *бажають творчих успіхів у роботі, міцного здоров'я, сімейного благополуччя* тощо.

Неологізми — від грец. «неос» (новий) + «логос» (слово). Слова-неологізми — це нові слова, що створюються самим автором, якому іноді хочеться вжити таке слово, якого ще не було. Правом творення нових слів користуються звичайно письменники. В. Антоненко-Давидович якось ужив замість звичайного слова «щупальце» ним самим винайдене слово *мацок* (від «мацати»), мухобійка — ляпалка. Образ виникає живий та виразний, але робить висновок, що вийде, якщо послідовно замінити всі знайомі слова неологізмами. Вас перестануть розуміти.

Архаїзми — від грец. «архаїос» (стародавній). Це застарілі слова, мовні звороти, які вийшли з ужитку і значення їх пересічній людині не розуміле (*ясновельможний, возний, воєвода, чадо, податель, подаяніє, чолобитна, перст (палець), чоло, «прийшов помисел»*). У них відчувається колорит минулого. Вживання їх допомагає змалювати давню епоху. Наприклад, проповіднику важливо вміти користуватися біблійними архаїзмами, що відображають реалії давнього життя у Святій Землі: *хитон* — одяг; *динарій, лепта* — гроші; *Синедріон* — Рада Єрусалимського Храму.

Історизми — це застарілі слова, значення яких зрозумілі, вони передають певну історичну епоху, використовуються у художній та історичній літературі. Наприклад: *соха, веретено, скрин.*, Двадцяте століття згадується такими історизмами: *п'ятирічка, стахановець, перебудова*. Але зловживати цим жанром лексики не радимо.

Варваризми — від грец. («варварос» — чужоземець). Греки колись зневажливо називали «варварами» (бороданями) інші народи. Звідси й «варваризм» — слово, запозичене з чужої мови. Таке слово здатне одразу «намалювати» образ чужої, далекої дійсності. Проте ми вживаємо величезну кількість сучасних варваризмів у власному мовленні, які вже прижилися, хоча в українській мові є їх традиційні відповідники, наприклад, *бізнесмен — підприємець, бутік — магазин, імідж — образ, кас-*

тах (лікарі), рідке золото (нафта), чорне золото (вугілля), піддати різкій критиці, приділяти найсерйознішу увагу, висвітлити цілий комплекс проблем, працювати на педагогічній ниві.

Із штампованих знеособлених фраз часто складається привітання: *бажають творчих успіхів у роботі, міцного здоров'я, сімейного благополуччя* тощо.

Неологізми — від грец. «неос» (новий) + «логос» (слово). Слова-неологізми — це нові слова, що створюються самим автором, якому іноді хочеться вжити таке слово, якого ще не було. Правом творення нових слів користуються звичайно письменники. В. Антоненко-Давидович якось ужив замість звичайного слова «щупальце» ним самим винайдене слово *мацок* (від «мацати»), мухобійка — ляпалка. Образ виникає живий та виразний, але робить висновок, що вийде, якщо послідовно замінити всі знайомі слова неологізмами. Вас перестануть розуміти.

Архаїзми — від грец. «архаїос» (стародавній). Це застарілі слова, мовні звороти, які вийшли з ужитку і значення їх пересічній людині не розуміле (*ясновельможний, возний, воєвода, чадо, податель, подаяніє, чолобитна, перст (палець), чоло, «прийшов помисел»*). У них відчувається колорит минулого. Вживання їх допомагає змалювати давню епоху. Наприклад, проповіднику важливо вміти користуватися біблійними архаїзмами, що відображають реалії давнього життя у Святій Землі: *хитон* — одяг; *динарій, лепта* — гроші; *Синедріон* — Рада Єрусалимського Храму.

Історизми — це застарілі слова, значення яких зрозумілі, вони передають певну історичну епоху, використовуються у художній та історичній літературі. Наприклад: *соха, веретено, скрин.*, Двадцяте століття згадується такими історизмами: *п'ятирічка, стахановець, перебудова*. Але зловживати цим жанром лексики не радимо.

Варваризми — від грец. («варварос» — чужоземець). Греки колись зневажливо називали «варварами» (бороданями) інші народи. Звідси й «варваризм» — слово, запозичене з чужої мови. Таке слово здатне одразу «намалювати» образ чужої, далекої дійсності. Проте ми вживаємо величезну кількість сучасних варваризмів у власному мовленні, які вже прижилися, хоча в українській мові є їх традиційні відповідники, наприклад, *бізнесмен — підприємець, бутік — магазин, імідж — образ, кас-*

тинг — відбір, консенсус — згода, презентація — показ, пролонгація — подовження, рейдер — загарбник, спікер — голова, трек — пісня, тур — подорож, шопінг — покупки, шоу — вистава, шоумен — ведучий.

У нашій мові багато русизмів. **Русизм** (*росіянізм*) — в українській мові — це невмотивоване запозичення з російської мови, що виникло внаслідок русифікації та повсякденних масових мовних контактів українського населення з носіями російської мови. До русизмів відносять: окремі слова, наприклад: *тормозити* замість *гальмувати*, *січас* замість *зараз*, русифіковане значення співзвучного українського слова *неділя* в значенні *тиждень*, *гостра біль* замість *гострий біль*; *по кордону* замість *уздовж кордону*. Скальковані російські словотворчі моделі, наприклад: *співпадати* замість *збігатися*, *приймати участь* замість *брати участь*, *самий розумний* замість *найрозумніший* тощо. Вживання русизмів знижує літературну вартість мови, зводячи її до рівня просторіччя.

Солецизми — від грец. назви м. Сол, грецької колонії в Малій Азії, де грецька мова була засмічена. Солецизми — це свідоме вживання граматично неправильних форм з метою створення певного образу. Наприклад: «*Вона стара собака — зуби з'їла на цій справі*». Тут іронія полягає в тому, що слово «собака» (чоловічого роду) спеціально віднесено до жінки, при зовнішній нейтральності використання прислів'я.

1.11. Зв'язок культури мовлення з іншими дисциплінами.

Культура мовлення як **наука** пов'язана з багатьма лінгвістичними і суміжними дисциплінами. Вона належить до сфери прагматики мови (вивчає функціонування мовних знаків), пов'язана з такими дисциплінами, як фонетика, лексикологія і фразеологія, морфологія і синтаксис, стилістика, лексикографія, термінознавство, соціолінгвістика, історія літературної мови, сучасна українська літературна мова, літературознавство, педагогіка, логопедія, логіка, риторика, загальна теорія культури.

тинг — відбір, консенсус — згода, презентація — показ, пролонгація — подовження, рейдер — загарбник, спікер — голова, трек — пісня, тур — подорож, шопінг — покупки, шоу — вистава, шоумен — ведучий.

У нашій мові багато русизмів. **Русизм** (*росіянізм*) — в українській мові — це невмотивоване запозичення з російської мови, що виникло внаслідок русифікації та повсякденних масових мовних контактів українського населення з носіями російської мови. До русизмів відносять: окремі слова, наприклад: *тормозити* замість *гальмувати*, *січас* замість *зараз*, русифіковане значення співзвучного українського слова *неділя* в значенні *тиждень*, *гостра біль* замість *гострий біль*; *по кордону* замість *уздовж кордону*. Скальковані російські словотворчі моделі, наприклад: *співпадати* замість *збігатися*, *приймати участь* замість *брати участь*, *самий розумний* замість *найрозумніший* тощо. Вживання русизмів знижує літературну вартість мови, зводячи її до рівня просторіччя.

Солецизми — від грец. назви м. Сол, грецької колонії в Малій Азії, де грецька мова була засмічена. Солецизми — це свідоме вживання граматично неправильних форм з метою створення певного образу. Наприклад: «*Вона стара собака — зуби з'їла на цій справі*». Тут іронія полягає в тому, що слово «собака» (чоловічого роду) спеціально віднесено до жінки, при зовнішній нейтральності використання прислів'я.

1.11. Зв'язок культури мовлення з іншими дисциплінами.

Культура мовлення як **наука** пов'язана з багатьма лінгвістичними і суміжними дисциплінами. Вона належить до сфери прагматики мови (вивчає функціонування мовних знаків), пов'язана з такими дисциплінами, як фонетика, лексикологія і фразеологія, морфологія і синтаксис, стилістика, лексикографія, термінознавство, соціолінгвістика, історія літературної мови, сучасна українська літературна мова, літературознавство, педагогіка, логопедія, логіка, риторика, загальна теорія культури.

Риторика, культура та техніка мовлення корекційного педагога

Мовознавство, наприклад, озброює знанням законів, за якими формується й розвивається людське мовлення. *Літературознавство* відкриває ораторові закони творення художнього образу словесними засобами.

Філософія вводить у світ інтелектуально-духовного пошуку людства, а окремі філософські дисципліни знайомлять з цінностями моралі (*етика*), принципами розуміння і творення прекрасного (*естетика*), законами мислення (*логіка*).

Психолінгвістика допомагає зрозуміти, наскільки вибір слова зумовлено емоційно-вольовим станом людини, які саме лексичні засоби варто використовувати в певних психологічних ситуаціях.

Психологія дає змогу ораторові контролювати власний душевний стан та настрої аудиторії; зокрема, когнітивна психологія (від *cognitio* — знання, пізнання) відкриває можливості осягнення світу через слово.

Фізіологія та анатомія дають знання про мовленнєвий апарат, його можливості та принципи творення мовлення. Вочевидь, що й такі дисципліни, як *методика виразного читання, основи режисури й акторської майстерності*, допомагають учителеві оволодіти голосом і поставою, жестикуляцією й мімікою, без чого навіть неможлива ораторська діяльність.

Логопедія вивчає мовленнєві порушення та методи їх попередження, виявлення та подолання засобами спеціального навчання і виховання.

А перед тим, як дізнатися як виправляти чиїсь порушення мовлення, спочатку слід виховати своє мовлення. Для того, щоб бути взірцевим носієм мови. На це і спрямована дисципліна «Риторика, культура та техніка мовлення».

Запитання для самоперевірки та співбесіди

1. Доведіть, що кожній освіченій людині необхідно володіти культурою рідного мовлення.

2. У чому полягає необхідність досконалого володіння мовою вчителем-логопедом?

Риторика, культура та техніка мовлення корекційного педагога

Мовознавство, наприклад, озброює знанням законів, за якими формується й розвивається людське мовлення. *Літературознавство* відкриває ораторові закони творення художнього образу словесними засобами.

Філософія вводить у світ інтелектуально-духовного пошуку людства, а окремі філософські дисципліни знайомлять з цінностями моралі (*етика*), принципами розуміння і творення прекрасного (*естетика*), законами мислення (*логіка*).

Психолінгвістика допомагає зрозуміти, наскільки вибір слова зумовлено емоційно-вольовим станом людини, які саме лексичні засоби варто використовувати в певних психологічних ситуаціях.

Психологія дає змогу ораторові контролювати власний душевний стан та настрої аудиторії; зокрема, когнітивна психологія (від *cognitio* — знання, пізнання) відкриває можливості осягнення світу через слово.

Фізіологія та анатомія дають знання про мовленнєвий апарат, його можливості та принципи творення мовлення. Вочевидь, що й такі дисципліни, як *методика виразного читання, основи режисури й акторської майстерності*, допомагають учителеві оволодіти голосом і поставою, жестикуляцією й мімікою, без чого навіть неможлива ораторська діяльність.

Логопедія вивчає мовленнєві порушення та методи їх попередження, виявлення та подолання засобами спеціального навчання і виховання.

А перед тим, як дізнатися як виправляти чиїсь порушення мовлення, спочатку слід виховати своє мовлення. Для того, щоб бути взірцевим носієм мови. На це і спрямована дисципліна «Риторика, культура та техніка мовлення».

Запитання для самоперевірки та співбесіди

1. Доведіть, що кожній освіченій людині необхідно володіти культурою рідного мовлення.

2. У чому полягає необхідність досконалого володіння мовою вчителем-логопедом?

3. Якими вміннями та навичками повинен оволодіти логопед з «культури мовлення» для успішної роботи за фахом? Чому?
4. Дайте визначення поняття «мова».
5. Назвіть функції мови.
6. Визначте поняття «державна мова», «національна мова», «літературна мова». Чим вони відрізняються?
7. Що таке «норма літературної мови»? Як вона виробляється і «узаконюється»?
8. Дайте визначення поняття «мовна норма».
9. Опишіть класифікацію мовних норм за мовними рівнями.
10. Чим відрізняються терміни «мова» і «мовлення»?
11. У чому полягає зв'язок між мовленням і мисленням?
12. Назвіть найпоширеніші мовні помилки, яких слід уника-ти. Наведіть приклади.
13. Поясніть терміни: «тавтологія», «какологія», «просторіч-чя», «канцеляризми», «діалектизми», «жаргонізми», «вульга-ризми», «неологізми», «архаїзми», «історизми», «варваризми», «солецизми». Наведіть приклади.
14. Що вивчає стилістика?
15. Опишіть стилі мовлення. На які підстилі вони поділяються?
16. У чому проявляються особливості офіційно-ділового сти-лю (наукового, публіцистичного, художнього, розмовного)? В яких сферах застосовується кожний з перелічених стилів?
17. Розкрийте сутність понять «культура мови» і «культура мовлення». У чому полягає їх відмінність?
18. Опишіть комунікативні якості мовлення.
19. Як пов'язані комунікативні якості мовлення із стилями мови?
20. Розкрийте зв'язок курсу «Риторика, культура та техніка мовлення» з іншими навчальними дисциплінами.

3. Якими вміннями та навичками повинен оволодіти логопед з «культури мовлення» для успішної роботи за фахом? Чому?
4. Дайте визначення поняття «мова».
5. Назвіть функції мови.
6. Визначте поняття «державна мова», «національна мова», «літературна мова». Чим вони відрізняються?
7. Що таке «норма літературної мови»? Як вона виробляється і «узаконюється»?
8. Дайте визначення поняття «мовна норма».
9. Опишіть класифікацію мовних норм за мовними рівнями.
10. Чим відрізняються терміни «мова» і «мовлення»?
11. У чому полягає зв'язок між мовленням і мисленням?
12. Назвіть найпоширеніші мовні помилки, яких слід уника-ти. Наведіть приклади.
13. Поясніть терміни: «тавтологія», «какологія», «просторіч-чя», «канцеляризми», «діалектизми», «жаргонізми», «вульга-ризми», «неологізми», «архаїзми», «історизми», «варваризми», «солецизми». Наведіть приклади.
14. Що вивчає стилістика?
15. Опишіть стилі мовлення. На які підстилі вони поділяються?
16. У чому проявляються особливості офіційно-ділового сти-лю (наукового, публіцистичного, художнього, розмовного)? В яких сферах застосовується кожний з перелічених стилів?
17. Розкрийте сутність понять «культура мови» і «культура мовлення». У чому полягає їх відмінність?
18. Опишіть комунікативні якості мовлення.
19. Як пов'язані комунікативні якості мовлення із стилями мови?
20. Розкрийте зв'язок курсу «Риторика, культура та техніка мовлення» з іншими навчальними дисциплінами.

РОЗДІЛ II. РИТОРИКА.

- 2.1. Основні поняття риторики
- 2.2. Риторичні закони
- 2.3. Види красномовства та сфери його застосування
- 2.4. Підготовка промови
- 2.5. Поради доповідачу та помилки у публічних виступах
- 2.6 Образ і культура оратора
- 2.7 Педагогічна риторика
- 2.8. Мовленнєвий етикет вчителя
- 2.9. Культура професійного мовлення вчителя-логопеда
- 2.10. Особливості професійного мовлення вчителя-логопеда

Література

1. Абрамович С. Д. Риторика/С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова.- Львів, 2001.
2. Бейлинсон Л. С. Профессиональная речь логопеда/Л. С. Бейлинсон. — М.,2005.
3. Горобец Л. Н. Педагогическая риторика в системе профессиональной подготовки учителя-нефилолога/Л. Н. Горобец//Известия Российского гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена. —2007.- Том: 9. — № 42. С.
4. Грехнев В. С. Культура педагогического общения/В. С. Грехнев — М.,1990.

РОЗДІЛ II. РИТОРИКА.

- 2.1. Основні поняття риторики
- 2.2. Риторичні закони
- 2.3. Види красномовства та сфери його застосування
- 2.4. Підготовка промови
- 2.5. Поради доповідачу та помилки у публічних виступах
- 2.6 Образ і культура оратора
- 2.7 Педагогічна риторика
- 2.8. Мовленнєвий етикет вчителя
- 2.9. Культура професійного мовлення вчителя-логопеда
- 2.10. Особливості професійного мовлення вчителя-логопеда

Література

1. Абрамович С. Д. Риторика/С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова.- Львів, 2001.
2. Бейлинсон Л. С. Профессиональная речь логопеда/Л. С. Бейлинсон. — М.,2005.
3. Горобец Л. Н. Педагогическая риторика в системе профессиональной подготовки учителя-нефилолога/Л. Н. Горобец//Известия Российского гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена. —2007.- Том: 9. — № 42. С.
4. Грехнев В. С. Культура педагогического общения/В. С. Грехнев — М.,1990.

5. Добрович А. Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения. А. Б. Добрович — М., 1987.
6. Зубенко Л. Г. Ораторське мистецтво/Л. Г. Зубенко — К., 2002.
7. Іваненко І. Н. Українська логопедична термінологія як об'єкт лінгвістики/І. М. Іваненко//Українська мова. — 2009. — № 1. — С. 53–60.
8. Іванова С. Ф. Лекторское мастерство/С. Ф. Іванова — М., 1983.
9. Кан-Калик В. А. Педагогическое творчество/В. А. Кан-Калик — М., 1990.
10. Капська А. Й. Педагогіка живого слова: навч.-метод. посібник/А. Й. Капська; МО України. ІЗМН; Міністерство освіти України, Інститут змісту і методів навчання. — Київ: ІЗМН, 1997. — 140 с.
11. Корніяка О. М. Мистецтво г'речності / О. М. Корніяка-К., 1995
12. Кузнецов И. Н. Настольная книга практикующего педагога / И. Н. Кузнецов. — М., 2008.- 544 с.
13. Мацько Л. І. Риторика: навч. посіб. / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. — К.: Вища школа, 2003. — 311 с.
14. Миронова С. А. Развитие речи дошкольников на логопедических занятиях/С. А. Миронова — М., 1991.
15. Миронова С. А. Речь взрослого как средство развития детей с общим недоразвитием речи/С. А. Миронова//Дефектология. — 1996.- № 4. — С. 64–68.
16. Михальская А. К. Педагогическая риторика. История и теория. / А. К. Михальская- М., 1998. — с. 284.
17. Мороз О. О. Перші кроки до майстерності/О. Мороз, В. Омелянченко — К., 1992.
18. Мурашов А. А. Культура речи учителя/А. А. Мурашов — М.- Воронеж, 2002.-423 с.
19. Мурашов А. А. Педагогическая риторика / А. А. Мурашов — М., 2001.
20. Основы педмайстерності/За ред. І. А. Зязюна. — К., 1996.
21. Пихтіна Н. П. Основы педагогічної техніки [Текст]: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./Н. П. Пихтіна. — К., 2013. — 316 с.

5. Добрович А. Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения. А. Б. Добрович — М., 1987.
6. Зубенко Л. Г. Ораторське мистецтво/Л. Г. Зубенко — К., 2002.
7. Іваненко І. Н. Українська логопедична термінологія як об'єкт лінгвістики/І. М. Іваненко//Українська мова. — 2009. — № 1. — С. 53–60.
8. Іванова С. Ф. Лекторское мастерство/С. Ф. Іванова — М., 1983.
9. Кан-Калик В. А. Педагогическое творчество/В. А. Кан-Калик — М., 1990.
10. Капська А. Й. Педагогіка живого слова: навч.-метод. посібник/А. Й. Капська; МО України. ІЗМН; Міністерство освіти України, Інститут змісту і методів навчання. — Київ: ІЗМН, 1997. — 140 с.
11. Корніяка О. М. Мистецтво г'речності / О. М. Корніяка-К., 1995
12. Кузнецов И. Н. Настольная книга практикующего педагога / И. Н. Кузнецов. — М., 2008.- 544 с.
13. Мацько Л. І. Риторика: навч. посіб. / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. — К.: Вища школа, 2003. — 311 с.
14. Миронова С. А. Развитие речи дошкольников на логопедических занятиях/С. А. Миронова — М., 1991.
15. Миронова С. А. Речь взрослого как средство развития детей с общим недоразвитием речи/С. А. Миронова//Дефектология. — 1996.- № 4. — С. 64–68.
16. Михальская А. К. Педагогическая риторика. История и теория. / А. К. Михальская- М., 1998. — с. 284.
17. Мороз О. О. Перші кроки до майстерності/О. Мороз, В. Омелянченко — К., 1992.
18. Мурашов А. А. Культура речи учителя/А. А. Мурашов — М.- Воронеж, 2002.-423 с.
19. Мурашов А. А. Педагогическая риторика / А. А. Мурашов — М., 2001.
20. Основы педмайстерності/За ред. І. А. Зязюна. — К., 1996.
21. Пихтіна Н. П. Основы педагогічної техніки [Текст]: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./Н. П. Пихтіна. — К., 2013. — 316 с.

22. Пінчук Ю. В. Особливості професійного мовлення вчителя-логопеда/Ю. В. Пінчук//Дефектологія. — 2009.-№ 2.- С. 14–17.
23. Сагач Г. М. Риторика/Г. М. Сагач — К., 2000.
24. Сагач Г. М. Золотослів/Г. М. Сагач — К., 1993.
25. Синиця І. О. Педагогічний такт і майстерність учителя./І. О. Синиця.- К., 1981.
26. Сопер Поль Л. Основы искусства речи/П. Л. Сопер — М., 1995.
27. Тищенко В. Індексція польсько-російсько- та україномовної логопедичної термінології/Тищенко В., Лалаєва Р., Су-рованець Ю.//Лексикографічний бюлетень. — 2004.— № 10.— С. 41–51.
28. Томан І. Мистецтво говорити/І. Томан — К.,1989.
29. Чернокозов И. И. Профессиональная этика учителя / И. И. Чернокозов — К.,1988.

2.1. Основні поняття риторики.

Слово — одне з наймогутніших комунікативних знарядь людини. Безсиле саме по собі, воно стає могутнім і нездоланим, дієвим і привабливим, якщо сказане вміло, щиро і вчасно. А саме так — цілеспрямовано, своєчасно, щиро і вміло — повинна користуватися словом кожна людина у будь-якій сфері практичної діяльності. Недарма народна мудрість вчить: *не говори так, щоб тебе змогли зрозуміти, а говори так, щоб тебе не могли не зрозуміти*. Це особливо важливо для тих ситуацій мовлення, які передбачають значний суспільний і естетичний вплив його на слухача, насамперед для мовлення вчителя-логопеда.

Красномовство — сила, за допомогою якої вдається впливати на світ, змінювати його, реалізуючи власну волю. Давня цікавість людей до можливостей слова спричинила виникнення спеціальної науки про красномовство — риторики.

Термін «риторика» походить від грецького *rh torik* — наука про ораторське мистецтво, красномовство. Латиною поняття «красномовство» як «мистецтво говорити» позначається словом *eloquentia* — елоквенція.

22. Пінчук Ю. В. Особливості професійного мовлення вчителя-логопеда/Ю. В. Пінчук//Дефектологія. — 2009.-№ 2.- С. 14–17.
23. Сагач Г. М. Риторика/Г. М. Сагач — К., 2000.
24. Сагач Г. М. Золотослів/Г. М. Сагач — К., 1993.
25. Синиця І. О. Педагогічний такт і майстерність учителя./І. О. Синиця.- К., 1981.
26. Сопер Поль Л. Основы искусства речи/П. Л. Сопер — М., 1995.
27. Тищенко В. Індексція польсько-російсько- та україномовної логопедичної термінології/Тищенко В., Лалаєва Р., Су-рованець Ю.//Лексикографічний бюлетень. — 2004.— № 10.— С. 41–51.
28. Томан І. Мистецтво говорити/І. Томан — К.,1989.
29. Чернокозов И. И. Профессиональная этика учителя / И. И. Чернокозов — К.,1988.

2.1. Основні поняття риторики.

Слово — одне з наймогутніших комунікативних знарядь людини. Безсиле саме по собі, воно стає могутнім і нездоланим, дієвим і привабливим, якщо сказане вміло, щиро і вчасно. А саме так — цілеспрямовано, своєчасно, щиро і вміло — повинна користуватися словом кожна людина у будь-якій сфері практичної діяльності. Недарма народна мудрість вчить: *не говори так, щоб тебе змогли зрозуміти, а говори так, щоб тебе не могли не зрозуміти*. Це особливо важливо для тих ситуацій мовлення, які передбачають значний суспільний і естетичний вплив його на слухача, насамперед для мовлення вчителя-логопеда.

Красномовство — сила, за допомогою якої вдається впливати на світ, змінювати його, реалізуючи власну волю. Давня цікавість людей до можливостей слова спричинила виникнення спеціальної науки про красномовство — риторики.

Термін «риторика» походить від грецького *rh torik* — наука про ораторське мистецтво, красномовство. Латиною поняття «красномовство» як «мистецтво говорити» позначається словом *eloquentia* — елоквенція.

Риторика — одна з найдревніших філологічних наук в європейській науці, бере свій початок від древньогрецьких риторичних шкіл, де формувалася як навчальний предмет, пізніше — як наука. Спочатку предметом риторики було живе мовлення, словесна майстерність, красномовство. Перші праці з риторики були створені у 5–3 ст. до Різдва Христового (Горгієм, Лісієм, Платоном, Аристотелем, Цицероном). Риторика приділяла увагу змісту мовлення, його побудові, словесному оформленню, запам'ятовуванню і майстерності публічного виступу. Мовлення було тісно пов'язане з поетикою, стилістикою, логікою, філософією. Найкращі оратори створювали риторичні школи, а їхні учні виходили з них високоосвіченими людьми, ставали державними діячами, політиками, військовими, ораторами, поетами. Риторика була немовби вінцем освіченості, її теорія і практика складала на надійний фундамент загальної культури.

Школа Квінтіліана розглядала риторику як мистецтво прикрашання мовлення. Звідси отримала свій розвиток формальна, схоластична риторика, де знання предмета мовлення не було обов'язковою умовою.

Нове розуміння риторики ґрунтується на традиціях Аристотеля, у працях якого концепція змістовної риторики представлена у найбільш цілісному виді, на працях М. В. Ломоносова, Ф. Прокоповича, М. М. Сперанського, О. Ф. Мерзлякова, М. Ф. Кошанського, К. П. Зеленського, які продовжили і розвинули аристотелевський напрямок у риторичці, а також на традиціях сучасних вчених — В. В. Одінцева, Є. Ш. Ножина, А. Ю. Міхневича, Ю. В. Рождественського, С. П. Іванової та інших, у працях яких відновлено цінний риторичний досвід, накопичений нашими предками, одержала свій дальший розвиток концепція риторики як науки, спрямованої на формування в людини ефективної мисленнево-мовленнєвої діяльності.

Сучасні вітчизняні науковці, наприклад А. Й. Капська, вважають, що риторика є наукою, а не мистецтвом. Тому її не слід отожднювати з ораторським мистецтвом, мистецтвом красномовства. На її думку, риторика є тією базою, основою, необхідною передумовою, на якій розвивається мистецтво красномовства й яка сприяє становленню особистості оратора. Якщо риторичці можна вчити кожного, то мистецтву красномовства можуть на-

Риторика — одна з найдревніших філологічних наук в європейській науці, бере свій початок від древньогрецьких риторичних шкіл, де формувалася як навчальний предмет, пізніше — як наука. Спочатку предметом риторики було живе мовлення, словесна майстерність, красномовство. Перші праці з риторики були створені у 5–3 ст. до Різдва Христового (Горгієм, Лісієм, Платоном, Аристотелем, Цицероном). Риторика приділяла увагу змісту мовлення, його побудові, словесному оформленню, запам'ятовуванню і майстерності публічного виступу. Мовлення було тісно пов'язане з поетикою, стилістикою, логікою, філософією. Найкращі оратори створювали риторичні школи, а їхні учні виходили з них високоосвіченими людьми, ставали державними діячами, політиками, військовими, ораторами, поетами. Риторика була немовби вінцем освіченості, її теорія і практика складала на надійний фундамент загальної культури.

Школа Квінтіліана розглядала риторику як мистецтво прикрашання мовлення. Звідси отримала свій розвиток формальна, схоластична риторика, де знання предмета мовлення не було обов'язковою умовою.

Нове розуміння риторики ґрунтується на традиціях Аристотеля, у працях якого концепція змістовної риторики представлена у найбільш цілісному виді, на працях М. В. Ломоносова, Ф. Прокоповича, М. М. Сперанського, О. Ф. Мерзлякова, М. Ф. Кошанського, К. П. Зеленського, які продовжили і розвинули аристотелевський напрямок у риторичці, а також на традиціях сучасних вчених — В. В. Одінцева, Є. Ш. Ножина, А. Ю. Міхневича, Ю. В. Рождественського, С. П. Іванової та інших, у працях яких відновлено цінний риторичний досвід, накопичений нашими предками, одержала свій дальший розвиток концепція риторики як науки, спрямованої на формування в людини ефективної мисленнево-мовленнєвої діяльності.

Сучасні вітчизняні науковці, наприклад А. Й. Капська, вважають, що риторика є наукою, а не мистецтвом. Тому її не слід отожднювати з ораторським мистецтвом, мистецтвом красномовства. На її думку, риторика є тією базою, основою, необхідною передумовою, на якій розвивається мистецтво красномовства й яка сприяє становленню особистості оратора. Якщо риторичці можна вчити кожного, то мистецтву красномовства можуть на-

вчатися всі, але володіти ним на високому рівні майстра можуть одиниці. Тому, говорячи про майстерність мовлення педагога, про його красномовство чи художнє читання, треба враховувати, що всі види словесної діяльності базуються на законах риторики. Зокрема А. Й. Капська зазначає, що красномовство, мистецтво красномовства — це багаторівневий і багатофакторний процес опанування мистецтвом словесної діяльності, при наявності емоційної та інтелектуальної взаємодії із слухачем з метою цільового впливу на нього як на особистість.

Продовжують розвивати сучасну риторику в Україні такі відомі вчені, як С. Д. Абрамович, Н. А. Колотілова, Л. І. Мацько, О. М. Мацько, О. Б. Олійник, Г. С. Онуфрієнко Г. М. Сагач, М. Ю. Чікарькова та багато інших.

Отже, ми визначаємо **риторику** як науку про способи переконання, ефективні форми впливу (переважно мовного) на аудиторію з урахуванням її особливостей.

Без риторики не може обійтися ані проповідник, ні викладач, ні державний діяч, ні юрист, ні бізнесмен. Чим розвиненіше суспільство, тим більше в ньому цінується вміння володіти словом.

2.2. Закони риторики.

Предмет ораторського мистецтва розкривається через низку таких законів, запропонованих Г. М. Сагач,:

1. Концептуальний.
2. Моделювання аудиторії.
3. Стратегічний.
4. Тактичний.
5. Мовленнєвий.
6. Ефективної комунікації.

Базовим законом риторики є **концептуальний закон**, який реалізується у винайденні задуму, ідеї, створенні концепції. За своєю суттю цей закон передбачає пошук істини шляхом всебічного аналізу предмета.

За допомогою концептуального закону людина вчиться передбачати найближчі та віддалені наслідки своїх дій, визначатися з

вчатися всі, але володіти ним на високому рівні майстра можуть одиниці. Тому, говорячи про майстерність мовлення педагога, про його красномовство чи художнє читання, треба враховувати, що всі види словесної діяльності базуються на законах риторики. Зокрема А. Й. Капська зазначає, що красномовство, мистецтво красномовства — це багаторівневий і багатофакторний процес опанування мистецтвом словесної діяльності, при наявності емоційної та інтелектуальної взаємодії із слухачем з метою цільового впливу на нього як на особистість.

Продовжують розвивати сучасну риторику в Україні такі відомі вчені, як С. Д. Абрамович, Н. А. Колотілова, Л. І. Мацько, О. М. Мацько, О. Б. Олійник, Г. С. Онуфрієнко Г. М. Сагач, М. Ю. Чікарькова та багато інших.

Отже, ми визначаємо **риторику** як науку про способи переконання, ефективні форми впливу (переважно мовного) на аудиторію з урахуванням її особливостей.

Без риторики не може обійтися ані проповідник, ні викладач, ні державний діяч, ні юрист, ні бізнесмен. Чим розвиненіше суспільство, тим більше в ньому цінується вміння володіти словом.

2.2. Закони риторики.

Предмет ораторського мистецтва розкривається через низку таких законів, запропонованих Г. М. Сагач,:

1. Концептуальний.
2. Моделювання аудиторії.
3. Стратегічний.
4. Тактичний.
5. Мовленнєвий.
6. Ефективної комунікації.

Базовим законом риторики є **концептуальний закон**, який реалізується у винайденні задуму, ідеї, створенні концепції. За своєю суттю цей закон передбачає пошук істини шляхом всебічного аналізу предмета.

За допомогою концептуального закону людина вчиться передбачати найближчі та віддалені наслідки своїх дій, визначатися з

метою своєї діяльності, виділяти головне і другорядне, логічно вибудовувати свою діяльність.

Концепція, за визначенням Г. М. Сагач, це — система знань про предмет, виражена у стислій, короткій формі.

Процес розробки концепції складається з такої послідовності дій: Власне бачення суб'єктом предмета (теми).

1. Аналіз предмета (теми), тобто вибір проблем для вивчення.
2. «Привласнення» суб'єктом чужого досвіду з вивчення обраної проблеми (прилучення до цінностей людського досвіду).
3. Пропускання чужого досвіду крізь призму свого бачення і навпаки (чуже + своє) і формування позиції.

Такий підхід до розробки концепції відображає природний процес пізнання людиною навколишнього світу. Будь-яку одержану зовні інформацію людина перш за все пропускає через власне «я» (відчуття, уявлення), створює своє бачення, свою картину того чи іншого предмета. Саме на цьому етапі починає формуватися індивідуальний особистісний підхід людини до пізнання світу, джерелом якого є життєвий і професійний досвід, здоровий глузд.

Далі, коли суб'єкт уже отримав своє бачення предмета, він починає усвідомлювати неможливість охоплення всього предмета і опиняється перед необхідністю вибору з предмета певних граней (проблем) — другий етап розробки концепції. Критеріями підбору проблем виступають інтерес та компетентність самого суб'єкта, актуальність проблем, їх громадська значущість — проходження цього етапу дозволяє суб'єкту відійти від поверхового підходу до вивчення предмета (про все й ні про що). Д. Карнегі писав: «Не робіть властивої майже всім помилки — не робіть спроби торкатися у невеликій промові надто великого кола питань! Візьміть один чи два аспекти теми й спробуйте висвітлити їх ґрунтовно».

Лише після того, як суб'єкт здійснив вибір проблем, він може звернутися до вивчення того людського досвіду, який накопичено з матеріалу, що його зацікавив.

Четвертий етап створення концепції характеризується тим, що тут суб'єкт проводить складну операцію з критичного осмислення двох досвідів — свого і чужого — на основі чого й формує власну позицію, яку потім слід добре представити.

метою своєї діяльності, виділяти головне і другорядне, логічно вибудовувати свою діяльність.

Концепція, за визначенням Г. М. Сагач, це — система знань про предмет, виражена у стислій, короткій формі.

Процес розробки концепції складається з такої послідовності дій: Власне бачення суб'єктом предмета (теми).

1. Аналіз предмета (теми), тобто вибір проблем для вивчення.
2. «Привласнення» суб'єктом чужого досвіду з вивчення обраної проблеми (прилучення до цінностей людського досвіду).
3. Пропускання чужого досвіду крізь призму свого бачення і навпаки (чуже + своє) і формування позиції.

Такий підхід до розробки концепції відображає природний процес пізнання людиною навколишнього світу. Будь-яку одержану зовні інформацію людина перш за все пропускає через власне «я» (відчуття, уявлення), створює своє бачення, свою картину того чи іншого предмета. Саме на цьому етапі починає формуватися індивідуальний особистісний підхід людини до пізнання світу, джерелом якого є життєвий і професійний досвід, здоровий глузд.

Далі, коли суб'єкт уже отримав своє бачення предмета, він починає усвідомлювати неможливість охоплення всього предмета і опиняється перед необхідністю вибору з предмета певних граней (проблем) — другий етап розробки концепції. Критеріями підбору проблем виступають інтерес та компетентність самого суб'єкта, актуальність проблем, їх громадська значущість — проходження цього етапу дозволяє суб'єкту відійти від поверхового підходу до вивчення предмета (про все й ні про що). Д. Карнегі писав: «Не робіть властивої майже всім помилки — не робіть спроби торкатися у невеликій промові надто великого кола питань! Візьміть один чи два аспекти теми й спробуйте висвітлити їх ґрунтовно».

Лише після того, як суб'єкт здійснив вибір проблем, він може звернутися до вивчення того людського досвіду, який накопичено з матеріалу, що його зацікавив.

Четвертий етап створення концепції характеризується тим, що тут суб'єкт проводить складну операцію з критичного осмислення двох досвідів — свого і чужого — на основі чого й формує власну позицію, яку потім слід добре представити.

Необхідною умовою ефективного спілкування є ретельне вивчення адресата. Не існує безадресних промов. Тобто, кожна промова має свого, певного, конкретного адресата, аудиторію, і чим краще оратор знає свою аудиторію, чим ретельніше він окреслить її портрет, тим ефективнішою буде його промова. Тому важливим риторичним законом виступає **закон моделювання аудиторії**. Він передбачає системне вивчення аудиторії, на основі соціально-демографічних, соціально-психологічних та індивідуально-особистісних ознак, кількісного складу (один суб'єкт чи ціла соціальна група).

Соціально-демографічні ознаки становлять перший ступінь вивчення аудиторії, спрямований на загальне уявлення про слухачів людини. До цієї групи можна віднести такі ознаки: стать, вік, національність, освіту, професію, склад сім'ї тощо. Для того, щоб ці ознаки не перетворились на формальні характеристики, необхідно не лише займатися фіксацією цих ознак, але й співвідносити ознаки одну з одною, займатися їх аналізом, вичитувати ту інформацію, яка закріплена за тією чи іншою ознакою.

Соціально-психологічні ознаки слухачів — це їх мотиви поведінки, потреби, ставлення до предмета мовлення та суб'єкта, який його викладає, рівень розуміння предмета.

Мотив поведінки розглядається як фактор, який зумовлює дії суб'єктів (відповідає на запитання: що спонукало суб'єкта до дії). Схарактеризуємо три мотиви:

- Морально-дисциплінарний мотив (зовнішній, примусовий фактор спонукання), не підкріплений бажанням суб'єкта;
- Емоційно-естетичний мотив (фактор, заснований на цікавості, але не підкріплений волею суб'єкта; звідси «швидкоплинність» цього мотиву);
- Інтелектуально-пізнавальний мотив (фактор, зумовлений бажанням і волею суб'єкта до пізнання). Стійкий інтелектуально-пізнавальний мотив виводить людину на рівень саморозвитку, тобто запуску в ній активного внутрішнього фактора.

Потреби розуміються як категорія, яка визначає вибір суб'єкта (відповідає на питання: що це мені дає? Навіщо це мені? що я від цього отримаю?). Можна виділити два види потреб: усвідомлені та неусвідомлені. Усвідомлена потреба буває:

- Особистісна (суб'єкт отримує інформацію тільки для себе, з урахуванням власного інтересу, тобто «замикає» інформацію на собі);

Необхідною умовою ефективного спілкування є ретельне вивчення адресата. Не існує безадресних промов. Тобто, кожна промова має свого, певного, конкретного адресата, аудиторію, і чим краще оратор знає свою аудиторію, чим ретельніше він окреслить її портрет, тим ефективнішою буде його промова. Тому важливим риторичним законом виступає **закон моделювання аудиторії**. Він передбачає системне вивчення аудиторії, на основі соціально-демографічних, соціально-психологічних та індивідуально-особистісних ознак, кількісного складу (один суб'єкт чи ціла соціальна група).

Соціально-демографічні ознаки становлять перший ступінь вивчення аудиторії, спрямований на загальне уявлення про слухачів людини. До цієї групи можна віднести такі ознаки: стать, вік, національність, освіту, професію, склад сім'ї тощо. Для того, щоб ці ознаки не перетворились на формальні характеристики, необхідно не лише займатися фіксацією цих ознак, але й співвідносити ознаки одну з одною, займатися їх аналізом, вичитувати ту інформацію, яка закріплена за тією чи іншою ознакою.

Соціально-психологічні ознаки слухачів — це їх мотиви поведінки, потреби, ставлення до предмета мовлення та суб'єкта, який його викладає, рівень розуміння предмета.

Мотив поведінки розглядається як фактор, який зумовлює дії суб'єктів (відповідає на запитання: що спонукало суб'єкта до дії). Схарактеризуємо три мотиви:

- Морально-дисциплінарний мотив (зовнішній, примусовий фактор спонукання), не підкріплений бажанням суб'єкта;
- Емоційно-естетичний мотив (фактор, заснований на цікавості, але не підкріплений волею суб'єкта; звідси «швидкоплинність» цього мотиву);
- Інтелектуально-пізнавальний мотив (фактор, зумовлений бажанням і волею суб'єкта до пізнання). Стійкий інтелектуально-пізнавальний мотив виводить людину на рівень саморозвитку, тобто запуску в ній активного внутрішнього фактора.

Потреби розуміються як категорія, яка визначає вибір суб'єкта (відповідає на питання: що це мені дає? Навіщо це мені? що я від цього отримаю?). Можна виділити два види потреб: усвідомлені та неусвідомлені. Усвідомлена потреба буває:

- Особистісна (суб'єкт отримує інформацію тільки для себе, з урахуванням власного інтересу, тобто «замикає» інформацію на собі);

• Професійна (суб'єкт сприймає інформацію з урахуванням професійних інтересів, тобто збагачує свій професійний досвід, турбується про тих, на кому відображається його рівень компетентності);

• Громадська (суб'єкт піднімається до рівня усвідомлення вкладу в суспільство як основної умови нормального, повноцінного життя людини: чим більше я вкладу в суспільство, тим більше отримаю від нього і навпаки). Громадська потреба розвиває в людини розуміння того, що усі члени суспільства (хочуть вони цього чи не хочуть) є взаємозалежними.

Ставлення до предмета мовлення та суб'єкта, який його викладає, — це реакція суб'єкта, який сприймає інформацію. Реакція може бути байдужою, конфліктною або конструктивною, зацікавленою.

Рівень розуміння предмета мовлення зумовлює підготовленість суб'єкта: його загальна культура, світогляд, розвиток інтелектуальних здібностей, професійна підготовка тощо.

До індивідуально-особистісних ознак відносять тип нервової системи, тип і спосіб мислення людини, особливості характеру, типу темпераменту, ступеня розвитку основних складових психічної сфери — інтелекту, емоцій тощо.

Соціально-демографічні та соціально-психологічні ознаки аудиторії необхідно вивчати ще на підготовчому етапі (до безпосереднього спілкування), тобто прогнозувати їх, якщо відомий конкретний адресат. Індивідуально-особистісні ознаки вивчаються в процесі безпосереднього спілкування.

Закон моделювання аудиторії дозволяє побудувати наступний крок «запуску» концепції — виробити стратегію її реалізації.

Стратегічний закон передбачає системну побудову програми впливу на конкретну аудиторію.

Стратегія (програма дій) повинна бути динамічною, гнучкою, варіативною. Та сама концепція може мати декілька стратегій залежно від аудиторії (на кожну аудиторію вибудовується своя програма дій) та етапів реалізації концепції (скільки етапів, стільки й стратегій).

Стратегія дій становить певну послідовність кроків:

- визначення цільової установки;
- виокремлення з концепції запитань, розрахованих на певну аудиторію, і їх аналіз;

• Професійна (суб'єкт сприймає інформацію з урахуванням професійних інтересів, тобто збагачує свій професійний досвід, турбується про тих, на кому відображається його рівень компетентності);

• Громадська (суб'єкт піднімається до рівня усвідомлення вкладу в суспільство як основної умови нормального, повноцінного життя людини: чим більше я вкладу в суспільство, тим більше отримаю від нього і навпаки). Громадська потреба розвиває в людини розуміння того, що усі члени суспільства (хочуть вони цього чи не хочуть) є взаємозалежними.

Ставлення до предмета мовлення та суб'єкта, який його викладає, — це реакція суб'єкта, який сприймає інформацію. Реакція може бути байдужою, конфліктною або конструктивною, зацікавленою.

Рівень розуміння предмета мовлення зумовлює підготовленість суб'єкта: його загальна культура, світогляд, розвиток інтелектуальних здібностей, професійна підготовка тощо.

До індивідуально-особистісних ознак відносять тип нервової системи, тип і спосіб мислення людини, особливості характеру, типу темпераменту, ступеня розвитку основних складових психічної сфери — інтелекту, емоцій тощо.

Соціально-демографічні та соціально-психологічні ознаки аудиторії необхідно вивчати ще на підготовчому етапі (до безпосереднього спілкування), тобто прогнозувати їх, якщо відомий конкретний адресат. Індивідуально-особистісні ознаки вивчаються в процесі безпосереднього спілкування.

Закон моделювання аудиторії дозволяє побудувати наступний крок «запуску» концепції — виробити стратегію її реалізації.

Стратегічний закон передбачає системну побудову програми впливу на конкретну аудиторію.

Стратегія (програма дій) повинна бути динамічною, гнучкою, варіативною. Та сама концепція може мати декілька стратегій залежно від аудиторії (на кожну аудиторію вибудовується своя програма дій) та етапів реалізації концепції (скільки етапів, стільки й стратегій).

Стратегія дій становить певну послідовність кроків:

- визначення цільової установки;
- виокремлення з концепції запитань, розрахованих на певну аудиторію, і їх аналіз;

• формулювання тези (система коротких відповідей суб'єкта на поставлені запитання).

Стратегія, хоча і репрезентує собою певну конкретизацію концепції, потребує подальшої розробки: розгортання тези та її обґрунтування, залучення з аудиторії односторонніх, нейтралізація супротивників, схилення на свою сторону тих, хто сумнівається. Для цього необхідний наступний крок «запуску» концепції, роль якого відведена наступному закону риторики — **тактичному**.

Тактичний закон передбачає систему дій з підготовки ефективної реалізації стратегій. До складових цього закону належать аргументація й активізація мислення та почуттєво-емоційна діяльність аудиторії.

Аргументація розглядається як засіб впливу одного суб'єкта на погляди та поведінку іншого суб'єкта. Проте оратор визнає інтелектуальне і моральне право аудиторії відкинути його аргументацію. (Порівняйте: фізичний вплив, наказ, команда, погроза).

Аргументація використовується для досягнення теоретичної мети — впливу на свідомість. Для повного досягнення цільової установки необхідно, щоб аудиторія не тільки вбирала інформацію, але й активно її «засвоювала», тобто проектувала на себе, свою діяльність, свій досвід. Інакше кажучи, щоб виходила на рівень застосування одержаних знань.

Для здійснення цього необхідно активізувати мисленнєву та почуттєво-емоційну діяльність аудиторії. Це спонукає аудиторію до дії.

Активізація передбачає таку послідовність дій: зацікавити аудиторію; викликати аудиторію на роздуми; вивести аудиторію на рівень обговорення.

Зацікавлення адресата на рівні емоційно-естетичного впливу досягається використанням:

- аудіовізуальних прийомів (графіки, таблиці, малюнки, схеми, відеоматеріали);
- психологічних прийомів (реклами);
- шокової терапії (створення несподіваного ефекту, який дозволяє переключати увагу аудиторії, концентрувати її на потрібних мовцєві аспектах);
- прийому «опудало опонента», що представляє змодельовану типову думку з обговорюваного питання, яке може бути доміну-

• формулювання тези (система коротких відповідей суб'єкта на поставлені запитання).

Стратегія, хоча і репрезентує собою певну конкретизацію концепції, потребує подальшої розробки: розгортання тези та її обґрунтування, залучення з аудиторії односторонніх, нейтралізація супротивників, схилення на свою сторону тих, хто сумнівається. Для цього необхідний наступний крок «запуску» концепції, роль якого відведена наступному закону риторики — **тактичному**.

Тактичний закон передбачає систему дій з підготовки ефективної реалізації стратегій. До складових цього закону належать аргументація й активізація мислення та почуттєво-емоційна діяльність аудиторії.

Аргументація розглядається як засіб впливу одного суб'єкта на погляди та поведінку іншого суб'єкта. Проте оратор визнає інтелектуальне і моральне право аудиторії відкинути його аргументацію. (Порівняйте: фізичний вплив, наказ, команда, погроза).

Аргументація використовується для досягнення теоретичної мети — впливу на свідомість. Для повного досягнення цільової установки необхідно, щоб аудиторія не тільки вбирала інформацію, але й активно її «засвоювала», тобто проектувала на себе, свою діяльність, свій досвід. Інакше кажучи, щоб виходила на рівень застосування одержаних знань.

Для здійснення цього необхідно активізувати мисленнєву та почуттєво-емоційну діяльність аудиторії. Це спонукає аудиторію до дії.

Активізація передбачає таку послідовність дій: зацікавити аудиторію; викликати аудиторію на роздуми; вивести аудиторію на рівень обговорення.

Зацікавлення адресата на рівні емоційно-естетичного впливу досягається використанням:

- аудіовізуальних прийомів (графіки, таблиці, малюнки, схеми, відеоматеріали);
- психологічних прийомів (реклами);
- шокової терапії (створення несподіваного ефекту, який дозволяє переключати увагу аудиторії, концентрувати її на потрібних мовцєві аспектах);
- прийому «опудало опонента», що представляє змодельовану типову думку з обговорюваного питання, яке може бути доміну-

ючим в даній аудиторії. Суб'єкт повинен ретельно проаналізувати цю думку (виявити всі плюси і мінуси), а потім запропонувати свій погляд. Цей прийом допомагає активно підтримувати інтерес аудиторії;

- прийому проблемно-пошукового методу (за допомогою проблемних питань).

Суть наступного кроку активізації — викликати аудиторію на роздуми — полягає в тому, щоб створити у слухачів потребу обмінятися думками з приводу обговорюваних питань, що досягається логічними та психологічними прийомами.

Третій крок активізації — виведення аудиторії на рівень обговорення та прийняття рішення — передбачає пошук загальних точок зіткнення з приводу питання, що розглядається.

Отже, активізація мисленнєвої та почуттєво-емоційної діяльності аудиторії — це система дій, завдяки якій суб'єкт забезпечує аудиторії найглибший рівень пізнання того чи іншого питання. В результаті створюється повноцінний двосторонній процес спілкування.

Не менш важливим завданням мовця є оформити думку у дієву словесну форму. На це спрямований **мовленнєвий закон**. Він становить систему комунікативних якостей мовлення (правильність, виразність, ясність, точність, ємність, стислість, доцільність тощо), які було розглянуто у розділі «Культура мовлення».

Мовленнєвий закон риторики акумулює в собі цінний досвід різних лінгвістичних дисциплін (стилістики, мовознавства, культури мовлення, лінгвістики тексту тощо) для створення повноцінної комунікації і завдяки цьому стає тією базою, яка дозволяє людині оволодіти грамотним усним мовленням і навіть піднятися до рівня мистецтва живого слова.

Закон ефективної комунікації передбачає вміння підтримувати достатній контакт з аудиторією на всіх етапах промови для плідного спілкування. Дуже важливим для оратора є вміння гнучко пристосовувати підготовлений матеріал до конкретних умов спілкування, а також керувати поведінкою як аудиторії, так і своєю власною.

Системно-аналітичний закон передбачає здатність та вміння аналізувати якість та ефективність мовленнєвого спілкування під час виголошення промови, самої промови та мовленнєвої ді-

ючим в даній аудиторії. Суб'єкт повинен ретельно проаналізувати цю думку (виявити всі плюси і мінуси), а потім запропонувати свій погляд. Цей прийом допомагає активно підтримувати інтерес аудиторії;

- прийому проблемно-пошукового методу (за допомогою проблемних питань).

Суть наступного кроку активізації — викликати аудиторію на роздуми — полягає в тому, щоб створити у слухачів потребу обмінятися думками з приводу обговорюваних питань, що досягається логічними та психологічними прийомами.

Третій крок активізації — виведення аудиторії на рівень обговорення та прийняття рішення — передбачає пошук загальних точок зіткнення з приводу питання, що розглядається.

Отже, активізація мисленнєвої та почуттєво-емоційної діяльності аудиторії — це система дій, завдяки якій суб'єкт забезпечує аудиторії найглибший рівень пізнання того чи іншого питання. В результаті створюється повноцінний двосторонній процес спілкування.

Не менш важливим завданням мовця є оформити думку у дієву словесну форму. На це спрямований **мовленнєвий закон**. Він становить систему комунікативних якостей мовлення (правильність, виразність, ясність, точність, ємність, стислість, доцільність тощо), які було розглянуто у розділі «Культура мовлення».

Мовленнєвий закон риторики акумулює в собі цінний досвід різних лінгвістичних дисциплін (стилістики, мовознавства, культури мовлення, лінгвістики тексту тощо) для створення повноцінної комунікації і завдяки цьому стає тією базою, яка дозволяє людині оволодіти грамотним усним мовленням і навіть піднятися до рівня мистецтва живого слова.

Закон ефективної комунікації передбачає вміння підтримувати достатній контакт з аудиторією на всіх етапах промови для плідного спілкування. Дуже важливим для оратора є вміння гнучко пристосовувати підготовлений матеріал до конкретних умов спілкування, а також керувати поведінкою як аудиторії, так і своєю власною.

Системно-аналітичний закон передбачає здатність та вміння аналізувати якість та ефективність мовленнєвого спілкування під час виголошення промови, самої промови та мовленнєвої ді-

яльності промовця. Це дає можливість переглядати, оцінювати та змінювати саму промову, стильові особливості, тобто розвивати свій (індивідуальний) стиль, планувати та прогнозувати власну риторичну діяльність.

Підсумовуючи вищесказане зазначимо, що хоча системно-аналітичний закон завершує риторичну формулу, однак він має продовження у наступних виступах і полягає у постійному вдосконаленні особистості ратора.

2.3. Види красномовства та сфери його застосування

У літературі розрізняють п'ять основних видів красномовства: академічне, політичне, юридичне (судове), церковне та суспільно-побутове. Проте, цих видів ще більше — до десяти: соціально-політичне, академічне, судове, соціально-побутове, дипломатичне, військове, лекційне, торгівельне, церковно-богословське, дискусійне. Однак за такої класифікації деякі позиції дублюють одна одну. Зокрема П. Сопер вважає, що існує лише два види красномовства — інформаційне та агітаційне. Вочевидь, це дуже широке узагальнення і обмежитися ним не можна. С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова так характеризують зазначені п'ять видів красномовства:

Академічне красномовство — це ораторська діяльність науковця та викладача, який доповідає про результати дослідження або популяризує досягнення науки.

Сфера його застосування — шкільна (різних рівнів у т. ч. вища школа) та наукова аудиторія.

Головні риси академічного красномовства — доказовість, бездоганна логічність, точність мислення, чітка, позбавлена будь-якої двозначності, термінологія. Наука, як відомо, є точним описом реальних, матеріальних явищ світу. Науковий опис цих явищ є метою академічного красномовства. Дуже важливо, щоб результати наукових досліджень були донесені до громадськості (не кажучи вже про студентів та учнів), але у дещо спрощеній (адаптованій) формі. Водночас школярі та студенти мусять

яльності промовця. Це дає можливість переглядати, оцінювати та змінювати саму промову, стильові особливості, тобто розвивати свій (індивідуальний) стиль, планувати та прогнозувати власну риторичну діяльність.

Підсумовуючи вищесказане зазначимо, що хоча системно-аналітичний закон завершує риторичну формулу, однак він має продовження у наступних виступах і полягає у постійному вдосконаленні особистості ратора.

2.3. Види красномовства та сфери його застосування

У літературі розрізняють п'ять основних видів красномовства: академічне, політичне, юридичне (судове), церковне та суспільно-побутове. Проте, цих видів ще більше — до десяти: соціально-політичне, академічне, судове, соціально-побутове, дипломатичне, військове, лекційне, торгівельне, церковно-богословське, дискусійне. Однак за такої класифікації деякі позиції дублюють одна одну. Зокрема П. Сопер вважає, що існує лише два види красномовства — інформаційне та агітаційне. Вочевидь, це дуже широке узагальнення і обмежитися ним не можна. С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова так характеризують зазначені п'ять видів красномовства:

Академічне красномовство — це ораторська діяльність науковця та викладача, який доповідає про результати дослідження або популяризує досягнення науки.

Сфера його застосування — шкільна (різних рівнів у т. ч. вища школа) та наукова аудиторія.

Головні риси академічного красномовства — доказовість, бездоганна логічність, точність мислення, чітка, позбавлена будь-якої двозначності, термінологія. Наука, як відомо, є точним описом реальних, матеріальних явищ світу. Науковий опис цих явищ є метою академічного красномовства. Дуже важливо, щоб результати наукових досліджень були донесені до громадськості (не кажучи вже про студентів та учнів), але у дещо спрощеній (адаптованій) формі. Водночас школярі та студенти мусять

опанувати мову науки, її термінологію та спосіб викладу. Адаптованості матеріалу до свідомості учнів сприяє використання різноманітної наочності, в першу чергу — із застосуванням технічних засобів.

До жанрів академічного красномовства належать: наукова доповідь, наукове повідомлення, наукова лекція (вузівська та шкільна), реферат, виступ на семінарському занятті, науково-популярна (публічна) лекція, бесіда.

Політичне красномовство — це виступ оратора, що висловлює інтереси тієї чи іншої партії (політичної сили) або роз'яснює якусь суспільно-політичну ситуацію.

Політичне красномовство як один із засобів боротьби за владу або гармонізацію суспільних відносин заявило про себе у найдавніші часи, коли люди намагалися вирішувати соціальні конфлікти не тільки зброєю, а й силою переконання.

Політична культура виховується століттями, люди вчаться вести політичну боротьбу суто вербальними методами, з повагою до опонента. Нинішній стан політичного красномовства в Україні переконливо свідчить, що оратор-політик неодмінно мусить вивчати основи елоквенції, починаючи хоча б з доброго знання державної мови.

Політична риторика виділяє такі основні **жанри**: *політична промова, доповідь, виступ, інформація, огляд та бесіда*. Вони різняться більшим чи меншим обсягом та вагомістю змісту. Наприклад, політична доповідь виголошується звичайно на партійному з'їзді й окреслює стратегію політичної діяльності конкретної партії. А політична інформація може проводитися в підвідомчих даній партії осередках освіти, дитячих закладах типу скаутських чи піонерських і розрахована на ліквідацію політичної безграмотності. Огляд чи бесіда обираються політиками, які хочуть знайти свою аудиторію на виборчій дільниці. Політичний виступ чи промову ми часто чуємо з екрана телевізора чи по радіо — наприклад, виступи депутатів у Верховній Раді.

За сферою функціонування політичні промови бувають *парламентські, мітингові та військові*. У моменти суспільного неспокою, революцій або соціальних перетворень широке розповсюдження знаходять мітингові промови. У періоди стабілізації суспільного життя переважає інтерес до парламентського

опанувати мову науки, її термінологію та спосіб викладу. Адаптованості матеріалу до свідомості учнів сприяє використання різноманітної наочності, в першу чергу — із застосуванням технічних засобів.

До жанрів академічного красномовства належать: наукова доповідь, наукове повідомлення, наукова лекція (вузівська та шкільна), реферат, виступ на семінарському занятті, науково-популярна (публічна) лекція, бесіда.

Політичне красномовство — це виступ оратора, що висловлює інтереси тієї чи іншої партії (політичної сили) або роз'яснює якусь суспільно-політичну ситуацію.

Політичне красномовство як один із засобів боротьби за владу або гармонізацію суспільних відносин заявило про себе у найдавніші часи, коли люди намагалися вирішувати соціальні конфлікти не тільки зброєю, а й силою переконання.

Політична культура виховується століттями, люди вчаться вести політичну боротьбу суто вербальними методами, з повагою до опонента. Нинішній стан політичного красномовства в Україні переконливо свідчить, що оратор-політик неодмінно мусить вивчати основи елоквенції, починаючи хоча б з доброго знання державної мови.

Політична риторика виділяє такі основні **жанри**: *політична промова, доповідь, виступ, інформація, огляд та бесіда*. Вони різняться більшим чи меншим обсягом та вагомістю змісту. Наприклад, політична доповідь виголошується звичайно на партійному з'їзді й окреслює стратегію політичної діяльності конкретної партії. А політична інформація може проводитися в підвідомчих даній партії осередках освіти, дитячих закладах типу скаутських чи піонерських і розрахована на ліквідацію політичної безграмотності. Огляд чи бесіда обираються політиками, які хочуть знайти свою аудиторію на виборчій дільниці. Політичний виступ чи промову ми часто чуємо з екрана телевізора чи по радіо — наприклад, виступи депутатів у Верховній Раді.

За сферою функціонування політичні промови бувають *парламентські, мітингові та військові*. У моменти суспільного неспокою, революцій або соціальних перетворень широке розповсюдження знаходять мітингові промови. У періоди стабілізації суспільного життя переважає інтерес до парламентського

красномовства. У наш час швидко розвивається як парламентське, так і мітингове красномовство.

Зрозуміло, що підтримання бойового духу, патріотичних почуттів неможливе в умовах військових дій без виступів командирів різного рангу. Відомі численні випадки, коли слово було рівноцінне зброї.

Особливого значення політичне красномовство набуває в умовах широкого тиражування його засобами масової комунікації — преса, радіо, телебачення.

Судове (юридичне) красномовство — це ораторські виступи юристів, підсудного та цивільних осіб у процесі розгляду судової справи з позицій законодавства.

Сучасний суд — це складна структура, учасники якої чітко розподіляють ролі: прокурор, адвокат, свідки та ін. Кожне слово тут повинно бути вагомим і точним, особливо в суді першої інстанції. Дуже важливо, щоб усі, хто має слово в процесі, вміли виступати публічно, мали відповідну риторичну підготовку.

Особливої уваги потребує підготовка **судової промови**. Важливо визначити її предмет, види та функції, специфіку словесного оформлення.

У суді виступають з промовами прокурор (обвинувач) та адвокат (захисник). Звичайно визначають *прокурорську (звинувачувальну) та адвокатську (захисну) промови*. Крім того, у судових суперечках часом беруть участь громадський обвинувач і громадський захисник, цивільний позивач і цивільний відповідач (або їх представники); потерпілий та його представник; нарешті — підсудний, у ролі захисників якого можуть виступати його близькі родичі, опікуни або піклувальники.

Судова промова мусить висвітлити громадську думку та оцінку злочину, особи підсудного з погляду того чи іншого учасника дебатів. Проте право пропонувати міру покарання або думку про невинність підсудного мають лише прокурор та адвокат; інші лише уточнюють деталі, які допомагають об'єктивно змалювати стан справи. Судова промова повинна ефективно впливати на суд, допомагати формуванню переконань суддів та присутніх у залі суду громадян.

Часто в процесі розгляду справи подаються *репліки*, які привертають увагу до помилок та викривлень реальності, що мають місце у виступах тих чи інших учасників судових дебатів.

красномовства. У наш час швидко розвивається як парламентське, так і мітингове красномовство.

Зрозуміло, що підтримання бойового духу, патріотичних почуттів неможливе в умовах військових дій без виступів командирів різного рангу. Відомі численні випадки, коли слово було рівноцінне зброї.

Особливого значення політичне красномовство набуває в умовах широкого тиражування його засобами масової комунікації — преса, радіо, телебачення.

Судове (юридичне) красномовство — це ораторські виступи юристів, підсудного та цивільних осіб у процесі розгляду судової справи з позицій законодавства.

Сучасний суд — це складна структура, учасники якої чітко розподіляють ролі: прокурор, адвокат, свідки та ін. Кожне слово тут повинно бути вагомим і точним, особливо в суді першої інстанції. Дуже важливо, щоб усі, хто має слово в процесі, вміли виступати публічно, мали відповідну риторичну підготовку.

Особливої уваги потребує підготовка **судової промови**. Важливо визначити її предмет, види та функції, специфіку словесного оформлення.

У суді виступають з промовами прокурор (обвинувач) та адвокат (захисник). Звичайно визначають *прокурорську (звинувачувальну) та адвокатську (захисну) промови*. Крім того, у судових суперечках часом беруть участь громадський обвинувач і громадський захисник, цивільний позивач і цивільний відповідач (або їх представники); потерпілий та його представник; нарешті — підсудний, у ролі захисників якого можуть виступати його близькі родичі, опікуни або піклувальники.

Судова промова мусить висвітлити громадську думку та оцінку злочину, особи підсудного з погляду того чи іншого учасника дебатів. Проте право пропонувати міру покарання або думку про невинність підсудного мають лише прокурор та адвокат; інші лише уточнюють деталі, які допомагають об'єктивно змалювати стан справи. Судова промова повинна ефективно впливати на суд, допомагати формуванню переконань суддів та присутніх у залі суду громадян.

Часто в процесі розгляду справи подаються *репліки*, які привертають увагу до помилок та викривлень реальності, що мають місце у виступах тих чи інших учасників судових дебатів.

Церковне красномовство — це проповіді, бесіди, навчання, коментування Біблії та інших священних писань в практиці різноманітних конфесій.

Релігійне красномовство в зародку ще існувало у Давній Греції.

Відомо, що християнська свідомість базується на Біблії і на тих догматах (непорушні істини віри), які упродовж століть усталювалися колективним досвідом церкви. Щоправда, лише для ортодоксальних християн (православні та католики) цей досвід важить не менше, ніж Біблія (Святе Писання); протестанти ж його таким не визнають.

Це визначає своєрідність церковного ораторства, **основним жанром** якого є **проповідь** — *коментар до Біблії* (хоча християнин виступає місіонером, що проповідує при будь-якій нагоді). Проповідник не повинен відділяти Біблію від мирського, світського, а навпаки, якомога інтенсивніше їх поєднувати. Але треба, щоб події життя служили ілюстрацією до Писання, а не навпаки, коли Писання служить «ілюстрацією» для зведення якихось політичних чи життєвих рахунків.

У церковній практиці здавна усталилося читання Нового Завіту відповідно до річних свят та повсякденних богослужінь. Літургійні читання в церкві, починаючи з Великодня, поділяються на щотижневі цикли, які загалом своїй підпорядковані розкриттю змісту Нового Завіту як Божественного Об'явлення. В усьому цьому є продуманий план, символіка та розвиток ідеї. Саме тому священник мусить чітко усвідомлювати, який з моментів цього плану він сьогодні висвітлює людям.

З проповідей прихожанин засвоює, нарешті, що церковний рік є виразом вершинних моментів Священної історії, й кожне свято є пам'яттю про певну подію даного циклу. Тут проповідник має виявити вміння розуміти й пояснювати символіко-алегоричну змістовність моменту.

Проповідник-гомilet за своїм покликанням є професіоналом, який спеціалізується на вивченні та популяризації Біблії.

Протягом століть склалися такі **чотири види проповіді**: *проповідь-розповідь, проповідь-слово (урочиста), проповідь-повчання, бесіда-тлумачення Святого Письма (гомілія)*.

Звичайна **структура проповіді**: 1) *епіграф (з Писання)*; 2) *вступ (зацікавлення, опис, оповідь)*; 3) *основна частина, або*

Церковне красномовство — це проповіді, бесіди, навчання, коментування Біблії та інших священних писань в практиці різноманітних конфесій.

Релігійне красномовство в зародку ще існувало у Давній Греції.

Відомо, що християнська свідомість базується на Біблії і на тих догматах (непорушні істини віри), які упродовж століть усталювалися колективним досвідом церкви. Щоправда, лише для ортодоксальних християн (православні та католики) цей досвід важить не менше, ніж Біблія (Святе Писання); протестанти ж його таким не визнають.

Це визначає своєрідність церковного ораторства, **основним жанром** якого є **проповідь** — *коментар до Біблії* (хоча християнин виступає місіонером, що проповідує при будь-якій нагоді). Проповідник не повинен відділяти Біблію від мирського, світського, а навпаки, якомога інтенсивніше їх поєднувати. Але треба, щоб події життя служили ілюстрацією до Писання, а не навпаки, коли Писання служить «ілюстрацією» для зведення якихось політичних чи життєвих рахунків.

У церковній практиці здавна усталилося читання Нового Завіту відповідно до річних свят та повсякденних богослужінь. Літургійні читання в церкві, починаючи з Великодня, поділяються на щотижневі цикли, які загалом своїй підпорядковані розкриттю змісту Нового Завіту як Божественного Об'явлення. В усьому цьому є продуманий план, символіка та розвиток ідеї. Саме тому священник мусить чітко усвідомлювати, який з моментів цього плану він сьогодні висвітлює людям.

З проповідей прихожанин засвоює, нарешті, що церковний рік є виразом вершинних моментів Священної історії, й кожне свято є пам'яттю про певну подію даного циклу. Тут проповідник має виявити вміння розуміти й пояснювати символіко-алегоричну змістовність моменту.

Проповідник-гомilet за своїм покликанням є професіоналом, який спеціалізується на вивченні та популяризації Біблії.

Протягом століть склалися такі **чотири види проповіді**: *проповідь-розповідь, проповідь-слово (урочиста), проповідь-повчання, бесіда-тлумачення Святого Письма (гомілія)*.

Звичайна **структура проповіді**: 1) *епіграф (з Писання)*; 2) *вступ (зацікавлення, опис, оповідь)*; 3) *основна частина, або*

виклад матеріалу (міркування); 4) повчальна частина; 5) закінчення — підсумок; 6) заклик.

Згідно з загальноприйнятою практикою, пастир долучає також до матеріалу Святого Письма ті проблеми, що, як свідчить сповідь, особливо хвилюють його паству: політичні, філософські, побутові тощо.

Суспільно-побутове красномовство — це влучне, гостре або урочисте слово з приводу якоїсь важливої події у приватному житті або певної гострої чи цікавої ситуації.

Сьогодні **жанрами суспільно-побутового красномовства** є: ювілейні промови, привітальне слово, застільне слово (*тости*), надгробне (*поминальне*) слово. Тут найчастіше йдеться про величання, похвалу тої чи іншої особистості, групи або явища. Характерною рисою подібного красномовства є ритуальність (ситуація хрестин, весілля, похорону тощо).

Найчастіше такі виступи бувають імпровізаціями, які не готуються заздалегідь. Це невеликі, лаконічні тексти, що не вимагають обов'язкової, звичайної для інших галузей риторики твердої схеми побудови (вступ, основна частина, висновки). Логічне начало тут може бути послаблене; панує емоційна стихія. Ораторові не обов'язково демонструвати академічну ерудицію, знання законів або пропагувати істини релігії (хоча окремі елементи такого роду тільки прикрашають подібне слово). Проте оратор щедро черпає приклади з життєвого матеріалу, з фольклору (наприклад, стихія анекдоту). Стиль може бути від урочисто-величального (наприклад, на похороні) до «зниженого», навіть часом вульгарного під час застілля. Однак слід зауважити, що ораторові в цій ситуації слід дотримуватися норм культури: інакше він ризикує образити чийсь гідність, наразитися на дискусію або навіть й більш гостре «з'ясування стосунків».

Важко класифікувати численні приклади гострого та переконливого слова в побуті: це може бути «дискусія» про ціну м'яса на базарі, сварка двох сусідів чи залицяння хлопця до дівчини. Цілком очевидно, що сфера застосування красного слова тут справді безмежна.

виклад матеріалу (міркування); 4) повчальна частина; 5) закінчення — підсумок; 6) заклик.

Згідно з загальноприйнятою практикою, пастир долучає також до матеріалу Святого Письма ті проблеми, що, як свідчить сповідь, особливо хвилюють його паству: політичні, філософські, побутові тощо.

Суспільно-побутове красномовство — це влучне, гостре або урочисте слово з приводу якоїсь важливої події у приватному житті або певної гострої чи цікавої ситуації.

Сьогодні **жанрами суспільно-побутового красномовства** є: ювілейні промови, привітальне слово, застільне слово (*тости*), надгробне (*поминальне*) слово. Тут найчастіше йдеться про величання, похвалу тої чи іншої особистості, групи або явища. Характерною рисою подібного красномовства є ритуальність (ситуація хрестин, весілля, похорону тощо).

Найчастіше такі виступи бувають імпровізаціями, які не готуються заздалегідь. Це невеликі, лаконічні тексти, що не вимагають обов'язкової, звичайної для інших галузей риторики твердої схеми побудови (вступ, основна частина, висновки). Логічне начало тут може бути послаблене; панує емоційна стихія. Ораторові не обов'язково демонструвати академічну ерудицію, знання законів або пропагувати істини релігії (хоча окремі елементи такого роду тільки прикрашають подібне слово). Проте оратор щедро черпає приклади з життєвого матеріалу, з фольклору (наприклад, стихія анекдоту). Стиль може бути від урочисто-величального (наприклад, на похороні) до «зниженого», навіть часом вульгарного під час застілля. Однак слід зауважити, що ораторові в цій ситуації слід дотримуватися норм культури: інакше він ризикує образити чийсь гідність, наразитися на дискусію або навіть й більш гостре «з'ясування стосунків».

Важко класифікувати численні приклади гострого та переконливого слова в побуті: це може бути «дискусія» про ціну м'яса на базарі, сварка двох сусідів чи залицяння хлопця до дівчини. Цілком очевидно, що сфера застосування красного слова тут справді безмежна.

2.4. Підготовка промови.

Процес підготовки до промови буває тривалим і копітким, але незважаючи на зміст і тему доповіді, кожний ритор проходить певні етапи. С. Д. Абрамович і М. Ю. Чікарькова пропонують такий «алгоритм» підготовки промови:

1. Вибір теми.
2. Складання плану.
3. Процес збирання матеріалу.
4. Запис промови з літературною обробкою.
5. Тренування, заучування, запам'ятовування тексту.

1. Вибір теми

Термін тема походить з грецької мови і означає «те, що покладено в основу», фундамент. Простіше було б сказати вслід за П. Сопером: «тема — це те, про що йде мова». Нерідко трапляється, що лекторові пропонують, наприклад, виступити на чітко визначену тему. Академічна доповідь в стінах вишу визначається навчальним планом чи науковим керівником. Церковна проповідь визначена наперед євангельським зачином (відповідна структуризація євангельського тексту, пристосована до того чи іншого дня служби). Навіть на зборах інколи заздалегідь пропонують виступити з певного питання.

Проте інколи тему промови підмінюють її об'єктом. Наприклад, пропозиція висловитися про сучасну українську культуру не є власне темою. Це саме об'єкт уваги. Бо ж культура — поняття широке: його становлять і науковість викладання, й потреба слухачів у матеріалі, й висвітлення окремих галузей (література, живопис, музика тощо). Перераховані конкретні питання — це тематика, що відображає в своїй сукупності багатогранний і складний об'єкт уваги. Тема завжди конкретна, стосується одного питання. Всі ці моменти слід добре продумати. Коли промовець не уявляє, що конкретно він хоче сказати, не варто розраховувати на позитивний результат.

Часто тема визначається тим, яку психологічну реакцію оратор хоче викликати у своїх слухачів. Якщо він ставить за мету розважити їх — з багатогранного об'єкта обирається одна тема. Якщо ж переконати чи закликати до чогось — зовсім інша. При

2.4. Підготовка промови.

Процес підготовки до промови буває тривалим і копітким, але незважаючи на зміст і тему доповіді, кожний ритор проходить певні етапи. С. Д. Абрамович і М. Ю. Чікарькова пропонують такий «алгоритм» підготовки промови:

1. Вибір теми.
2. Складання плану.
3. Процес збирання матеріалу.
4. Запис промови з літературною обробкою.
5. Тренування, заучування, запам'ятовування тексту.

1. Вибір теми

Термін тема походить з грецької мови і означає «те, що покладено в основу», фундамент. Простіше було б сказати вслід за П. Сопером: «тема — це те, про що йде мова». Нерідко трапляється, що лекторові пропонують, наприклад, виступити на чітко визначену тему. Академічна доповідь в стінах вишу визначається навчальним планом чи науковим керівником. Церковна проповідь визначена наперед євангельським зачином (відповідна структуризація євангельського тексту, пристосована до того чи іншого дня служби). Навіть на зборах інколи заздалегідь пропонують виступити з певного питання.

Проте інколи тему промови підмінюють її об'єктом. Наприклад, пропозиція висловитися про сучасну українську культуру не є власне темою. Це саме об'єкт уваги. Бо ж культура — поняття широке: його становлять і науковість викладання, й потреба слухачів у матеріалі, й висвітлення окремих галузей (література, живопис, музика тощо). Перераховані конкретні питання — це тематика, що відображає в своїй сукупності багатогранний і складний об'єкт уваги. Тема завжди конкретна, стосується одного питання. Всі ці моменти слід добре продумати. Коли промовець не уявляє, що конкретно він хоче сказати, не варто розраховувати на позитивний результат.

Часто тема визначається тим, яку психологічну реакцію оратор хоче викликати у своїх слухачів. Якщо він ставить за мету розважити їх — з багатогранного об'єкта обирається одна тема. Якщо ж переконати чи закликати до чогось — зовсім інша. При

цьому варто враховувати також свої можливості, оскільки можна взятися за велику й значну тему, але не впоратися з нею. Тому доцільно обирати таку тему, яка до душі й під силу ораторові та обов'язково цікава і злободенна для слухачів. Якщо оратор говоритиме, наприклад, з учителями й виявить знання специфіки їхньої праці, стурбованість проблемами учительського життя, — можна сказати — він близький до успіху. Якщо ж ви не знаєте, чим живуть учителі, а вам потрібно виступати саме перед ними, не гріх щось пошукати в періодичній пресі, поговорити зі знайомими представниками цієї професії або посидіти годину в бібліотеці.

Лекція, виступ чи проповідь, промова або доповідь мусять бути аналізом якихось важливих, нерозв'язаних, але пекучих проблем життя. Тому тему слід розуміти як проблему, задачу, яку треба вирішити. Ви не даєте рецептів — ви разом зі своїми слухачами повинні «перехворіти» проблемами, які вимагають уваги. Менторський або ригористичний (сухоповчальний) тон викличе до вас зневагу чи навіть ненависть (згідно з обставинами) вже через п'ять хвилин. Саме це є хворобою, наприклад, вчителів-початківців, які гадають, що діти тільки й чекають, щоб їх напучували. Треба разом з аудиторією переживати, клопотатися, шукати виходу — словом, розв'язувати проблему. Нехай навіть ви знаєте відповіді на оті жагучі питання — зробіть вигляд, що ви знаходите їх саме зараз, разом зі слухачами.

Обираючи тему, слід одразу з'ясувати для себе, якої конкретної мети ви прагнете. Якщо це прокурор, то мета його промови — довести провину звинуваченого. Діаметрально протилежна мета в адвоката, який прагне виправдати підсудного. Якщо б прокурор та адвокат раптом захопилися невластивими проблемами, втратили загальну настанову, суд не міг би здійснитися.

Не бійтеся зачіпати складні й не до кінця визначені проблеми, викликати заперечення, бійтеся іншого: щоб не подумали, що ви малодушно обминаєте протиріччя або, гірше того, свідомо приходите істину.

Ваш обов'язок — запропонувати розв'язання складних і невіршених проблем. Отже, вибирайте теми, які ви здатні пояснити.

Існують такі поняття, як тема «розкрита» та тема «не розкрита». Тема «розкрита», коли матеріал їй відповідає, коли основна

цьому варто враховувати також свої можливості, оскільки можна взятися за велику й значну тему, але не впоратися з нею. Тому доцільно обирати таку тему, яка до душі й під силу ораторові та обов'язково цікава і злободенна для слухачів. Якщо оратор говоритиме, наприклад, з учителями й виявить знання специфіки їхньої праці, стурбованість проблемами учительського життя, — можна сказати — він близький до успіху. Якщо ж ви не знаєте, чим живуть учителі, а вам потрібно виступати саме перед ними, не гріх щось пошукати в періодичній пресі, поговорити зі знайомими представниками цієї професії або посидіти годину в бібліотеці.

Лекція, виступ чи проповідь, промова або доповідь мусять бути аналізом якихось важливих, нерозв'язаних, але пекучих проблем життя. Тому тему слід розуміти як проблему, задачу, яку треба вирішити. Ви не даєте рецептів — ви разом зі своїми слухачами повинні «перехворіти» проблемами, які вимагають уваги. Менторський або ригористичний (сухоповчальний) тон викличе до вас зневагу чи навіть ненависть (згідно з обставинами) вже через п'ять хвилин. Саме це є хворобою, наприклад, вчителів-початківців, які гадають, що діти тільки й чекають, щоб їх напучували. Треба разом з аудиторією переживати, клопотатися, шукати виходу — словом, розв'язувати проблему. Нехай навіть ви знаєте відповіді на оті жагучі питання — зробіть вигляд, що ви знаходите їх саме зараз, разом зі слухачами.

Обираючи тему, слід одразу з'ясувати для себе, якої конкретної мети ви прагнете. Якщо це прокурор, то мета його промови — довести провину звинуваченого. Діаметрально протилежна мета в адвоката, який прагне виправдати підсудного. Якщо б прокурор та адвокат раптом захопилися невластивими проблемами, втратили загальну настанову, суд не міг би здійснитися.

Не бійтеся зачіпати складні й не до кінця визначені проблеми, викликати заперечення, бійтеся іншого: щоб не подумали, що ви малодушно обминаєте протиріччя або, гірше того, свідомо приходите істину.

Ваш обов'язок — запропонувати розв'язання складних і невіршених проблем. Отже, вибирайте теми, які ви здатні пояснити.

Існують такі поняття, як тема «розкрита» та тема «не розкрита». Тема «розкрита», коли матеріал їй відповідає, коли основна

думка промовця зрозуміла, коли вона доведена (за допомогою цитат, думок попередників, фактів та ін.). Бажано, щоб тема мала точки дотику з іншими темами (особливо якщо це — лекція), апелювала до вже відомого слухачам.

Не сподівайтесь переконати всіх. Пам'ятайте слова Христа, що слова часом падають у ріллю або на скам'янілий ґрунт: багато званих та мало обранців. Нехай хоча б кілька людей зрозуміють вас — отже, тема розкрита вдало!

2. Складання плану

Часто план сприймається як щось сухе і вторинне, що обмежує свободу думки. Але насправді він подібний до скелета, який несе на собі вантаж м'язів, шкіри тощо.

Плани бувають трьох видів: простий, складний та цитатний. Простий план становить по суті ряд непоширених речень.

Як ми пам'ятаємо, з античних часів прийнято певну схему промови (вступ, основна частина, висновки). Пізніший досвід деталізував її (вступ є зацікавленням, основна частина — опис, оповідь та міркування (хрія); висновки — це переконання). Отже, залишається розташувати свій матеріал так, аби виходило за тією віками перевіреною схемою або, якщо завгодно, поміняти для виразності місцями ці позиції.

3. Процес збирання матеріалу

Матеріал для промови може конденсувати власний і чужий досвід. Матеріалом з власного життя можуть бути: власні думки, спостереження, емоції і т. і. Матеріал, що містить чужий досвід, — це насамперед книги, журнали, газети (хоча можуть бути і випадки з життя знайомих, друзів і т. і.). Якщо промовець власні думки підкріплює цитатами, то вони набувають більшої ваги. Крім того, цитати іноді допомагають влучно пояснити думку, зробити її більш конкретною, зрозумілою. Коли цитують чиясь думку чи спостереження, потрібно на це вказувати, тобто посилатися на джерело, з якого взято цитату. Тому існує певна система правил, що допомагає швидше знаходити матеріал для промови і правильно ним користуватися.

думка промовця зрозуміла, коли вона доведена (за допомогою цитат, думок попередників, фактів та ін.). Бажано, щоб тема мала точки дотику з іншими темами (особливо якщо це — лекція), апелювала до вже відомого слухачам.

Не сподівайтесь переконати всіх. Пам'ятайте слова Христа, що слова часом падають у ріллю або на скам'янілий ґрунт: багато званих та мало обранців. Нехай хоча б кілька людей зрозуміють вас — отже, тема розкрита вдало!

2. Складання плану

Часто план сприймається як щось сухе і вторинне, що обмежує свободу думки. Але насправді він подібний до скелета, який несе на собі вантаж м'язів, шкіри тощо.

Плани бувають трьох видів: простий, складний та цитатний. Простий план становить по суті ряд непоширених речень.

Як ми пам'ятаємо, з античних часів прийнято певну схему промови (вступ, основна частина, висновки). Пізніший досвід деталізував її (вступ є зацікавленням, основна частина — опис, оповідь та міркування (хрія); висновки — це переконання). Отже, залишається розташувати свій матеріал так, аби виходило за тією віками перевіреною схемою або, якщо завгодно, поміняти для виразності місцями ці позиції.

3. Процес збирання матеріалу

Матеріал для промови може конденсувати власний і чужий досвід. Матеріалом з власного життя можуть бути: власні думки, спостереження, емоції і т. і. Матеріал, що містить чужий досвід, — це насамперед книги, журнали, газети (хоча можуть бути і випадки з життя знайомих, друзів і т. і.). Якщо промовець власні думки підкріплює цитатами, то вони набувають більшої ваги. Крім того, цитати іноді допомагають влучно пояснити думку, зробити її більш конкретною, зрозумілою. Коли цитують чиясь думку чи спостереження, потрібно на це вказувати, тобто посилатися на джерело, з якого взято цитату. Тому існує певна система правил, що допомагає швидше знаходити матеріал для промови і правильно ним користуватися.

4. Запис промови

Початківець (та й не лише він) мусить після попередньої роботи скласти картки за логікою розвитку теми й переписати їх у вигляді вже звичайного тексту, щось додаючи, поширюючи, а від чогось, можливо, і відмовляючись. Тут потрібно добре продумати композицію промови, яка зовсім не обов'язково буде повністю збігатися з планом. Після запису потрібно уважно проглянути отриманий текст. Перше, на що потрібно звернути увагу, — чи точні обрано слова: якщо сумніваєтесь у значенні слова, краще перевірити його за словником. Далі йде робота над стилем: чи відповідають обрані слова меті промови? аудиторія, до якої буде вона звернена? чи не будуть деякі слова «випадати» з тексту стилістично? Зверніть увагу на наявність елементів художності в тексті (метафори, епітети і т.і.) — без них текст виглядає занадто сухим. Простежте, чи не втрачилися логічність та доказовість думок, чи не перевантажений ваш текст цитатами та прикладами.

Не обов'язково, щоб запис промови виглядав як детальний конспект: такий конспект потрібний перш за все початківцю. Конспект має свої вади: він заважає творчій активності оратора. Для оратора, що вже має більший досвід, зручніше записати майбутню промову у вигляді розширеного плану чи тез — це будуть так звані «опорні» фрази, відштовхуючись від яких він може побудувати свою промову.

5. Тренування

Тим, хто прагне стати оратором, необхідно потренуватися в проголошенні промови вдома — вголос чи «про себе». Це допоможе вам визначити час звучання промови, орієнтуючись приблизно на 100–120 слів на хвилину (саме такий темп найбільш сприятливий для аудиторії). Дуже зручними помічниками тут виступають диктофон, відеомагнітофон, магнітофон чи дзеркало. За їх допомогою ви можете оцінити себе ніби «збоку», розробити систему жестів, попрацювати над виразом обличчя тощо.

«Перед кожним виступом слід подумки осягнути план промови, так би мовити, упорядкувати свої матеріали. Коли лектор усвідомлює, що добре пам'ятає все те, про що має говорити, це надає йому бадьорості, певності та заспокоює...» (А. Коні).

4. Запис промови

Початківець (та й не лише він) мусить після попередньої роботи скласти картки за логікою розвитку теми й переписати їх у вигляді вже звичайного тексту, щось додаючи, поширюючи, а від чогось, можливо, і відмовляючись. Тут потрібно добре продумати композицію промови, яка зовсім не обов'язково буде повністю збігатися з планом. Після запису потрібно уважно проглянути отриманий текст. Перше, на що потрібно звернути увагу, — чи точні обрано слова: якщо сумніваєтесь у значенні слова, краще перевірити його за словником. Далі йде робота над стилем: чи відповідають обрані слова меті промови? аудиторія, до якої буде вона звернена? чи не будуть деякі слова «випадати» з тексту стилістично? Зверніть увагу на наявність елементів художності в тексті (метафори, епітети і т.і.) — без них текст виглядає занадто сухим. Простежте, чи не втрачилися логічність та доказовість думок, чи не перевантажений ваш текст цитатами та прикладами.

Не обов'язково, щоб запис промови виглядав як детальний конспект: такий конспект потрібний перш за все початківцю. Конспект має свої вади: він заважає творчій активності оратора. Для оратора, що вже має більший досвід, зручніше записати майбутню промову у вигляді розширеного плану чи тез — це будуть так звані «опорні» фрази, відштовхуючись від яких він може побудувати свою промову.

5. Тренування

Тим, хто прагне стати оратором, необхідно потренуватися в проголошенні промови вдома — вголос чи «про себе». Це допоможе вам визначити час звучання промови, орієнтуючись приблизно на 100–120 слів на хвилину (саме такий темп найбільш сприятливий для аудиторії). Дуже зручними помічниками тут виступають диктофон, відеомагнітофон, магнітофон чи дзеркало. За їх допомогою ви можете оцінити себе ніби «збоку», розробити систему жестів, попрацювати над виразом обличчя тощо.

«Перед кожним виступом слід подумки осягнути план промови, так би мовити, упорядкувати свої матеріали. Коли лектор усвідомлює, що добре пам'ятає все те, про що має говорити, це надає йому бадьорості, певності та заспокоює...» (А. Коні).

2.5 Поради доповідачу та помилки ораторів у публічних виступах.

З метою вдосконалення власної риторичної майстерності, для запобігання найпоширеніших помилок у виступах такі фахівці як Н. П. Пихтіна, Н. Грейс та ін. радять дотримуватися таких **рекомендацій**:

Почати з яскравого порівняння, несподіваної репліки, що створює позитивну емоційну реакцію у слухачів.

1. Чітко сформулювати проблему, обґрунтувати значущість її розв'язання.

2. Розкрити суперечності, труднощі у вирішенні проблеми, помилкові підходи і спекулятивні точки зору.

3. Апелюючи до авторитетних думок, не слід зловживати цитуванням.

4. Доведеність думок і висновків повинна бути бездоганною з погляду логіки і достовірності фактів.

5. Прагнути виступати, не читаючи тексту лекції, але слідуючи чітко продуманому чи занотованому плану.

6. Прагнути до поєднання популярності, науковості і достовірності інформації у змісті виступу.

7. Дотримуватися проблемного, проблемно-критичного, професійно-компетентного стилів виступу.

8. Бути максимально відвертим, не згладжувати проблему, а показувати причини, що її породжують.

9. Уникати менторського, повчального тону.

10. Теоретичні положення і власні думки підкріплювати переконливими прикладами, конкретними фактами.

11. Періодично жартувати.

12. Якщо в аудиторії чути розмови, зробити паузу. Коли розмови стихнуть — продовжувати говорити.

13. Слід творчо, оригінально підходити до закінчень промов. Уникайте класичних набридливих штампів: «У мене все!», «Я закінчив!», «Є запитання?», «Дякую за увагу!» Якщо ви почули один з цих варіантів, знайте, що цей промовець ніколи не вчився ораторському мистецтву.

14. Наприкінці виступу обов'язково слід зробити узагальнення сказаного — це по суті, а формі — це може бути жарт, поетичні рядки, яскравий випадок з життя, запропонувати слухачам

2.5 Поради доповідачу та помилки ораторів у публічних виступах.

З метою вдосконалення власної риторичної майстерності, для запобігання найпоширеніших помилок у виступах такі фахівці як Н. П. Пихтіна, Н. Грейс та ін. радять дотримуватися таких **рекомендацій**:

Почати з яскравого порівняння, несподіваної репліки, що створює позитивну емоційну реакцію у слухачів.

1. Чітко сформулювати проблему, обґрунтувати значущість її розв'язання.

2. Розкрити суперечності, труднощі у вирішенні проблеми, помилкові підходи і спекулятивні точки зору.

3. Апелюючи до авторитетних думок, не слід зловживати цитуванням.

4. Доведеність думок і висновків повинна бути бездоганною з погляду логіки і достовірності фактів.

5. Прагнути виступати, не читаючи тексту лекції, але слідуючи чітко продуманому чи занотованому плану.

6. Прагнути до поєднання популярності, науковості і достовірності інформації у змісті виступу.

7. Дотримуватися проблемного, проблемно-критичного, професійно-компетентного стилів виступу.

8. Бути максимально відвертим, не згладжувати проблему, а показувати причини, що її породжують.

9. Уникати менторського, повчального тону.

10. Теоретичні положення і власні думки підкріплювати переконливими прикладами, конкретними фактами.

11. Періодично жартувати.

12. Якщо в аудиторії чути розмови, зробити паузу. Коли розмови стихнуть — продовжувати говорити.

13. Слід творчо, оригінально підходити до закінчень промов. Уникайте класичних набридливих штампів: «У мене все!», «Я закінчив!», «Є запитання?», «Дякую за увагу!» Якщо ви почули один з цих варіантів, знайте, що цей промовець ніколи не вчився ораторському мистецтву.

14. Наприкінці виступу обов'язково слід зробити узагальнення сказаного — це по суті, а формі — це може бути жарт, поетичні рядки, яскравий випадок з життя, запропонувати слухачам

зробити вибір серед різних варіантів розв'язання питання, повторити основну думку виступу, зробити висновки, поставити риторичне запитання, побажати успіхів.

А ось таких помилок слід уникати:

1. У виступі не допускати повторів, тривіальних думок.
2. Не зловживати цифрами, цитатами.
3. Не ухилятися від суті проблеми.
4. Не допускати повчального, менторського тону у викладі власної позиції.
5. Не затягувати час виступу. Краще закінчити раніше встановленого часу, ніж затягнути його.
6. Ритор не повинен виглядати втомленим, незадоволеним, таким, який кудись поспішає. Він не повинен демонструвати свою безпорадність, нерішучість, вибачатись за свою місію: *вперше бачу мікрофон..., я дуже хвилююсь..., не збирався говорити сьогодні..., на жаль, забув вдома папери..., хотів говорити на іншу тему..., погано себе почуваю...*
7. Не бажано застосовувати ліберального стилю спілкування, не лестити аудиторії, не йти у неї на повідку.
8. Не слід дорікати слухачам у незнанні, професійній і науковій некомпетентності.
9. Не треба підкреслювати власної професійної або наукової переваги.
10. Ніколи не протиставляйте молодь старшим поколінням.
11. Знижує довіру до промовця наявність шпаргалки.
12. Неприпустимий для оратора роздратований крик, або підвищення голосу від безсилля.
13. Вважається зневагою для слухачів ігнорування запитань з аудиторії, не рекомендується відповідати такими фразами: — *Це не входить у тему моєї доповіді. — Дайте мені договорити! (Безсилля) — Потім запитаєте! (Паніка, грубість)*
14. Нечемно демонструвати вказівний жест пальцем.
15. Не радять підходити дуже близько до сидячих у залі і торкатися них.
16. Дуже погано починати чи закінчувати промову негативними твердженнями: «*Хоч ви мене і не будете слухати...*», «*Як би ви не старалися, все одно нічого у вас не вийде...*» тощо.
17. Не можна закінчувати доповідь поступово, декілька разів повторюючи «*І наостанок...*» ()

зробити вибір серед різних варіантів розв'язання питання, повторити основну думку виступу, зробити висновки, поставити риторичне запитання, побажати успіхів.

А ось таких помилок слід уникати:

1. У виступі не допускати повторів, тривіальних думок.
2. Не зловживати цифрами, цитатами.
3. Не ухилятися від суті проблеми.
4. Не допускати повчального, менторського тону у викладі власної позиції.
5. Не затягувати час виступу. Краще закінчити раніше встановленого часу, ніж затягнути його.
6. Ритор не повинен виглядати втомленим, незадоволеним, таким, який кудись поспішає. Він не повинен демонструвати свою безпорадність, нерішучість, вибачатись за свою місію: *вперше бачу мікрофон..., я дуже хвилююсь..., не збирався говорити сьогодні..., на жаль, забув вдома папери..., хотів говорити на іншу тему..., погано себе почуваю...*
7. Не бажано застосовувати ліберального стилю спілкування, не лестити аудиторії, не йти у неї на повідку.
8. Не слід дорікати слухачам у незнанні, професійній і науковій некомпетентності.
9. Не треба підкреслювати власної професійної або наукової переваги.
10. Ніколи не протиставляйте молодь старшим поколінням.
11. Знижує довіру до промовця наявність шпаргалки.
12. Неприпустимий для оратора роздратований крик, або підвищення голосу від безсилля.
13. Вважається зневагою для слухачів ігнорування запитань з аудиторії, не рекомендується відповідати такими фразами: — *Це не входить у тему моєї доповіді. — Дайте мені договорити! (Безсилля) — Потім запитаєте! (Паніка, грубість)*
14. Нечемно демонструвати вказівний жест пальцем.
15. Не радять підходити дуже близько до сидячих у залі і торкатися них.
16. Дуже погано починати чи закінчувати промову негативними твердженнями: «*Хоч ви мене і не будете слухати...*», «*Як би ви не старалися, все одно нічого у вас не вийде...*» тощо.
17. Не можна закінчувати доповідь поступово, декілька разів повторюючи «*І наостанок...*» ()

2.6. Образ і культура оратора.

Оратор повинен зважати на те, чого від нього очікує конкретна аудиторія, а не просто виходити на кафедру, аби «самовиразитися». Він мусить думати не лише про те, як він «сприймається», чи матиме успіх; важливіше те, що відбувається у свідомості слухача, а не на кафедрі. Мета промови — досягти бажаної реакції аудиторії.

Оратор не повинен відчувати себе «зверхньою істотою». Він мусить мати слухача «у власній голові», бути співбесідником, а не «спантеличувати аудиторію» високими словами. Тому промова в основному має бути подібна до звичайної бесіди.

Маючи на меті переконати людей, оратор повинен добре готуватися до майбутнього виступу. Не кожен володіє даром імпровізації, виступу без підготовки. Та й дар цей розвивається й шліфується завдяки ретельній системній праці над собою.

Щоб оволодіти чиеюсь свідомістю, потрібно спочатку опанувати себе, навчитися керувати своїми думками та почуттями.

Оратор мусить дисциплінувати думку (логіка), емоцію (не варто «плакати» чи «реготати» на кафедрі), жест (погано, якщо промовець нагадує незграбними рухами працюючий млин або, навпаки, подібний до нерухомого стовпа).

Оратор має чітко визначити тему свого виступу і не відхилитися від неї. Водночас вузький знавець свого предмета, «професіонал» швидко надокучить аудиторії. Отож треба ґрунтовно знати фахову літературу. Але загальна ерудиція, знання філософії, художньої літератури, обізнаність в різних галузях науки ніяк не завадять.

Зовнішність є важливою у впливі на аудиторію. Тут важливо володіти собою, вміти «створити імідж», певний образ «сильної особистості».

Завжди уважно підходьте до вибору зачіски, одягу, взуття, слідкуйте за їх чистотою. Ваш стиль по-перше, повинен бути, по-друге — він повинен бути витриманий, охайний, діловий, не крикливий як за кольором, так і за іншими деталями. Як то: помірна довжина спідниці чи брюк, (про шорти на трибуні не будемо навіть згадувати), глибина декольте, кількість ювелірних прикрас, біжутерії, шарів макіяжу та інших сильно відволікаючих факторів.

2.6. Образ і культура оратора.

Оратор повинен зважати на те, чого від нього очікує конкретна аудиторія, а не просто виходити на кафедру, аби «самовиразитися». Він мусить думати не лише про те, як він «сприймається», чи матиме успіх; важливіше те, що відбувається у свідомості слухача, а не на кафедрі. Мета промови — досягти бажаної реакції аудиторії.

Оратор не повинен відчувати себе «зверхньою істотою». Він мусить мати слухача «у власній голові», бути співбесідником, а не «спантеличувати аудиторію» високими словами. Тому промова в основному має бути подібна до звичайної бесіди.

Маючи на меті переконати людей, оратор повинен добре готуватися до майбутнього виступу. Не кожен володіє даром імпровізації, виступу без підготовки. Та й дар цей розвивається й шліфується завдяки ретельній системній праці над собою.

Щоб оволодіти чиеюсь свідомістю, потрібно спочатку опанувати себе, навчитися керувати своїми думками та почуттями.

Оратор мусить дисциплінувати думку (логіка), емоцію (не варто «плакати» чи «реготати» на кафедрі), жест (погано, якщо промовець нагадує незграбними рухами працюючий млин або, навпаки, подібний до нерухомого стовпа).

Оратор має чітко визначити тему свого виступу і не відхилитися від неї. Водночас вузький знавець свого предмета, «професіонал» швидко надокучить аудиторії. Отож треба ґрунтовно знати фахову літературу. Але загальна ерудиція, знання філософії, художньої літератури, обізнаність в різних галузях науки ніяк не завадять.

Зовнішність є важливою у впливі на аудиторію. Тут важливо володіти собою, вміти «створити імідж», певний образ «сильної особистості».

Завжди уважно підходьте до вибору зачіски, одягу, взуття, слідкуйте за їх чистотою. Ваш стиль по-перше, повинен бути, по-друге — він повинен бути витриманий, охайний, діловий, не крикливий як за кольором, так і за іншими деталями. Як то: помірна довжина спідниці чи брюк, (про шорти на трибуні не будемо навіть згадувати), глибина декольте, кількість ювелірних прикрас, біжутерії, шарів макіяжу та інших сильно відволікаючих факторів.

Вираз обличчя, хода, якою ви проходите до місця виступу, постава — випростана чи згорблена, ваша жестикуляція — все це складає певне враження ще до того, як ви сказали перше слово. Симпатія чи антипатія до оратора формується саме в ці найперші хвилини.

Дуже важливою є посмішка — це надійна зброя, з допомогою якої найлегше проникнути крізь панцир інших «я». Вона усуває ворожість, настороженість або агресивність аудиторії. Щире дружнє ставлення полегшує спілкування між людьми.

До місця промови треба йти спокійно, не бігти, не поправляти на ходу одяг, не слід на ходу зачісуватися тощо. Слід дати можливість аудиторії роздивитися себе протягом 1–2 хвилин.

Під час доповідання не слід схрещувати ноги, не ставити їх разом. Положення тіла повинне бути стійким — краще ставити ноги на ширину плечей. Стежте, щоб коліна були завжди випрямлені, коли Ви стоїте. Змістіть центр тяжіння трохи вперед. Спина повинна бути прямою. Слідкуйте, щоб плечі були розслаблені. Не стійте увесь відведений для лекції час на одному місці, рухайтесь по сцені чи аудиторії. Допускається тримати одну руку в кишені брюк. Але тільки одну і лише в кишені брюк. Не ховайте долоні рук. Частіше демонструйте їх у жестикуляції. Це формує довіру слухачів.

Погляд. Уявіть собі, що ви дивитесь по телевізору новини. На що буде спрямований ваш погляд? Правильно, в очі диктора. А тепер спробуйте зосередитись на руках диктора, або на якійсь іншій деталі. Напевно вам буде незручно слухати і ви будете відчувати дискомфорт, доки не піднімете погляд на очі «співрозмовника». Так само вам буде неприємно, якщо б ведучий дивився вбік. У чому тут справа? Наша психіка має своєрідну програму стеження за очима співрозмовника. Висновки очевидні: слухачі хочуть бачити очі того, хто говорить. Зоровий контакт це те, без чого ви не утримаєте уваги.

Манера дивитися в очі не однакова у слухача і доповідача. Існує природна закономірність — той, хто слухає, дивиться в очі набагато довше. Це логічно: він менше зайнятий. Доповідач часто відводить погляд, думаючи над формулюванням наступної фрази. Проте буває так, що слухач дивиться на вас, доки ви не зробите того ж. А коли ви на ньому зосереджуєте погляд,

Вираз обличчя, хода, якою ви проходите до місця виступу, постава — випростана чи згорблена, ваша жестикуляція — все це складає певне враження ще до того, як ви сказали перше слово. Симпатія чи антипатія до оратора формується саме в ці найперші хвилини.

Дуже важливою є посмішка — це надійна зброя, з допомогою якої найлегше проникнути крізь панцир інших «я». Вона усуває ворожість, настороженість або агресивність аудиторії. Щире дружнє ставлення полегшує спілкування між людьми.

До місця промови треба йти спокійно, не бігти, не поправляти на ходу одяг, не слід на ходу зачісуватися тощо. Слід дати можливість аудиторії роздивитися себе протягом 1–2 хвилин.

Під час доповідання не слід схрещувати ноги, не ставити їх разом. Положення тіла повинне бути стійким — краще ставити ноги на ширину плечей. Стежте, щоб коліна були завжди випрямлені, коли Ви стоїте. Змістіть центр тяжіння трохи вперед. Спина повинна бути прямою. Слідкуйте, щоб плечі були розслаблені. Не стійте увесь відведений для лекції час на одному місці, рухайтесь по сцені чи аудиторії. Допускається тримати одну руку в кишені брюк. Але тільки одну і лише в кишені брюк. Не ховайте долоні рук. Частіше демонструйте їх у жестикуляції. Це формує довіру слухачів.

Погляд. Уявіть собі, що ви дивитесь по телевізору новини. На що буде спрямований ваш погляд? Правильно, в очі диктора. А тепер спробуйте зосередитись на руках диктора, або на якійсь іншій деталі. Напевно вам буде незручно слухати і ви будете відчувати дискомфорт, доки не піднімете погляд на очі «співрозмовника». Так само вам буде неприємно, якщо б ведучий дивився вбік. У чому тут справа? Наша психіка має своєрідну програму стеження за очима співрозмовника. Висновки очевидні: слухачі хочуть бачити очі того, хто говорить. Зоровий контакт це те, без чого ви не утримаєте уваги.

Манера дивитися в очі не однакова у слухача і доповідача. Існує природна закономірність — той, хто слухає, дивиться в очі набагато довше. Це логічно: він менше зайнятий. Доповідач часто відводить погляд, думаючи над формулюванням наступної фрази. Проте буває так, що слухач дивиться на вас, доки ви не зробите того ж. А коли ви на ньому зосереджуєте погляд,

він відводить очі. Запам'ятайте цю неприємну особливість, щоб не поступати аналогічно.

Проте є й інша крайність — безвідривно дивитися в очі, не відводячи погляд, теж погана манера. Вона створює гнітючу атмосферу. Дивіться спокійно, доброзичливо, прямо повернувши обличчя до співрозмовника. Уникайте поглядів спідлоба та скоса. Якщо перед вами декілька учасників розмови, слід періодично дивитися в очі кожному.

Досвідчений оратор уміє дивитися так, що кожен слухач відчуває його погляд «саме на собі». Треба вчитися поступово переводити погляд з одного ряду слухачів на наступний, повертатися поглядом до тих, на обличчях яких виражено зацікавлення. Існує й такий прийом: час від часу повільно «малюйте» очима цифру 8, що наче лежить горизонтально на рівні очей залу.

Жестикуляція ораторові необхідна. Заклякла постава сприймається погано. Але й «мавпяча» жестикуляція недоречна. Жестикулюючи слід тримати руки вище лінії поясу. Бажано уникати дрібних, механічних рухів руками.

Жести поділяються на механічні, ілюстративні та емоційні.

Механічні жести — це жести, що супроводжують промову без зв'язку з її змістом, тобто робляться автоматично.

Ілюстративні жести — це жести, які зображують те, про що йдеться. Ані механічних, ані ілюстративних жестів допускати не слід. Вони тільки відволікають від промови, а іноді навіть створюють комічне враження.

Емоційні жести — це жести, що підсилюють виразність промови, прикрашають її, допомагають у виділенні основних думок.

Трохи повертайте голову й корпус, робіть жести руками лише в найважливіших місцях промови. Не тупцюйте на місці, а непомітно переносьте центр ваги тіла з однієї ноги на другу. Ноги треба тримати трохи розставленими, одну ногу виставити дещо вперед. Коліна мають почуватися гнучкими. Груди й руки треба тримати без напруження.

Згадаймо слова Д. Карнегі: «Ще до того, як ми почали говорити, нас схвалюють або засуджують». Численні рекомендації щодо встановлення контакту з аудиторією звертають нашу увагу на використання різних невербальних засобів:

він відводить очі. Запам'ятайте цю неприємну особливість, щоб не поступати аналогічно.

Проте є й інша крайність — безвідривно дивитися в очі, не відводячи погляд, теж погана манера. Вона створює гнітючу атмосферу. Дивіться спокійно, доброзичливо, прямо повернувши обличчя до співрозмовника. Уникайте поглядів спідлоба та скоса. Якщо перед вами декілька учасників розмови, слід періодично дивитися в очі кожному.

Досвідчений оратор уміє дивитися так, що кожен слухач відчуває його погляд «саме на собі». Треба вчитися поступово переводити погляд з одного ряду слухачів на наступний, повертатися поглядом до тих, на обличчях яких виражено зацікавлення. Існує й такий прийом: час від часу повільно «малюйте» очима цифру 8, що наче лежить горизонтально на рівні очей залу.

Жестикуляція ораторові необхідна. Заклякла постава сприймається погано. Але й «мавпяча» жестикуляція недоречна. Жестикулюючи слід тримати руки вище лінії поясу. Бажано уникати дрібних, механічних рухів руками.

Жести поділяються на механічні, ілюстративні та емоційні.

Механічні жести — це жести, що супроводжують промову без зв'язку з її змістом, тобто робляться автоматично.

Ілюстративні жести — це жести, які зображують те, про що йдеться. Ані механічних, ані ілюстративних жестів допускати не слід. Вони тільки відволікають від промови, а іноді навіть створюють комічне враження.

Емоційні жести — це жести, що підсилюють виразність промови, прикрашають її, допомагають у виділенні основних думок.

Трохи повертайте голову й корпус, робіть жести руками лише в найважливіших місцях промови. Не тупцюйте на місці, а непомітно переносьте центр ваги тіла з однієї ноги на другу. Ноги треба тримати трохи розставленими, одну ногу виставити дещо вперед. Коліна мають почуватися гнучкими. Груди й руки треба тримати без напруження.

Згадаймо слова Д. Карнегі: «Ще до того, як ми почали говорити, нас схвалюють або засуджують». Численні рекомендації щодо встановлення контакту з аудиторією звертають нашу увагу на використання різних невербальних засобів:

- Здійснюйте сприятливе враження на аудиторію до моменту говоріння своєю невербальною поведінкою: манерою триматися, доброзичливістю, стилем одягу.

- Не починайте виступ на ходу, зробіть паузу, щоб заспокоїтися самому і дати аудиторії можливість познайомитися з вами.

- Встановіть зоровий контакт з аудиторією і підтримуйте його, переводячи погляд від групи до групи. Чи не фіксуйте погляд на одній людині: надана сама собі аудиторія вийде з-під контролю.

- Продумайте положення в просторі (дистанція 2–3 метра від першого ряду) і позу — вона повинна бути природною, зручною, відкритою. Жести не повинні відволікати аудиторію від змісту промови і видавати ваше невміння впоратися з хвилюванням.

Чим більше в людині життєвих сил, тим енергійніше її мовлення. Ми чуємо і гру дзвіночків, і строгість, і зміну стилів. Несподівані повороти — свіжі приклади, рідкісні факти, гумор, позитив, легкість у спілкуванні, доброзичливість, інтрига на кожному кроці, переконливість доказів, живі природні рухи, відкритий погляд. Усе це становить комплекс ораторських якостей, який називається ХАРИЗМОЮ.

2.7. Педагогічна риторика.

Вчителю-логопеду недостатньо володіти культурою мовлення: дотримуватися мовних норм у різних комунікативних ситуаціях. Дуже важливо вчителю володіти мистецтвом слова як засобом впливу на дитину, здійснювати словесне виховання. А це: проінформувати, довести, переконати, захопити ідеєю, і насамкінець, стати комунікативним лідером. Від володіння словом залежить формування навчальних мотивів та інтересів учнів, швидкість, обсяг і міцність засвоєння, збереження, пригадування та відтворення учнями навчального матеріалу. Мовлення справедливо вважають найважливішим інструментом вчителя.

- Здійснюйте сприятливе враження на аудиторію до моменту говоріння своєю невербальною поведінкою: манерою триматися, доброзичливістю, стилем одягу.

- Не починайте виступ на ходу, зробіть паузу, щоб заспокоїтися самому і дати аудиторії можливість познайомитися з вами.

- Встановіть зоровий контакт з аудиторією і підтримуйте його, переводячи погляд від групи до групи. Чи не фіксуйте погляд на одній людині: надана сама собі аудиторія вийде з-під контролю.

- Продумайте положення в просторі (дистанція 2–3 метра від першого ряду) і позу — вона повинна бути природною, зручною, відкритою. Жести не повинні відволікати аудиторію від змісту промови і видавати ваше невміння впоратися з хвилюванням.

Чим більше в людині життєвих сил, тим енергійніше її мовлення. Ми чуємо і гру дзвіночків, і строгість, і зміну стилів. Несподівані повороти — свіжі приклади, рідкісні факти, гумор, позитив, легкість у спілкуванні, доброзичливість, інтрига на кожному кроці, переконливість доказів, живі природні рухи, відкритий погляд. Усе це становить комплекс ораторських якостей, який називається ХАРИЗМОЮ.

2.7. Педагогічна риторика.

Вчителю-логопеду недостатньо володіти культурою мовлення: дотримуватися мовних норм у різних комунікативних ситуаціях. Дуже важливо вчителю володіти мистецтвом слова як засобом впливу на дитину, здійснювати словесне виховання. А це: проінформувати, довести, переконати, захопити ідеєю, і насамкінець, стати комунікативним лідером. Від володіння словом залежить формування навчальних мотивів та інтересів учнів, швидкість, обсяг і міцність засвоєння, збереження, пригадування та відтворення учнями навчального матеріалу. Мовлення справедливо вважають найважливішим інструментом вчителя.

Що таке мовленнєва майстерність педагога? Це царина професійної комунікативної компетентності вчителя — педагогічної риторики.

Педагогічна риторика вивчає спілкування в процесі викладання і виховання. Це наука про оптимальне, педагогічно доцільне та впливове висловлювання і спілкування.

Педагогічна риторика — це теорія ефективної мовленнєвої комунікації у сфері педагогічного спілкування (Л. М. Горобець, О. О. Мурашов, А. К. Михальська).

Педагогічна риторика надає можливість творчо застосовувати оптимальні мовленнєві технології, для того щоб мовлення досягло поставленої мети і було організоване у відповідності до завдань педагогічної діяльності.

Як зазначає Л. М. Горобець, педагогічна риторика — це сфера людської культури, що охоплює мистецтво, науку і практику переконливого, ефективного мовлення, обов'язково пафосного, модального, громадянського у різних жанрах педагогічного спілкування. Це мистецтво впливу на учня за допомогою красномовства. Це наука про виразний мовленнєвий вплив і взаємодію у навчально-виховному процесі, що надає нам можливість ефективно використовувати слово як інструмент думки, переконання, виховання.

Об'єктом педагогічної риторики є процес формування риторичної культури вчителя.

А предметом — система принципів, прийомів, умов, моделей ефективного риторичного навчання вчителя як мовленнєвої особистості елітарного типу (Л. М. Горобець).

Педагогічна риторика вивчає мовлення вчителя з погляду, по-перше, втілення думки у слово через аргументацію, вербальні та невербальні засоби, по-друге, з точки зору риторичних категорій «етос», «пафос» і «логос».

Етос (з грец. звичаї) — етичні та морально-філософські джерела якостей вчителя-ритора, що проявляються у слові, у мовленні. Саме вони дають підставу учням, їхнім батькам і колегам довіряти педагогові.

Логос (з грец. аргументи) — розумове джерело промови і думка, яку послідовно розкриває вчитель як ритор у мовленні.

Пафос (з грец. пристрасті) — це емоційний початок, почуття, вкладене в мовлення.

Що таке мовленнєва майстерність педагога? Це царина професійної комунікативної компетентності вчителя — педагогічної риторики.

Педагогічна риторика вивчає спілкування в процесі викладання і виховання. Це наука про оптимальне, педагогічно доцільне та впливове висловлювання і спілкування.

Педагогічна риторика — це теорія ефективної мовленнєвої комунікації у сфері педагогічного спілкування (Л. М. Горобець, О. О. Мурашов, А. К. Михальська).

Педагогічна риторика надає можливість творчо застосовувати оптимальні мовленнєві технології, для того щоб мовлення досягло поставленої мети і було організоване у відповідності до завдань педагогічної діяльності.

Як зазначає Л. М. Горобець, педагогічна риторика — це сфера людської культури, що охоплює мистецтво, науку і практику переконливого, ефективного мовлення, обов'язково пафосного, модального, громадянського у різних жанрах педагогічного спілкування. Це мистецтво впливу на учня за допомогою красномовства. Це наука про виразний мовленнєвий вплив і взаємодію у навчально-виховному процесі, що надає нам можливість ефективно використовувати слово як інструмент думки, переконання, виховання.

Об'єктом педагогічної риторики є процес формування риторичної культури вчителя.

А предметом — система принципів, прийомів, умов, моделей ефективного риторичного навчання вчителя як мовленнєвої особистості елітарного типу (Л. М. Горобець).

Педагогічна риторика вивчає мовлення вчителя з погляду, по-перше, втілення думки у слово через аргументацію, вербальні та невербальні засоби, по-друге, з точки зору риторичних категорій «етос», «пафос» і «логос».

Етос (з грец. звичаї) — етичні та морально-філософські джерела якостей вчителя-ритора, що проявляються у слові, у мовленні. Саме вони дають підставу учням, їхнім батькам і колегам довіряти педагогові.

Логос (з грец. аргументи) — розумове джерело промови і думка, яку послідовно розкриває вчитель як ритор у мовленні.

Пафос (з грец. пристрасті) — це емоційний початок, почуття, вкладене в мовлення.

О. О. Мурашов виділяє такі складові мовленнєвої майстерності педагога:

- культура мовлення,
- мовленнєвий слух,
- володіння технікою мовлення,
- ерудиція,
- вербальна (словесна) пам'ять,
- здібність до імпровізації, рольової гри.

Що ж містить в себе педагогічна риторика? Саме поняття «риторична культура» в науці ще не набуло сталості. На погляд Н. В'юшкової, у змісті риторичної (комунікативно-мовленнєвої) культури педагога можна виділити такі компоненти:

- 1) Культура мовленнєвого спілкування і впливу.
- 2) Культура невербальної поведінки.
- 3) Техніка мовлення.
- 4) Комунікативні якості мовлення: її правильність, логічність тощо.
- 5) Культура мовленнєвої діяльності, в першу чергу культура говоріння.

Учитель виступає не простим учасником спілкування, він завжди є комунікативним лідером. Лідерство в спілкуванні реалізується в наступній мовленнєвій поведінці: лідер виступає ініціатором спілкування, встановлює і підтримує контакт, прямо висловлює свої мовленнєві наміри, веде діалог, керує розвитком і зміною тем, ставить уточнюючі запитання, завершує спілкування і підводить його підсумки.

Комунікативне лідерство вимагає відповідальності за спілкування, спирається на здатність структурувати спілкування, надати йому цілеспрямованість і досягти результативності. Щоб стати таким лідером, потрібно мати різнобічні здібності.

Учитель як комунікативний лідер повинен володіти низкою різних знань та вмінь, опис яких може становити портрет риторичної особистості педагога:

- вміння розуміти ситуацію спілкування і визначати мету комунікації;
- вміння враховувати соціальні та індивідуальні риси особистості співрозмовника;
- вміння створювати монолог, прогнозувати розвиток діалогу і направляти його у відповідності до мети діяльності та умов спілкування;

О. О. Мурашов виділяє такі складові мовленнєвої майстерності педагога:

- культура мовлення,
- мовленнєвий слух,
- володіння технікою мовлення,
- ерудиція,
- вербальна (словесна) пам'ять,
- здібність до імпровізації, рольової гри.

Що ж містить в себе педагогічна риторика? Саме поняття «риторична культура» в науці ще не набуло сталості. На погляд Н. В'юшкової, у змісті риторичної (комунікативно-мовленнєвої) культури педагога можна виділити такі компоненти:

- 1) Культура мовленнєвого спілкування і впливу.
- 2) Культура невербальної поведінки.
- 3) Техніка мовлення.
- 4) Комунікативні якості мовлення: її правильність, логічність тощо.
- 5) Культура мовленнєвої діяльності, в першу чергу культура говоріння.

Учитель виступає не простим учасником спілкування, він завжди є комунікативним лідером. Лідерство в спілкуванні реалізується в наступній мовленнєвій поведінці: лідер виступає ініціатором спілкування, встановлює і підтримує контакт, прямо висловлює свої мовленнєві наміри, веде діалог, керує розвитком і зміною тем, ставить уточнюючі запитання, завершує спілкування і підводить його підсумки.

Комунікативне лідерство вимагає відповідальності за спілкування, спирається на здатність структурувати спілкування, надати йому цілеспрямованість і досягти результативності. Щоб стати таким лідером, потрібно мати різнобічні здібності.

Учитель як комунікативний лідер повинен володіти низкою різних знань та вмінь, опис яких може становити портрет риторичної особистості педагога:

- вміння розуміти ситуацію спілкування і визначати мету комунікації;
- вміння враховувати соціальні та індивідуальні риси особистості співрозмовника;
- вміння створювати монолог, прогнозувати розвиток діалогу і направляти його у відповідності до мети діяльності та умов спілкування;

- вміння ефективно слухати і читати;
- вміння створювати і підтримувати доброзичливу атмосферу спілкування;
- вміння контролювати емоційний стан адресата і виражати емоції;
- знання етикету та чіткість виконання його правил;
- володіння культурою мови в її нормативному аспекті: знання норм літературної мови і стійкі навички їх застосування у мовленні;
- володіння культурою мовлення в її комунікативному аспекті: вміння реалізувати багатство, точність, логічність, дієвість і виразність мовлення;
- володіння професійною термінологією;
- володіння технікою мовлення;
- володіння невербальними засобами спілкування.

Зазначені риси особистості можна сформувати з опорою на знання найважливіших понять риторики. Спілкуючись з дитиною, педагог тримає у полі свого комунікативного впливу всю аудиторію, прогнозує сприймання свого звернення кожним, передбачаючи його реакцію. Саме тому вчителю важливо оволодіти навичками спілкування, стилістичним багатством мови, мовленневими жанрами. Майстерність педагога близька до мистецтва сценариста, режисера і актора. Говорити риторично бездоганно означає бачити можливості слова.

Питання про типи ораторів стосовно педагогіки можна розглядати в зв'язку зі стилями педагогічного спілкування. Під **стилем педагогічного спілкування** розуміють індивідуально-типологічні особливості взаємодії педагога та учнів. Дослідники (В. А. Кан-Калик, Т. А. Ладигенська та ін.) розрізняють п'ять основних стилів педагогічного спілкування:

- 1) спілкування-заякування, коли авторитет вчителя тримається на страху, який він вселяє своїм учням;
- 2) спілкування — загравання, при якому вчитель прагне сподобатися, знімаючи дистанцію;
- 3) спілкування з чіткою вираженою дистанцією;
- 4) спілкування — дружня прихильність, коли між вчителем і учнями встановлюються дружні відносини;
- 5) спілкування у спільній захопленості пізнавальною діяльністю.

- вміння ефективно слухати і читати;
- вміння створювати і підтримувати доброзичливу атмосферу спілкування;
- вміння контролювати емоційний стан адресата і виражати емоції;
- знання етикету та чіткість виконання його правил;
- володіння культурою мови в її нормативному аспекті: знання норм літературної мови і стійкі навички їх застосування у мовленні;
- володіння культурою мовлення в її комунікативному аспекті: вміння реалізувати багатство, точність, логічність, дієвість і виразність мовлення;
- володіння професійною термінологією;
- володіння технікою мовлення;
- володіння невербальними засобами спілкування.

Зазначені риси особистості можна сформувати з опорою на знання найважливіших понять риторики. Спілкуючись з дитиною, педагог тримає у полі свого комунікативного впливу всю аудиторію, прогнозує сприймання свого звернення кожним, передбачаючи його реакцію. Саме тому вчителю важливо оволодіти навичками спілкування, стилістичним багатством мови, мовленневими жанрами. Майстерність педагога близька до мистецтва сценариста, режисера і актора. Говорити риторично бездоганно означає бачити можливості слова.

Питання про типи ораторів стосовно педагогіки можна розглядати в зв'язку зі стилями педагогічного спілкування. Під **стилем педагогічного спілкування** розуміють індивідуально-типологічні особливості взаємодії педагога та учнів. Дослідники (В. А. Кан-Калик, Т. А. Ладигенська та ін.) розрізняють п'ять основних стилів педагогічного спілкування:

- 1) спілкування-заякування, коли авторитет вчителя тримається на страху, який він вселяє своїм учням;
- 2) спілкування — загравання, при якому вчитель прагне сподобатися, знімаючи дистанцію;
- 3) спілкування з чіткою вираженою дистанцією;
- 4) спілкування — дружня прихильність, коли між вчителем і учнями встановлюються дружні відносини;
- 5) спілкування у спільній захопленості пізнавальною діяльністю.

2.8. Мовленнєвий етикет вчителя

Мовленнєвий етикет педагога складається з правил мовленнєвої поведінки у спілкуванні з колегами, дітьми, їхніми батьками.

Незалежно від настрою, до дітей вчитель мусить прийти вільним від негативних емоцій, зі світлим і доброзичливим поглядом, налаштованим на роботу, на тему заняття. Загравання з дітьми, як і менторський тон, неприпустимі. Творча, ділова, емоційно динамічна (відповідно до завдань, мети заняття) обстановка потребуватиме різноманітного, чистого, емоційно-експресивного мовлення.

Повсякденними ситуаціями спілкування педагога, в яких особливо необхідно дотримуватися мовленнєвого етикету, є привітання, знайомство, звертання і привернення уваги, прощання, вибачення, подяка, прохання, схвалення, згода, заперечення, відмова, пропозиція, порада тощо.

Мовленнєвий етикет визначається загальною культурою спілкування, а також соціальним статусом мовців, рівнем їхньої освіти й виховання, віком, статтю. Він відповідає національним і культурним традиціям суспільства або окремого соціуму. Мовленнєвий етикет моделює поведінку людини — спонукає її у певній ситуації поводитися у відповідний спосіб.

Рівень дотримання мовленнєвого етикету, культури спілкування часом впливає на поведінку співрозмовників більшою мірою, ніж предметний зміст мовлення.

Існує чимало типових комунікативних ситуацій (етикетних), для яких характерна впорядкована система мовних знаків (формул). Українська мова багата на такі формули. От деякі приклади:

Вітання та побажання

Доброго ранку!

Добрий день (добридень, здрастуйте, здорові будьте)!

Добрий вечір (добри вечір)!

Доброго здоров'я!

Вітаю (тебе; Вас)!

Радий (тебе; Вас) вітати!

Моє шанування!

Дозвольте Вас привітати!

2.8. Мовленнєвий етикет вчителя

Мовленнєвий етикет педагога складається з правил мовленнєвої поведінки у спілкуванні з колегами, дітьми, їхніми батьками.

Незалежно від настрою, до дітей вчитель мусить прийти вільним від негативних емоцій, зі світлим і доброзичливим поглядом, налаштованим на роботу, на тему заняття. Загравання з дітьми, як і менторський тон, неприпустимі. Творча, ділова, емоційно динамічна (відповідно до завдань, мети заняття) обстановка потребуватиме різноманітного, чистого, емоційно-експресивного мовлення.

Повсякденними ситуаціями спілкування педагога, в яких особливо необхідно дотримуватися мовленнєвого етикету, є привітання, знайомство, звертання і привернення уваги, прощання, вибачення, подяка, прохання, схвалення, згода, заперечення, відмова, пропозиція, порада тощо.

Мовленнєвий етикет визначається загальною культурою спілкування, а також соціальним статусом мовців, рівнем їхньої освіти й виховання, віком, статтю. Він відповідає національним і культурним традиціям суспільства або окремого соціуму. Мовленнєвий етикет моделює поведінку людини — спонукає її у певній ситуації поводитися у відповідний спосіб.

Рівень дотримання мовленнєвого етикету, культури спілкування часом впливає на поведінку співрозмовників більшою мірою, ніж предметний зміст мовлення.

Існує чимало типових комунікативних ситуацій (етикетних), для яких характерна впорядкована система мовних знаків (формул). Українська мова багата на такі формули. От деякі приклади:

Вітання та побажання

Доброго ранку!

Добрий день (добридень, здрастуйте, здорові будьте)!

Добрий вечір (добри вечір)!

Доброго здоров'я!

Вітаю (тебе; Вас)!

Радий (тебе; Вас) вітати!

Моє шанування!

Дозвольте Вас привітати!

Слава Україні!
Хай живе...
З приїздом Вас!
Поздоровляю Вас!
Здоровлю з...
Зичу радості, успіхів!
Вітаю Вас з ...
Зі святом Вас!
Вітаю з днем народження!
Бажаю (зичу) щасливого Нового року!
Хай щастить у Новому році!
З Різдом Христовим!
Бажаю (зичу) Вам здоров'я щастя, успіхів!
Щасливих Вам свят!
Дозвольте вітати Вас від імені...
Наше щире вітання...
Прийміть мої співчуття!
Хай збудуться всі Ваші мрії!

Звернення до незнайомої людини

Стандартна послідовність фраз у розмові з незнайомою людиною може мати таку послідовність:

1. Вітання: Доброго ранку (Добрий день! Добрий вечір!)
2. Вибачення і прохання: Вибачте, що затримую Вас! Скажіть, будь ласка, ... (Будьте ласкаві, скажіть...; Чи не могли б Ви сказати ...).
3. Подяка: Щиро (сердечно) дякую Вам за... (Щиро вдячний за ...).
4. Вибачення: Пробачте, що затримав Вас (Даруйте, що завадав Вам клопоту).
5. Прощання: До побачення! (Бувайте здорові! Усього Вам найкращого! Хай щастить!).

Мовленнєвий етикет вітань передбачає і черговість вітань. Першими вітають:

- Чоловік — жінку,
- Молодший (молодша) за віком — старшого (старшу),
- Молодша за віком жінка — чоловіка, який значно старший за неї,

Слава Україні!
Хай живе...
З приїздом Вас!
Поздоровляю Вас!
Здоровлю з...
Зичу радості, успіхів!
Вітаю Вас з ...
Зі святом Вас!
Вітаю з днем народження!
Бажаю (зичу) щасливого Нового року!
Хай щастить у Новому році!
З Різдом Христовим!
Бажаю (зичу) Вам здоров'я щастя, успіхів!
Щасливих Вам свят!
Дозвольте вітати Вас від імені...
Наше щире вітання...
Прийміть мої співчуття!
Хай збудуться всі Ваші мрії!

Звернення до незнайомої людини

Стандартна послідовність фраз у розмові з незнайомою людиною може мати таку послідовність:

1. Вітання: Доброго ранку (Добрий день! Добрий вечір!)
2. Вибачення і прохання: Вибачте, що затримую Вас! Скажіть, будь ласка, ... (Будьте ласкаві, скажіть...; Чи не могли б Ви сказати ...).
3. Подяка: Щиро (сердечно) дякую Вам за... (Щиро вдячний за ...).
4. Вибачення: Пробачте, що затримав Вас (Даруйте, що завадав Вам клопоту).
5. Прощання: До побачення! (Бувайте здорові! Усього Вам найкращого! Хай щастить!).

Мовленнєвий етикет вітань передбачає і черговість вітань. Першими вітають:

- Чоловік — жінку,
- Молодший (молодша) за віком — старшого (старшу),
- Молодша за віком жінка — чоловіка, який значно старший за неї,

- Молодший за посадою — старшого,
- Член делегації — її керівника.

Знайомство

Будьмо знайомі!

Я хочу (хотів би) з Вами познайомитися! Мені конче треба з Вами познайомитися! Ви не проти, щоб ми познайомилися? Чому б нам не познайомитися? Дозвольте відрекомендуватися!

Після цих формул ідуть фрази самоназивання:

Моє ім'я...,

Моє прізвище...;

Мене звати...,

Я —...

Знайомлення через посередника:

Дозвольте представити (відрекомендувати) Вам...,

Дозвольте познайомити Вас із...,

Познайомтеся, це ...;

Познайомтеся, будь ласка, це ...; Знайомтеся, будь ласка. Це мій ...

Особа, якій відрекомендують, може висловити свої почуття такими фразами: Я вже чув про Вас; Дуже приємно;

Мені (надзвичайно) приємно з Вами познайомитися! Я радий знайомству з Вами!

Порада, пропозиція

Я дуже раджу Вам ...; Я пропоную Вам...; Я би радив Вам ...; Дозвольте порадити Вам...; Чи не спробувати Вам...; Може б, Вам...; Вам слід (варто) ...

Згода

Добре!

Будь ласка!

Згоден!

Погоджуюся!

Мушу погодитися!

Доведеться погодитися!

Авжеж;

Звичайно;

- Молодший за посадою — старшого,
- Член делегації — її керівника.

Знайомство

Будьмо знайомі!

Я хочу (хотів би) з Вами познайомитися! Мені конче треба з Вами познайомитися! Ви не проти, щоб ми познайомилися? Чому б нам не познайомитися? Дозвольте відрекомендуватися!

Після цих формул ідуть фрази самоназивання:

Моє ім'я...,

Моє прізвище...;

Мене звати...,

Я —...

Знайомлення через посередника:

Дозвольте представити (відрекомендувати) Вам...,

Дозвольте познайомити Вас із...,

Познайомтеся, це ...;

Познайомтеся, будь ласка, це ...; Знайомтеся, будь ласка. Це мій ...

Особа, якій відрекомендують, може висловити свої почуття такими фразами: Я вже чув про Вас; Дуже приємно;

Мені (надзвичайно) приємно з Вами познайомитися! Я радий знайомству з Вами!

Порада, пропозиція

Я дуже раджу Вам ...; Я пропоную Вам...; Я би радив Вам ...; Дозвольте порадити Вам...; Чи не спробувати Вам...; Може б, Вам...; Вам слід (варто) ...

Згода

Добре!

Будь ласка!

Згоден!

Погоджуюся!

Мушу погодитися!

Доведеться погодитися!

Авжеж;

Звичайно;

Ви маєте рацію;
Безперечно;
Поза всяким сумнівом;
І я такої ж думки;
Очевидно, це саме так;
Так воно і є.

Відмова

Ні! Звичайно, ні!
Ні, я не погоджуюсь (не згоден);
Ні, ніяк не можу погодитися!
Я б дуже хотів (Мені дуже хотілося б), але ...;
Мені шкода (жаль), однак...;
Даруйте, але я змушений тобі (Вам) відмовити;
Шкода, але про це не може бути й мови!
Мені треба подумати;
Мушу порадитись;
Я маю спочатку це обміркувати.

Розрада

Не переживай (те)!
Не хвилюйся (теся)!
Заспокойся (тєсь)!
Не журись (іться)!
Візьми (іть) себе в руки!
Не бери (іть) собі це так близько до серця!
Викинь (те) це з голови!
Не думай (те) про це!
Не звертай (те) на це уваги!
Сподівайся (тєсь) на краще!
Не варто про це думати!
Це все дрібниці!
Це не твоя (Ваша) вина.
Все буде добре (гаразд).

Співчуття

Прийми (іть) моє глибоке співчуття;
Дозволь (те) висловити тобі (Вам) моє щире співчуття;

Ви маєте рацію;
Безперечно;
Поза всяким сумнівом;
І я такої ж думки;
Очевидно, це саме так;
Так воно і є.

Відмова

Ні! Звичайно, ні!
Ні, я не погоджуюсь (не згоден);
Ні, ніяк не можу погодитися!
Я б дуже хотів (Мені дуже хотілося б), але ...;
Мені шкода (жаль), однак...;
Даруйте, але я змушений тобі (Вам) відмовити;
Шкода, але про це не може бути й мови!
Мені треба подумати;
Мушу порадитись;
Я маю спочатку це обміркувати.

Розрада

Не переживай (те)!
Не хвилюйся (теся)!
Заспокойся (тєсь)!
Не журись (іться)!
Візьми (іть) себе в руки!
Не бери (іть) собі це так близько до серця!
Викинь (те) це з голови!
Не думай (те) про це!
Не звертай (те) на це уваги!
Сподівайся (тєсь) на краще!
Не варто про це думати!
Це все дрібниці!
Це не твоя (Ваша) вина.
Все буде добре (гаразд).

Співчуття

Прийми (іть) моє глибоке співчуття;
Дозволь (те) висловити тобі (Вам) моє щире співчуття;

*Прийми (іть) моє глибоке співчуття;
Я розумію твоє (Ваше) горе;
Я поділяю твої (Ваш) смуток.*

Схвалення

*Ти (Ви) правильно вчинив (ли) (сказав, виступив);
Дуже правильний (розумний, доречний) вчинок;
Ти (Ви) прийняв (ли) надзвичайно вдале (розумне, продумане) рішення;
Я в захопленні від твого (Вашого) вчинку (виступу).
За нормами доброго тону особа, вчинок якої схвалено, має належно відреагувати. З цією метою можна скористатися такими формулами:
Дякую!
Це тобі (Вам) тільки здається;
Мені приємно, що ти (Ви) так оцінив (ли) мій вчинок;
Я не вартий такої оцінки (таких слів);
Те ж саме я можу сказати і про тебе (Вас).*

Зауваження, докір

*Я змушений зробити тобі (Вам) зауваження;
Ти (Ви) не зовсім добре вчинив (ли) (зробив, сказав);
Ти (Ви), напевно, недостатньо це обміркував (ли) (продумав (ли) як слід);
Тобі (Вам) так робити (говорити) не личить;
На мою думку, цей вчинок не робить тобі (Вам) честі;
Твій вчинок виходить за межі етичних норм;
Це було недобре.
Залежно від предмета розмови і змісту зауваження адресат може висловити:
а) вибачення:
Вибач (те), я помилився;
Я не хотів (не мав наміру) чинити тобі (Вам) прикроці;
Я це зробив не навмисно;
Мені дуже неприємно! Вибач (те)!
б) заперечення:
Даруй (те), ти (Ви) мене неправильно зрозумів (ли);*

*Прийми (іть) моє глибоке співчуття;
Я розумію твоє (Ваше) горе;
Я поділяю твої (Ваш) смуток.*

Схвалення

*Ти (Ви) правильно вчинив (ли) (сказав, виступив);
Дуже правильний (розумний, доречний) вчинок;
Ти (Ви) прийняв (ли) надзвичайно вдале (розумне, продумане) рішення;
Я в захопленні від твого (Вашого) вчинку (виступу).
За нормами доброго тону особа, вчинок якої схвалено, має належно відреагувати. З цією метою можна скористатися такими формулами:
Дякую!
Це тобі (Вам) тільки здається;
Мені приємно, що ти (Ви) так оцінив (ли) мій вчинок;
Я не вартий такої оцінки (таких слів);
Те ж саме я можу сказати і про тебе (Вас).*

Зауваження, докір

*Я змушений зробити тобі (Вам) зауваження;
Ти (Ви) не зовсім добре вчинив (ли) (зробив, сказав);
Ти (Ви), напевно, недостатньо це обміркував (ли) (продумав (ли) як слід);
Тобі (Вам) так робити (говорити) не личить;
На мою думку, цей вчинок не робить тобі (Вам) честі;
Твій вчинок виходить за межі етичних норм;
Це було недобре.
Залежно від предмета розмови і змісту зауваження адресат може висловити:
а) вибачення:
Вибач (те), я помилився;
Я не хотів (не мав наміру) чинити тобі (Вам) прикроці;
Я це зробив не навмисно;
Мені дуже неприємно! Вибач (те)!
б) заперечення:
Даруй (те), ти (Ви) мене неправильно зрозумів (ли);*

На мою думку, твоє (Ваше) зауваження не цілком обґрунтоване (цілком безпідставне, необґрунтоване);

Вибачте, але ти (Ви) тут не маєш (те) рації.

в) з'ясування:

Не бачу причини для зауваження (докору);

Не розумію, в чому ти (Ви) бачиш (те) мою помилку;

Не розумію, за що ти (Ви) на мене образився (лися);

Перепрошую, а в чому, власне, річ?

Висловлення сумніву

Так? Хіба? Невже? Та неже? Правда?

Ти (ви) справді так вважаєш (єте)? Цю інформацію ти (Ви) отримав (ли) з надійного джерела?

І я в це маю повірити? Вельми сумніваюся, що ...; Вам краще видно, але ...; Воно ніби переконливо, проте ...; Мені хотілося б вірити, однак ...; Мені важко сказати, чи ...

Висловлення власного погляду

На мій погляд; На мою думку; На моє переконання; Я переконаний, що...; Я думаю, що...; Мені здається, що...; Наскільки я розумію...; Я хочу (хотів би) підкреслити, що ...; Що стосується мене, то ...; Мушу зауважити, що...; Я думаю (вважаю) так:...

На завершення (розмови, дискусії) вважаю за доцільне (потрібне) ще раз сказати ...; Така моя думка.

Комплімент

У тебе (Вас) такий чудовий вигляд! Ти (Ви) так чудово виглядаєш (єте)! Ти (Ви) така красуня! У тебе (Вас) такі красиві очі!

Ти (Ви) така чарівна!

Ти (Ви) маєш (єте) тонке почуття гумору (витончений смак, прекрасні манери);

З тобою (Вами) так приємно спілкуватися;

Тобі (Вам) винятково пасує цей капелюшок (костюм, пальто).

Твої (Ваші) діти прекрасно виховані!

Ти (Ви) неперевершена господиня!

На мою думку, твоє (Ваше) зауваження не цілком обґрунтоване (цілком безпідставне, необґрунтоване);

Вибачте, але ти (Ви) тут не маєш (те) рації.

в) з'ясування:

Не бачу причини для зауваження (докору);

Не розумію, в чому ти (Ви) бачиш (те) мою помилку;

Не розумію, за що ти (Ви) на мене образився (лися);

Перепрошую, а в чому, власне, річ?

Висловлення сумніву

Так? Хіба? Невже? Та неже? Правда?

Ти (ви) справді так вважаєш (єте)? Цю інформацію ти (Ви) отримав (ли) з надійного джерела?

І я в це маю повірити? Вельми сумніваюся, що ...; Вам краще видно, але ...; Воно ніби переконливо, проте ...; Мені хотілося б вірити, однак ...; Мені важко сказати, чи ...

Висловлення власного погляду

На мій погляд; На мою думку; На моє переконання; Я переконаний, що...; Я думаю, що...; Мені здається, що...; Наскільки я розумію...; Я хочу (хотів би) підкреслити, що ...; Що стосується мене, то ...; Мушу зауважити, що...; Я думаю (вважаю) так:...

На завершення (розмови, дискусії) вважаю за доцільне (потрібне) ще раз сказати ...; Така моя думка.

Комплімент

У тебе (Вас) такий чудовий вигляд! Ти (Ви) так чудово виглядаєш (єте)! Ти (Ви) така красуня! У тебе (Вас) такі красиві очі!

Ти (Ви) така чарівна!

Ти (Ви) маєш (єте) тонке почуття гумору (витончений смак, прекрасні манери);

З тобою (Вами) так приємно спілкуватися;

Тобі (Вам) винятково пасує цей капелюшок (костюм, пальто).

Твої (Ваші) діти прекрасно виховані!

Ти (Ви) неперевершена господиня!

За правилами етикетної поведінки комплімент потребує словесної відповіді адресата: Дякую!

О, дякую за комплімент! Ви так люб 'язні! Ви мені лестите! На жаль, це лише комплімент.

Прощання

До побачення!

Будь (те) здоров (і)!

Бувай (те) здоров (і)!

Бувай (те)!

До зустрічі!

Дозвольте попрощатися!

Добраніч (На добраніч)!

До завтра!

На все добре!

Усього (тобі, Вам) найкращого!

Хай (тобі, Вам) щастить!

Прощайте!

Прощальним фразам можуть передувати такі фрази:

Уже пізно;

Мені пора;

Будемо прощатися;

Шкода (жаль), але я мушу йти;

Ми прекрасно провели час;

Дякую (тобі, Вам) за зустріч!

Вдячний за все!

Даруй (те), що так довго тебе (Вас) затримав.

Не буду більше зловживати твоїм (Вашим) часом (терпінням), твоєю (Вашою) гостинністю);

Не можу тебе, (Вас) довше затримувати.

Отже, типові етикетні ситуації мають багатий арсенал словесних формул, семантико-стилістичні властивості яких дають можливість мовцеві зробити правильний вибір, врахувавши структуру комунікативної ситуації, взаємини із співрозмовником, його вік, стать, соціальне становище.

Педагогічна риторика пропонує такі **правила мовленнєвого етикету для вчителя:**

За правилами етикетної поведінки комплімент потребує словесної відповіді адресата: Дякую!

О, дякую за комплімент! Ви так люб 'язні! Ви мені лестите! На жаль, це лише комплімент.

Прощання

До побачення!

Будь (те) здоров (і)!

Бувай (те) здоров (і)!

Бувай (те)!

До зустрічі!

Дозвольте попрощатися!

Добраніч (На добраніч)!

До завтра!

На все добре!

Усього (тобі, Вам) найкращого!

Хай (тобі, Вам) щастить!

Прощайте!

Прощальним фразам можуть передувати такі фрази:

Уже пізно;

Мені пора;

Будемо прощатися;

Шкода (жаль), але я мушу йти;

Ми прекрасно провели час;

Дякую (тобі, Вам) за зустріч!

Вдячний за все!

Даруй (те), що так довго тебе (Вас) затримав.

Не буду більше зловживати твоїм (Вашим) часом (терпінням), твоєю (Вашою) гостинністю);

Не можу тебе, (Вас) довше затримувати.

Отже, типові етикетні ситуації мають багатий арсенал словесних формул, семантико-стилістичні властивості яких дають можливість мовцеві зробити правильний вибір, врахувавши структуру комунікативної ситуації, взаємини із співрозмовником, його вік, стать, соціальне становище.

Педагогічна риторика пропонує такі **правила мовленнєвого етикету для вчителя:**

- Не можна звертатися до вихованців за прізвиськом, навіть якщо воно не несе негативного відтінку.
- Краще звертатися до дитини за іменем, але у випадку, коли є декілька дітей з однаковим іменем, слід називати їх по формулі: «ім'я + прізвище».
- Звертайтеся на Ви до старшокласників та учнів, студентів більш старшого віку.
- Не можна називати присутнього у третій особі займенника: «Ось він іде до дошки», «Настя. Зараз вона прочитає речення». Це безграмотно і не етично, ані граматично, ані психологічно.
- Не слід зловживати надто ввічливими звертаннями: «Оленочко, будь ласка, якщо тобі не важко, дай відповідь на запитання..» Використання такого звороту діти можуть сприймати як приховану іронію або як особливе ставлення до цієї дитини.
- При звертанні до дітей не використовуйте інфінітивів дієслів «Відкрити зошити», «Дивитись на дошку!»
- Не вживайте граматично неправильних скорочених зворотів: «Увага — на малюнок!», «Перший малюнок — розповідь. Діма!» Це видає поспішність, гордовитість, апломб, за яким педагог виявляє своє невміння спілкуватись та демонструє неповагу до дітей.
- Не вживайте дієслів у минулому часі: «Сіли!», «Вийшли з-за столів», «Подивився на дошку!».
- Слід уникати пригнічене: «А зараз до дошки вийде... і пауза». Ви спілкуєтеся не з журналом, де шукаєте прізвище, а з самими учнями, тому слід встановлювати оптичний контакт.
- Вчителів часто не слухають через негативні звернення до дітей. Краще сказати: «Чекаю на вашу увагу!», ніж «Досить розмовляти!»; «Продовжуйте свою цікаву бесіду!», ніж «Замовкніть!»; «Он які дятли прилетіли до нас на заняття!», ніж «Годі стукати!». Солодкий тільки заборонений плід!
- Наказ або прохання: сутність наказу передається вчителем ввічливо, але категорично, без ознак сумніву щодо його виконання: «Будь ласка, вийди до дошки!», «Підійди до столу!», «Прочитай!», «Розкажи!» — дія передбачається одна. Доречно використовувати такі формулювання, які будуть об'єднувати учасників уроку: «Подумаємо разом», «Уявімо собі ситуацію».

- Не можна звертатися до вихованців за прізвиськом, навіть якщо воно не несе негативного відтінку.
- Краще звертатися до дитини за іменем, але у випадку, коли є декілька дітей з однаковим іменем, слід називати їх по формулі: «ім'я + прізвище».
- Звертайтеся на Ви до старшокласників та учнів, студентів більш старшого віку.
- Не можна називати присутнього у третій особі займенника: «Ось він іде до дошки», «Настя. Зараз вона прочитає речення». Це безграмотно і не етично, ані граматично, ані психологічно.
- Не слід зловживати надто ввічливими звертаннями: «Оленочко, будь ласка, якщо тобі не важко, дай відповідь на запитання..» Використання такого звороту діти можуть сприймати як приховану іронію або як особливе ставлення до цієї дитини.
- При звертанні до дітей не використовуйте інфінітивів дієслів «Відкрити зошити», «Дивитись на дошку!»
- Не вживайте граматично неправильних скорочених зворотів: «Увага — на малюнок!», «Перший малюнок — розповідь. Діма!» Це видає поспішність, гордовитість, апломб, за яким педагог виявляє своє невміння спілкуватись та демонструє неповагу до дітей.
- Не вживайте дієслів у минулому часі: «Сіли!», «Вийшли з-за столів», «Подивився на дошку!».
- Слід уникати пригнічене: «А зараз до дошки вийде... і пауза». Ви спілкуєтеся не з журналом, де шукаєте прізвище, а з самими учнями, тому слід встановлювати оптичний контакт.
- Вчителів часто не слухають через негативні звернення до дітей. Краще сказати: «Чекаю на вашу увагу!», ніж «Досить розмовляти!»; «Продовжуйте свою цікаву бесіду!», ніж «Замовкніть!»; «Он які дятли прилетіли до нас на заняття!», ніж «Годі стукати!». Солодкий тільки заборонений плід!
- Наказ або прохання: сутність наказу передається вчителем ввічливо, але категорично, без ознак сумніву щодо його виконання: «Будь ласка, вийди до дошки!», «Підійди до столу!», «Прочитай!», «Розкажи!» — дія передбачається одна. Доречно використовувати такі формулювання, які будуть об'єднувати учасників уроку: «Подумаємо разом», «Уявімо собі ситуацію».

• При дітях недоречні розмови про особистість вихованця. Оцінюється сказане, а не той, хто сказав; зроблене, а не той, хто зробив.

• Не можна загрозувати дітям, лякати їх кимось або чимось (директором, циганами, переведенням до молодшої групи тощо). Також не слід перед дітьми виправдовуватися: той, хто загрожує буде битий від свого удару, а виправдовуючись, ніхто не міг ще виправдатися. Як погроза, так і невпевненість виявляють слабку, похливу людину. Це аж ніяк не личить педагогові.

2.9. Культура професійного мовлення вчителя-логопеда.

Як відомо, кінцевою метою логопедичного впливу на дитину з порушеннями мовлення є ефективна соціалізація її в середовищі однолітків з нормальним мовленнєвим розвитком. Відбувається цей процес безпосередньо у спілкуванні дорослих і дітей та дітей між собою. Основними учасниками спеціального педагогічного спілкування і корекційного навчання є професійні вчителі-логопеди, уповноважені допомагати дітям позбутися вад мовлення, й учні — носії цих вад — основні суб'єкти спеціального корекційного навчання.

Як фахівець учитель-логопед формується в результаті спеціальної підготовки у навчальних закладах при опануванні широкими міждисциплінарними знаннями медико-біологічного і психолого-лінгвістичного блоків дисциплін, знаннями про специфіку навчання і виховання дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку, а також про особливості їхнього психічного і загального розвитку. Ці характеристики чітко сформульовані у професіограмі вчителя-логопеда (Пінчук Ю. В.)

Для професійної діяльності спеціаліста в галузі логопедії важливого значення набувають певні комунікативні характеристики його мовлення, оскільки саме він є провідним учасником спеціального корекційного процесу і спілкування, що його супроводжує, яке часто стає не тільки засобом, але й предметом навчання. Ось чому до логопеда висувуються високі вимоги як

• При дітях недоречні розмови про особистість вихованця. Оцінюється сказане, а не той, хто сказав; зроблене, а не той, хто зробив.

• Не можна загрозувати дітям, лякати їх кимось або чимось (директором, циганами, переведенням до молодшої групи тощо). Також не слід перед дітьми виправдовуватися: той, хто загрожує буде битий від свого удару, а виправдовуючись, ніхто не міг ще виправдатися. Як погроза, так і невпевненість виявляють слабку, похливу людину. Це аж ніяк не личить педагогові.

2.9. Культура професійного мовлення вчителя-логопеда.

Як відомо, кінцевою метою логопедичного впливу на дитину з порушеннями мовлення є ефективна соціалізація її в середовищі однолітків з нормальним мовленнєвим розвитком. Відбувається цей процес безпосередньо у спілкуванні дорослих і дітей та дітей між собою. Основними учасниками спеціального педагогічного спілкування і корекційного навчання є професійні вчителі-логопеди, уповноважені допомагати дітям позбутися вад мовлення, й учні — носії цих вад — основні суб'єкти спеціального корекційного навчання.

Як фахівець учитель-логопед формується в результаті спеціальної підготовки у навчальних закладах при опануванні широкими міждисциплінарними знаннями медико-біологічного і психолого-лінгвістичного блоків дисциплін, знаннями про специфіку навчання і виховання дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку, а також про особливості їхнього психічного і загального розвитку. Ці характеристики чітко сформульовані у професіограмі вчителя-логопеда (Пінчук Ю. В.)

Для професійної діяльності спеціаліста в галузі логопедії важливого значення набувають певні комунікативні характеристики його мовлення, оскільки саме він є провідним учасником спеціального корекційного процесу і спілкування, що його супроводжує, яке часто стає не тільки засобом, але й предметом навчання. Ось чому до логопеда висувуються високі вимоги як

до елітарної мовленнєвої особистості. Від нього вимагається володіння зразковим літературним мовленням з дотриманням орфоепічних норм, з багатим лексико-фразеологічним і бездоганним граматичним оформленням. Вчитель-логопед повинен володіти найважливішими жанрами літературного мовлення, мати широку ерудицію, поважне ставлення до співрозмовника, емпатію тощо. Професія зобов'язує його бути зразковим носієм комунікативної культури в очах дітей та їх батьків, який постійно впроваджує цю культуру в їх свідомість. Його професійним обов'язком є вичерпний аналіз та кінцева оцінка правильності мовлення людини та з'ясування причин ймовірних відхилень.

Водночас логопед повинен завжди пам'ятати про правила деонтології і дотримуватися цих правил як при здійсненні логопедичної допомоги, так і в випадках взаємодії з клієнтом (заборона розголошувати діагноз, приймати рішення з проблеми, яка знаходиться у компетенції іншого спеціаліста тощо). Наприклад, вчитель-логопед добре володіючи методиками обстеження та розвитку інтелекту дитини будь-якої вікової групи, не має юридичного права ставити діагноз щодо психічного стану клієнта — це є прерогативою лікаря-психоневролога. Крім того, норми деонтології є складовою частиною норм універсальної поведінки людини і включають заборону принижувати, ображати клієнтів, примушувати їх відвідувати заняття тощо.

З нашого погляду, професійний статус логопеда характеризується в першу чергу його мовленням і реалізується через низку вербальних і невербальних знаків, таких, як:

- медична уніформа, якщо логопед працює у медичному закладі;
- витримана міміка і жестикуляція людини, яка грає соціальну роль експерта;
- відповідна інтонаційна тональність, притаманна даній ролі;
- вживання термінів та професіоналізмів у мовленні;
- правильна артикуляція, чітке і старанне промовляння не тільки слів та фраз із логопедичних вправ, а й усього усного мовленнєвого продукту педагога (Л. С. Бейлінсон).

Специфіка професійної діяльності логопеда полягає в тому, що корекційний процес відбувається у тісній взаємодії з батьками дитини. Тому логопед повинен володіти прийомами роботи з

до елітарної мовленнєвої особистості. Від нього вимагається володіння зразковим літературним мовленням з дотриманням орфоепічних норм, з багатим лексико-фразеологічним і бездоганним граматичним оформленням. Вчитель-логопед повинен володіти найважливішими жанрами літературного мовлення, мати широку ерудицію, поважне ставлення до співрозмовника, емпатію тощо. Професія зобов'язує його бути зразковим носієм комунікативної культури в очах дітей та їх батьків, який постійно впроваджує цю культуру в їх свідомість. Його професійним обов'язком є вичерпний аналіз та кінцева оцінка правильності мовлення людини та з'ясування причин ймовірних відхилень.

Водночас логопед повинен завжди пам'ятати про правила деонтології і дотримуватися цих правил як при здійсненні логопедичної допомоги, так і в випадках взаємодії з клієнтом (заборона розголошувати діагноз, приймати рішення з проблеми, яка знаходиться у компетенції іншого спеціаліста тощо). Наприклад, вчитель-логопед добре володіючи методиками обстеження та розвитку інтелекту дитини будь-якої вікової групи, не має юридичного права ставити діагноз щодо психічного стану клієнта — це є прерогативою лікаря-психоневролога. Крім того, норми деонтології є складовою частиною норм універсальної поведінки людини і включають заборону принижувати, ображати клієнтів, примушувати їх відвідувати заняття тощо.

З нашого погляду, професійний статус логопеда характеризується в першу чергу його мовленням і реалізується через низку вербальних і невербальних знаків, таких, як:

- медична уніформа, якщо логопед працює у медичному закладі;
- витримана міміка і жестикуляція людини, яка грає соціальну роль експерта;
- відповідна інтонаційна тональність, притаманна даній ролі;
- вживання термінів та професіоналізмів у мовленні;
- правильна артикуляція, чітке і старанне промовляння не тільки слів та фраз із логопедичних вправ, а й усього усного мовленнєвого продукту педагога (Л. С. Бейлінсон).

Специфіка професійної діяльності логопеда полягає в тому, що корекційний процес відбувається у тісній взаємодії з батьками дитини. Тому логопед повинен володіти прийомами роботи з

батьками клієнтів, знати і враховувати їх мотивацію при зверненні до спеціаліста-логопеда, вимагати правильного і систематичного виконання домашніх завдань.

Під час логопедичного обстеження дитини, під час індивідуальних занять, особливо в умовах роботи логопедичного кабінету у школі чи поліклініці, важливо, щоб батьки спостерігали за цим процесом, тобто знаходилися поруч. Це логопедові треба взяти за правило, оскільки, як показує практика, часто батьків відправляють чекати дітей за дверима кабінету. В умовах групових занять у спеціальних дошкільних закладах раз на тиждень відводиться час для бесід з батьками та проводяться для них відкриті логопедичні заняття.

Під час першого прийому батьки відповідають на деякі запитання стосовно розвитку та здоров'я дитини, висловлюють свої скарги щодо мовленнєвих труднощів дитини. Дуже важливо під час обстеження дитини продемонструвати батькам сутність виявлених мовленнєвих відхилень та здійснити пошук їх причин.

Зазвичай самостійно батьки не можуть оцінити всієї картини мовленнєвого порушення. Переважно вони звертають увагу на грубі вимовні недоліки своїх дітей, такі, як горлова вимова [p] та заміни цього звуку на [л] [j], [в]; міжзубна вимова [с], заміни [л] на [j], [в] тощо. Це велярний ротацізм, параротацізм, параламбдацізм, парасигматизм, міжзубний стигматизм. Несподіванкою для батьків стає виявлення під час логопедичного обстеження у дитини інших мовленнєвих дефектів, серед яких бокова вимова [p], [с], [ш], [ц], [ч]; пропуск [л]. Це боковий ротацізм, різні види стигматизму (призубного, бокового), ламбдацізм. Найбільшим розчаруванням для батьків стає «вирок» логопеда, що у дитини, крім недоліків звуковимови, діагностуються порушення граматичної і лексичної сторін мовлення, зв'язного мовлення і ставиться діагноз загальне недорозвинення мовлення, алалія або порушення голосу, темпоритмічної організації мовлення, виявляється неврологічна симптоматика як причина моторних і сенсорних утруднень.

У ході виконання дитиною завдань логопеда батьки звертають увагу на труднощі і помилки своєї дитини, усвідомлюють необхідність їх усунення за допомогою спеціального логопедичного впливу. Інколи такої демонстрації недостатньо і доводиться пояс-

батьками клієнтів, знати і враховувати їх мотивацію при зверненні до спеціаліста-логопеда, вимагати правильного і систематичного виконання домашніх завдань.

Під час логопедичного обстеження дитини, під час індивідуальних занять, особливо в умовах роботи логопедичного кабінету у школі чи поліклініці, важливо, щоб батьки спостерігали за цим процесом, тобто знаходилися поруч. Це логопедові треба взяти за правило, оскільки, як показує практика, часто батьків відправляють чекати дітей за дверима кабінету. В умовах групових занять у спеціальних дошкільних закладах раз на тиждень відводиться час для бесід з батьками та проводяться для них відкриті логопедичні заняття.

Під час першого прийому батьки відповідають на деякі запитання стосовно розвитку та здоров'я дитини, висловлюють свої скарги щодо мовленнєвих труднощів дитини. Дуже важливо під час обстеження дитини продемонструвати батькам сутність виявлених мовленнєвих відхилень та здійснити пошук їх причин.

Зазвичай самостійно батьки не можуть оцінити всієї картини мовленнєвого порушення. Переважно вони звертають увагу на грубі вимовні недоліки своїх дітей, такі, як горлова вимова [p] та заміни цього звуку на [л] [j], [в]; міжзубна вимова [с], заміни [л] на [j], [в] тощо. Це велярний ротацізм, параротацізм, параламбдацізм, парасигматизм, міжзубний стигматизм. Несподіванкою для батьків стає виявлення під час логопедичного обстеження у дитини інших мовленнєвих дефектів, серед яких бокова вимова [p], [с], [ш], [ц], [ч]; пропуск [л]. Це боковий ротацізм, різні види стигматизму (призубного, бокового), ламбдацізм. Найбільшим розчаруванням для батьків стає «вирок» логопеда, що у дитини, крім недоліків звуковимови, діагностуються порушення граматичної і лексичної сторін мовлення, зв'язного мовлення і ставиться діагноз загальне недорозвинення мовлення, алалія або порушення голосу, темпоритмічної організації мовлення, виявляється неврологічна симптоматика як причина моторних і сенсорних утруднень.

У ході виконання дитиною завдань логопеда батьки звертають увагу на труднощі і помилки своєї дитини, усвідомлюють необхідність їх усунення за допомогою спеціального логопедичного впливу. Інколи такої демонстрації недостатньо і доводиться пояс-

нювати родині про важливість і необхідність своєчасної корекції мовлення для загального розвитку дитини, для успішного засвоєння нею грамоти та навчання у школі, в цілому для психологічного комфорту дитини.

Вже на цьому етапі роботи слід пояснити батькам, як потрібно організовувати домашнє виконання завдань з дитиною з порушеннями мовлення. У дослідженні Л. С. Бейлінсон рекомендації для логопеда конкретизуються у такий спосіб:

- пояснити батькам, у чому полягає сутність дефекту мовлення їхньої дитини з урахуванням освіти батьків (тобто у доступній формі);
- переконати батьків і дитину в успіху логопедичних занять за умов їх систематичного проведення з логопедом і в домашніх умовах;
- продемонструвати батькам вправи і завдання, які слід виконувати вдома з дитиною, зосереджуючи їх увагу на суттєвих моментах, що впливають на ефективність занять,
- попередити батьків і дитину про можливі труднощі при виконанні домашніх завдань і можливе погіршення стану мовлення в разі, якщо логопедичні заняття проводитися не будуть;
- надати батькам детальну інструкцію щодо проведення домашніх мовленнєвих вправ, по можливості забезпечити їх необхідним дидактичним матеріалом (наприклад, спеціальним альбомом з малюнками, який містить потрібний словниковий матеріал) або порекомендувати купити спеціальні зошити з друкованою основою для логопедичних занять тощо.

Оскільки мовлення оточуючих дитину дорослих (педагогів і батьків) має великий вплив на її розвиток, тому до їх мовлення висуваються особливі вимоги.

Миронова С. О. зазначає, що звернуте до дитини мовлення передусім повинно бути нешвидким. Спокійний, дещо уповільнений темп мовлення дорослого сприяє кращому його розумінню.

Виразність та емоційність мовлення досягаються за рахунок підвищення або пониження голосу у тих місцях, до яких потрібно привернути увагу дитини. Особливо чітко повинні різнитись питальні та розповідні, окличні та спонукальні речення.

Особливо слід звернути увагу на **інтонаційну культуру** корекційного педагога.

нювати родині про важливість і необхідність своєчасної корекції мовлення для загального розвитку дитини, для успішного засвоєння нею грамоти та навчання у школі, в цілому для психологічного комфорту дитини.

Вже на цьому етапі роботи слід пояснити батькам, як потрібно організовувати домашнє виконання завдань з дитиною з порушеннями мовлення. У дослідженні Л. С. Бейлінсон рекомендації для логопеда конкретизуються у такий спосіб:

- пояснити батькам, у чому полягає сутність дефекту мовлення їхньої дитини з урахуванням освіти батьків (тобто у доступній формі);
- переконати батьків і дитину в успіху логопедичних занять за умов їх систематичного проведення з логопедом і в домашніх умовах;
- продемонструвати батькам вправи і завдання, які слід виконувати вдома з дитиною, зосереджуючи їх увагу на суттєвих моментах, що впливають на ефективність занять,
- попередити батьків і дитину про можливі труднощі при виконанні домашніх завдань і можливе погіршення стану мовлення в разі, якщо логопедичні заняття проводитися не будуть;
- надати батькам детальну інструкцію щодо проведення домашніх мовленнєвих вправ, по можливості забезпечити їх необхідним дидактичним матеріалом (наприклад, спеціальним альбомом з малюнками, який містить потрібний словниковий матеріал) або порекомендувати купити спеціальні зошити з друкованою основою для логопедичних занять тощо.

Оскільки мовлення оточуючих дитину дорослих (педагогів і батьків) має великий вплив на її розвиток, тому до їх мовлення висуваються особливі вимоги.

Миронова С. О. зазначає, що звернуте до дитини мовлення передусім повинно бути нешвидким. Спокійний, дещо уповільнений темп мовлення дорослого сприяє кращому його розумінню.

Виразність та емоційність мовлення досягаються за рахунок підвищення або пониження голосу у тих місцях, до яких потрібно привернути увагу дитини. Особливо чітко повинні різнитись питальні та розповідні, окличні та спонукальні речення.

Особливо слід звернути увагу на **інтонаційну культуру** корекційного педагога.

У ситуації надання порад і консультацій батькам інтонаційна тональність логопедичної рекомендації повинна реалізовуватися у певному емоційному стані, який можна охарактеризувати як доброзичливе ставлення помірної інтенсивності і повного самоконтролю (Л. С. Бейлінсон). Корекційний педагог не може собі дозволити ворогуючу, саркастичну, невпевнену, мрійливу, гордовиту, агресивну, грубу, хвалькувату, принизливу, образливу, перелякану тональність. Він також не може виявляти надмірний захват під час спілкування з дитиною та її батьками, які прийшли на прийом до спеціаліста. Небажана також песимістична, байдужа, роздратована, розгублена, вдавана, таємнича тональність спілкування. Серед великого спектру тональностей рекомендуються такі: офіційна, серйозна, жартівлива, дружня, наполеглива, здивована, з тривогою, радісна, задумлива, рішуча, лагідна, ввічлива (Л. С. Бейлінсон, А. Й. Капська, О. О. Мурашов).

Звертаючись до дитини, не можна вживати слова з прихованим значенням, неоднозначністю, з іронічним підтекстом. Дитина значною мірою орієнтується на пряме ситуативне сприймання повідомлення. І якщо у мовленні дорослого не збігається зміст висловленого з інтонацією, у дитини може виникнути непорозуміння, а у гіршому випадку — навіть невротична реакція. Наприклад: «Який же ти в мене розумник!» — з принизливою інтонацією та недоброю посмішкою.

Відомо, що засвоєння дітьми інтонаційної сторони мовлення відбувається на основі наслідування, однак, діти з порушеннями мовлення вимагають спеціального корекційного навчання інтонаційній виразності мовлення. Дітей навчають користуватися різними за характером спілкування й інтонування реченнями: розповідне, окличне, питальне, спонукальне.

У ході корекційно-логопедичної роботи широко використовуються казки. Розповідаючи їх дітям, педагог говорить то низьким, грубим голосом, зображуючи, наприклад, ведмедя, то високим, тоненьким голоском, зображуючи зайчика, то ласкавим, ніжним, улесливим голосом — лисицю (казка «Колобок»). А потім вимагатиме від дітей повторювати, розігрувати фрази з казки, відповідно змінюючи свій голос.

За будь-яких умов спілкування мовлення вчителя за змістом повинно бути доступним і зрозумілим для дітей. У ньому повинні

У ситуації надання порад і консультацій батькам інтонаційна тональність логопедичної рекомендації повинна реалізовуватися у певному емоційному стані, який можна охарактеризувати як доброзичливе ставлення помірної інтенсивності і повного самоконтролю (Л. С. Бейлінсон). Корекційний педагог не може собі дозволити ворогуючу, саркастичну, невпевнену, мрійливу, гордовиту, агресивну, грубу, хвалькувату, принизливу, образливу, перелякану тональність. Він також не може виявляти надмірний захват під час спілкування з дитиною та її батьками, які прийшли на прийом до спеціаліста. Небажана також песимістична, байдужа, роздратована, розгублена, вдавана, таємнича тональність спілкування. Серед великого спектру тональностей рекомендуються такі: офіційна, серйозна, жартівлива, дружня, наполеглива, здивована, з тривогою, радісна, задумлива, рішуча, лагідна, ввічлива (Л. С. Бейлінсон, А. Й. Капська, О. О. Мурашов).

Звертаючись до дитини, не можна вживати слова з прихованим значенням, неоднозначністю, з іронічним підтекстом. Дитина значною мірою орієнтується на пряме ситуативне сприймання повідомлення. І якщо у мовленні дорослого не збігається зміст висловленого з інтонацією, у дитини може виникнути непорозуміння, а у гіршому випадку — навіть невротична реакція. Наприклад: «Який же ти в мене розумник!» — з принизливою інтонацією та недоброю посмішкою.

Відомо, що засвоєння дітьми інтонаційної сторони мовлення відбувається на основі наслідування, однак, діти з порушеннями мовлення вимагають спеціального корекційного навчання інтонаційній виразності мовлення. Дітей навчають користуватися різними за характером спілкування й інтонування реченнями: розповідне, окличне, питальне, спонукальне.

У ході корекційно-логопедичної роботи широко використовуються казки. Розповідаючи їх дітям, педагог говорить то низьким, грубим голосом, зображуючи, наприклад, ведмедя, то високим, тоненьким голоском, зображуючи зайчика, то ласкавим, ніжним, улесливим голосом — лисицю (казка «Колобок»). А потім вимагатиме від дітей повторювати, розігрувати фрази з казки, відповідно змінюючи свій голос.

За будь-яких умов спілкування мовлення вчителя за змістом повинно бути доступним і зрозумілим для дітей. У ньому повинні

бути паузи для усвідомлення дітьми матеріалу, який вони почули. Доречно, наприклад, багаторазове вживання одних тих самих слів у різних словосполученнях і реченнях: *«Сашко малює червоний м'яч. Яринка малює круглий м'яч. Іванко малює червоненький м'ячик.»*

Також педагогу слід уникати складних синтаксичних і граматичних конструкцій. Наприклад: *«Сьогодні на занятті, виконуючи всі запропоновані завдання, ви будете вчитись правильно вживати споріднені слова»*. Краще сказати так: *«Сьогодні на занятті ви будете вивчати споріднені слова»*.

Лексика, яка використовується дорослими у мовленні, повинна обмежуватися темами, доступними дитині. В той же час мовлення дорослого не повинно бути спрощеним: для нього слід добирати слова та словосполучення, які знаходяться в зоні найближчого розвитку дитини, тобто вона їх розуміє (пасивне мовлення), але не використовує при побудові власних висловлювань (активне мовлення). У цьому полягає дидактична спрямованість спілкування з дитиною.

Як свідчить практика, не менш важливим є питання про те, як педагог подає дітям мовленнєвий зразок. Це може бути нове звукосполучення, словосполучення, граматична форма, розповідь тощо. Зразок повинен бути доступним для розуміння, виразним, складатися з чітко побудованих речень.

Учитель сподівається на те, що, слухаючи його, діти поступово засвоюють почуте. Однак спонтанно це не відбувається. Дітей з порушеннями мовлення слід спеціально вчити користуватися поданим мовленнєвим зразком. Тому у логопедичній практиці застосовуються такі спеціальні словесні прийоми, як демонстрація мовленнєвого зразка, коментуюче мовлення та багаторазове повторення мовленнєвого матеріалу. Педагоги у практичній діяльності дітей забезпечують тісний зв'язок між словом і реальним предметом, ознакою, дією, повторюючи певні потрібні лексичні та граматичні одиниці. Це сприяє кращому сприйманню і розумінню мовлення, збагачує словник дитини, запобігає виникненню аграматизму, попереджує заїкання. Наприклад, «Славо, ти малюєш м'яч. І Наталка малює м'яч. І Олег малює м'яч. Усі діти малюють м'ячі. Сергію, що малює Слава?»

Дуже часто можна спостерігати, що в ході заняття немає чіткого зв'язку між запитанням педагога та відповіддю дитини. За-

бути паузи для усвідомлення дітьми матеріалу, який вони почули. Доречно, наприклад, багаторазове вживання одних тих самих слів у різних словосполученнях і реченнях: *«Сашко малює червоний м'яч. Яринка малює круглий м'яч. Іванко малює червоненький м'ячик.»*

Також педагогу слід уникати складних синтаксичних і граматичних конструкцій. Наприклад: *«Сьогодні на занятті, виконуючи всі запропоновані завдання, ви будете вчитись правильно вживати споріднені слова»*. Краще сказати так: *«Сьогодні на занятті ви будете вивчати споріднені слова»*.

Лексика, яка використовується дорослими у мовленні, повинна обмежуватися темами, доступними дитині. В той же час мовлення дорослого не повинно бути спрощеним: для нього слід добирати слова та словосполучення, які знаходяться в зоні найближчого розвитку дитини, тобто вона їх розуміє (пасивне мовлення), але не використовує при побудові власних висловлювань (активне мовлення). У цьому полягає дидактична спрямованість спілкування з дитиною.

Як свідчить практика, не менш важливим є питання про те, як педагог подає дітям мовленнєвий зразок. Це може бути нове звукосполучення, словосполучення, граматична форма, розповідь тощо. Зразок повинен бути доступним для розуміння, виразним, складатися з чітко побудованих речень.

Учитель сподівається на те, що, слухаючи його, діти поступово засвоюють почуте. Однак спонтанно це не відбувається. Дітей з порушеннями мовлення слід спеціально вчити користуватися поданим мовленнєвим зразком. Тому у логопедичній практиці застосовуються такі спеціальні словесні прийоми, як демонстрація мовленнєвого зразка, коментуюче мовлення та багаторазове повторення мовленнєвого матеріалу. Педагоги у практичній діяльності дітей забезпечують тісний зв'язок між словом і реальним предметом, ознакою, дією, повторюючи певні потрібні лексичні та граматичні одиниці. Це сприяє кращому сприйманню і розумінню мовлення, збагачує словник дитини, запобігає виникненню аграматизму, попереджує заїкання. Наприклад, «Славо, ти малюєш м'яч. І Наталка малює м'яч. І Олег малює м'яч. Усі діти малюють м'ячі. Сергію, що малює Слава?»

Дуже часто можна спостерігати, що в ході заняття немає чіткого зв'язку між запитанням педагога та відповіддю дитини. За-

питання повинно бути чітким і зрозумілим, повністю відповідати темі, меті заняття, етапу корекційної роботи та інтелектуально-мовленнєвим можливостям дитини. Обов'язково слід враховувати, що комунікативні навички дитини з тяжкими порушеннями мовлення формуються шляхом поступового засвоєння складних мовленнєвих моделей (відповідь словом, словосполученням, простим непоширеним реченням, поширеним реченням, складнопідрядним реченням).

Для оцінки мовлення педагога і логопеда, зокрема, важливим критерієм є його дозування. На жаль, доволі часто логопед говорить занадто багато, а діти, навпаки, дуже мало. Частка мовленнєвої участі на занятті визначається періодом навчання. На початку навчання, коли активність дітей ще дуже мала, припустиме таке співвідношення, коли логопед говорить більше, ніж діти. Але у подальшому при зростанні мовленнєвої активності дітей співвідношення їх мовлення та мовлення логопеда повинно змінюватись.

Говорячи про вимоги до мовлення вчителя, слід підкреслити, що норм літературної мови потрібно дотримуватись не лише на заняттях, але і поза ними. Однак, як показують спостереження, логопед більше слідує за своїм мовленням безпосередньо під час занять. В інших умовах, особливо роблячи дітям зауваження, мовлення логопеда змінюється за темпом, інтонацією, змістом, або геть стає російським.

Не можна обійти тему «сюсюкання» з дитиною. Такий стиль мовлення вживається людьми, далекими від педагогіки, які досить рідко спілкуються з дітьми. Сюсюкання уподібнює спілкування з дітьми спілкуванню із тваринами. Цей стиль спілкування ігнорує особистість дитини, принижуючи її гідність і завдаючи великої моральної шкоди. До того ж, дитина відразу відчуває нещире до неї ставлення.

Вкрай важливим у становленні мовлення дитини в онтогенезі відіграють мовленнєві зразки оточуючих людей. У фонетичному аспекті сюсюкання шкідливе для дитини, оскільки виступає небезпечним взірцем для наслідування. Якщо дитина чує мовлення у різних фонетичних варіантах, (сподіваємося, що не всі близькі оточуючі «сюсюкають»), то перед нею підсвідомо постає занадто складний вибір — який варіант взяти для наслі-

питання повинно бути чітким і зрозумілим, повністю відповідати темі, меті заняття, етапу корекційної роботи та інтелектуально-мовленнєвим можливостям дитини. Обов'язково слід враховувати, що комунікативні навички дитини з тяжкими порушеннями мовлення формуються шляхом поступового засвоєння складних мовленнєвих моделей (відповідь словом, словосполученням, простим непоширеним реченням, поширеним реченням, складнопідрядним реченням).

Для оцінки мовлення педагога і логопеда, зокрема, важливим критерієм є його дозування. На жаль, доволі часто логопед говорить занадто багато, а діти, навпаки, дуже мало. Частка мовленнєвої участі на занятті визначається періодом навчання. На початку навчання, коли активність дітей ще дуже мала, припустиме таке співвідношення, коли логопед говорить більше, ніж діти. Але у подальшому при зростанні мовленнєвої активності дітей співвідношення їх мовлення та мовлення логопеда повинно змінюватись.

Говорячи про вимоги до мовлення вчителя, слід підкреслити, що норм літературної мови потрібно дотримуватись не лише на заняттях, але і поза ними. Однак, як показують спостереження, логопед більше слідує за своїм мовленням безпосередньо під час занять. В інших умовах, особливо роблячи дітям зауваження, мовлення логопеда змінюється за темпом, інтонацією, змістом, або геть стає російським.

Не можна обійти тему «сюсюкання» з дитиною. Такий стиль мовлення вживається людьми, далекими від педагогіки, які досить рідко спілкуються з дітьми. Сюсюкання уподібнює спілкування з дітьми спілкуванню із тваринами. Цей стиль спілкування ігнорує особистість дитини, принижуючи її гідність і завдаючи великої моральної шкоди. До того ж, дитина відразу відчуває нещире до неї ставлення.

Вкрай важливим у становленні мовлення дитини в онтогенезі відіграють мовленнєві зразки оточуючих людей. У фонетичному аспекті сюсюкання шкідливе для дитини, оскільки виступає небезпечним взірцем для наслідування. Якщо дитина чує мовлення у різних фонетичних варіантах, (сподіваємося, що не всі близькі оточуючі «сюсюкають»), то перед нею підсвідомо постає занадто складний вибір — який варіант взяти для наслі-

дування? Адже дитина в ході свого розвитку постійно вдосконалює мовлення, прислуховуючись до оточення і порівнює власну вимову з вимовою дорослих. Весь час перебуваючи у такому стані вибору, дитина напружується, і її мовленнєвий розвиток загальмовується.

2.10. Особливості професійного мовлення вчителя-логопеда.

Професійне мовлення логопеда характеризується певними фонетичними та лексико-фразеологічними особливостями. Зокрема, серед найважливіших фонетичних характеристик виділяють такі ознаки:

- максимальна, інколи навіть перебільшена чіткість вимови логопеда, який повинен демонструвати зразкову артикуляцію, оскільки будь-яке висловлювання в його мовленні є взірцем;
- спеціальна артикуляція звуків (ізолювано чи у звукосполученні) і слів, які на даному етапі корекційного процесу відпрацьовуються;
- рівний, контрольований, під час занять дещо уповільнений темп мовлення;
- під час навчання дещо підвищена гучність мовлення;
- певне інтонаційне оформлення висловлювання (статусна позиція лідера при спілкуванні, доброзичливе ставлення до дитини, офіційність ситуації на прийомі) (Л. С. Бейлінсон).

Лексико-фразеологічні особливості спілкування логопеда з дітьми та їх батьками полягають у наступному:

- вживання логопедом спеціальних термінів (системні порушення мовлення, імпресивне мовлення, спотворена вимова, недостатній словник, аграматизм, дислалія, афонія тощо).
- наявність специфічної лексики, яка зазвичай зустрічається у мовленні дітей певного віку (як півник голос подає? — кукуріку);
- вживання автологічної лексики (широке використання спеціально дібраних груп слів, чистомовок, прислів'їв, скоромовок, віршів, лічилок, текстів із певним звуком, на певну лексичну тему, з певною граматичною категорією для їх відпрацювання на занятті);

дування? Адже дитина в ході свого розвитку постійно вдосконалює мовлення, прислуховуючись до оточення і порівнює власну вимову з вимовою дорослих. Весь час перебуваючи у такому стані вибору, дитина напружується, і її мовленнєвий розвиток загальмовується.

2.10. Особливості професійного мовлення вчителя-логопеда.

Професійне мовлення логопеда характеризується певними фонетичними та лексико-фразеологічними особливостями. Зокрема, серед найважливіших фонетичних характеристик виділяють такі ознаки:

- максимальна, інколи навіть перебільшена чіткість вимови логопеда, який повинен демонструвати зразкову артикуляцію, оскільки будь-яке висловлювання в його мовленні є взірцем;
- спеціальна артикуляція звуків (ізолювано чи у звукосполученні) і слів, які на даному етапі корекційного процесу відпрацьовуються;
- рівний, контрольований, під час занять дещо уповільнений темп мовлення;
- під час навчання дещо підвищена гучність мовлення;
- певне інтонаційне оформлення висловлювання (статусна позиція лідера при спілкуванні, доброзичливе ставлення до дитини, офіційність ситуації на прийомі) (Л. С. Бейлінсон).

Лексико-фразеологічні особливості спілкування логопеда з дітьми та їх батьками полягають у наступному:

- вживання логопедом спеціальних термінів (системні порушення мовлення, імпресивне мовлення, спотворена вимова, недостатній словник, аграматизм, дислалія, афонія тощо).
- наявність специфічної лексики, яка зазвичай зустрічається у мовленні дітей певного віку (як півник голос подає? — кукуріку);
- вживання автологічної лексики (широке використання спеціально дібраних груп слів, чистомовок, прислів'їв, скоромовок, віршів, лічилок, текстів із певним звуком, на певну лексичну тему, з певною граматичною категорією для їх відпрацювання на занятті);

• стійкі професійні звороти, які описово чи метафорично позначають ту чи іншу дію дитини із органами чи засобами мовлення («зроби язик голочкою», «губи трубочкою», «добери слова-друзі (антоніми)» тощо).

Окремо слід сказати про **вживання вчителем-логопедом спеціальної термінології**. Використання у мовленні термінологічної лексики полягає у більш точному позначенні предметів і явищ, з якими спеціаліст має справу у своїй галузі. Логопед вживає у своєму мовленні терміни для позначення мовленнєвої патології, анатомічних особливостей, лінгвістичних характеристик і параметрів мовлення, психологічних особливостей дитини тощо (наприклад, «фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення», «передній відкритий прикус», «фонематичний аналіз», «аутичний синдром»).

На сьогодні українська логопедична термінологія ще не сягнула досконалості, хоча вітчизняні науковці досліджують і обговорюють ці проблеми. Відомі окремі дослідження І. М. Іваненко, Р. І. Лалаєвої, Ю. В. Пінчук, Ю. Сурованець, В. В. Тищенко та інших. У зв'язку з відокремленням вітчизняної науки від радянської багато термінів залишаються русифікованими і ще не знайшли точних і влучних українських відповідників. Наприклад, «*стёртая дизартрия*» (російською мовою) на українську мову перекладається, як «стерта дизартрія», «мінімальні прояви дизартрії»; «*нерезко выраженное общее недоразвитие речи*» — «нерізько виражений загальний недорозвиток мовлення», «мінімальні прояви загального недорозвинення мовлення», «IV рівень загального недорозвинення мовлення»; «*заикание*» — «заїкування», «загикування», «заїкання»; «*смазанность речи*» — «змазаність мови», «нечіткість мовлення»; «*фонематическое восприятие*» — «фонематичне сприйняття», «фонематичне сприймання»; «*речеслуховой* аналізатор» — «мовнослуховий аналізатор», «мовленневослуховий аналізатор» тощо.

Разом з тим, інколи вживання спеціальної логопедичної термінології спеціалістом буває недоцільним. Це відбувається у випадках, коли адресат ще не підготовлений до розуміння терміну. До таких співрозмовників ми відносимо дітей і певною мірою їх батьків. Логопед не повинен при спілкуванні з дитиною використовувати терміни, які їй не будуть зрозумілими, краще замінюва-

• стійкі професійні звороти, які описово чи метафорично позначають ту чи іншу дію дитини із органами чи засобами мовлення («зроби язик голочкою», «губи трубочкою», «добери слова-друзі (антоніми)» тощо).

Окремо слід сказати про **вживання вчителем-логопедом спеціальної термінології**. Використання у мовленні термінологічної лексики полягає у більш точному позначенні предметів і явищ, з якими спеціаліст має справу у своїй галузі. Логопед вживає у своєму мовленні терміни для позначення мовленнєвої патології, анатомічних особливостей, лінгвістичних характеристик і параметрів мовлення, психологічних особливостей дитини тощо (наприклад, «фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення», «передній відкритий прикус», «фонематичний аналіз», «аутичний синдром»).

На сьогодні українська логопедична термінологія ще не сягнула досконалості, хоча вітчизняні науковці досліджують і обговорюють ці проблеми. Відомі окремі дослідження І. М. Іваненко, Р. І. Лалаєвої, Ю. В. Пінчук, Ю. Сурованець, В. В. Тищенко та інших. У зв'язку з відокремленням вітчизняної науки від радянської багато термінів залишаються русифікованими і ще не знайшли точних і влучних українських відповідників. Наприклад, «*стёртая дизартрия*» (російською мовою) на українську мову перекладається, як «стерта дизартрія», «мінімальні прояви дизартрії»; «*нерезко выраженное общее недоразвитие речи*» — «нерізько виражений загальний недорозвиток мовлення», «мінімальні прояви загального недорозвинення мовлення», «IV рівень загального недорозвинення мовлення»; «*заикание*» — «заїкування», «загикування», «заїкання»; «*смазанность речи*» — «змазаність мови», «нечіткість мовлення»; «*фонематическое восприятие*» — «фонематичне сприйняття», «фонематичне сприймання»; «*речеслуховой* аналізатор» — «мовнослуховий аналізатор», «мовленневослуховий аналізатор» тощо.

Разом з тим, інколи вживання спеціальної логопедичної термінології спеціалістом буває недоцільним. Це відбувається у випадках, коли адресат ще не підготовлений до розуміння терміну. До таких співрозмовників ми відносимо дітей і певною мірою їх батьків. Логопед не повинен при спілкуванні з дитиною використовувати терміни, які їй не будуть зрозумілими, краще замінюва-

ти їх на спеціальні професійні звороти (див. вище), які описують чи нагадують певну дію чи ознаку. Проте у бесіді із батьками логопед вимушений частково вживати професійну термінологію (пояснюючи логопедичний діагноз, визначаючи причини мовленнєвих вад). Це необхідно для залучення батьків до свідомої участі у спільній роботі з корекції вад мовлення дитини. Але використання термінів відбувається за певних умов: вони завжди пояснюються і коментуються, враховується освітній рівень адресата.

Окремо слід зазначити про неприпустиме вживання корекційними педагогами і батьками вкрай недоречних «термінів» на позначення осіб з порушеннями психофізичного розвитку: «аутята», «даунята», «ЗНМчики», «малята-церебралики». Це глибоко принижує людську гідність дітей та закреслює всі гуманістичні досягнення нашого «розвиненого» суспільства. Називаючи дітей такими «позначками», ми повністю відмовляємося від сприйняття особистості дитини, від її можливостей і позитивних якостей, а бачимо перед собою лише дефект. Тому уникайте вживати таку розмовну псевдотермінологію!

Викладене вище підтверджує думку про те, що професійне мовлення корекційного педагога і логопеда, зокрема, відрізняється від мовлення пересічних громадян високими вимогами щодо фонетичної та граматичної правильності, лексичного і стилістичного багатства, інтонаційної виразності, відповідного темпу та гучності голосу. Також воно характеризується вживанням спеціальної термінології, специфічної автологічної лексики, професійних зворотів як у корекційній, так і діагностичній роботі. Великого значення набувають уміння педагога спілкуватися із дитиною та її батьками, впроваджувати методичні прийоми з формування мовлення, використовувати власне мовлення як засіб корекції мовленнєвої патології дитини чи дорослого з вадами мовлення.

Запитання для самоперевірки та співбесід

1. Дайте визначення понять «риторика», «елоквенція».
2. Що вивчає педагогічна риторика?
3. Назвіть фактори, які становлять основу мовленнєвої майстерності педагога.

ти їх на спеціальні професійні звороти (див. вище), які описують чи нагадують певну дію чи ознаку. Проте у бесіді із батьками логопед вимушений частково вживати професійну термінологію (пояснюючи логопедичний діагноз, визначаючи причини мовленнєвих вад). Це необхідно для залучення батьків до свідомої участі у спільній роботі з корекції вад мовлення дитини. Але використання термінів відбувається за певних умов: вони завжди пояснюються і коментуються, враховується освітній рівень адресата.

Окремо слід зазначити про неприпустиме вживання корекційними педагогами і батьками вкрай недоречних «термінів» на позначення осіб з порушеннями психофізичного розвитку: «аутята», «даунята», «ЗНМчики», «малята-церебралики». Це глибоко принижує людську гідність дітей та закреслює всі гуманістичні досягнення нашого «розвиненого» суспільства. Називаючи дітей такими «позначками», ми повністю відмовляємося від сприйняття особистості дитини, від її можливостей і позитивних якостей, а бачимо перед собою лише дефект. Тому уникайте вживати таку розмовну псевдотермінологію!

Викладене вище підтверджує думку про те, що професійне мовлення корекційного педагога і логопеда, зокрема, відрізняється від мовлення пересічних громадян високими вимогами щодо фонетичної та граматичної правильності, лексичного і стилістичного багатства, інтонаційної виразності, відповідного темпу та гучності голосу. Також воно характеризується вживанням спеціальної термінології, специфічної автологічної лексики, професійних зворотів як у корекційній, так і діагностичній роботі. Великого значення набувають уміння педагога спілкуватися із дитиною та її батьками, впроваджувати методичні прийоми з формування мовлення, використовувати власне мовлення як засіб корекції мовленнєвої патології дитини чи дорослого з вадами мовлення.

Запитання для самоперевірки та співбесід

1. Дайте визначення понять «риторика», «елоквенція».
2. Що вивчає педагогічна риторика?
3. Назвіть фактори, які становлять основу мовленнєвої майстерності педагога.

4. Окресліть образ оратора. Як виявляється зовнішня культура оратора?

5. Перелічіть правила успішного спілкування для педагога.

6. Які існують види красномовства? Де їх використовують?

7. Сформулюйте, що таке академічне красномовство. Яких умінь і навичок вимагає від оратора цей вид красномовства? Назвіть основні жанри академічного красномовства та стисло охарактеризуйте кожен з них.

8. Дайте стисле визначення політичного красномовства. Чи можна вважати, що політичне красномовство є ознакою лише сучасної цивілізації? Назвіть основні жанри політичного красномовства. Охарактеризуйте кожен з них. Що можна сказати про стан політичного красномовства у сьгоднішній Україні?

9. Сформулюйте, що таке юридичне (судове) красномовство. Назвіть юридичні посади, які виступають як «ключові фігури» в сьгоднішньому суді.

10. Сформулюйте визначення церковного красномовства. Який жанр церковного красномовства є основним і на чому він базується? Чи зводиться вся практика пропаганди християнства лише до нього? Чому політичний, життєвий і тому подібний матеріал в християнській проповіді використовується лише як ілюстрація? Що саме він покликаний проілюструвати? Які різновиди проповіді ви можете назвати? Охарактеризуйте типову структуру проповіді.

11. Дайте визначення суспільно-побутового красномовства. У якій сфері функціонує цей вид красномовства?

12. Як готуватися до виступу? Охарактеризуйте кожний етап роботи над промовою.

13. Як робиться бібліографічний опис видань у списку літератури?

14. Які висуваються вимоги до вчителя-логопеда як до комунікативного лідера корекційного процесу?

15. Охарактеризуйте мету і завдання логопедичної рекомендації.

16. Якими особливостями характеризується професійне мовлення вчителя-логопеда?

17. Опишіть особливості вживання логопедом професійної термінології у різних комунікативних ситуаціях (під час спілку-

4. Окресліть образ оратора. Як виявляється зовнішня культура оратора?

5. Перелічіть правила успішного спілкування для педагога.

6. Які існують види красномовства? Де їх використовують?

7. Сформулюйте, що таке академічне красномовство. Яких умінь і навичок вимагає від оратора цей вид красномовства? Назвіть основні жанри академічного красномовства та стисло охарактеризуйте кожен з них.

8. Дайте стисле визначення політичного красномовства. Чи можна вважати, що політичне красномовство є ознакою лише сучасної цивілізації? Назвіть основні жанри політичного красномовства. Охарактеризуйте кожен з них. Що можна сказати про стан політичного красномовства у сьгоднішній Україні?

9. Сформулюйте, що таке юридичне (судове) красномовство. Назвіть юридичні посади, які виступають як «ключові фігури» в сьгоднішньому суді.

10. Сформулюйте визначення церковного красномовства. Який жанр церковного красномовства є основним і на чому він базується? Чи зводиться вся практика пропаганди християнства лише до нього? Чому політичний, життєвий і тому подібний матеріал в християнській проповіді використовується лише як ілюстрація? Що саме він покликаний проілюструвати? Які різновиди проповіді ви можете назвати? Охарактеризуйте типову структуру проповіді.

11. Дайте визначення суспільно-побутового красномовства. У якій сфері функціонує цей вид красномовства?

12. Як готуватися до виступу? Охарактеризуйте кожний етап роботи над промовою.

13. Як робиться бібліографічний опис видань у списку літератури?

14. Які висуваються вимоги до вчителя-логопеда як до комунікативного лідера корекційного процесу?

15. Охарактеризуйте мету і завдання логопедичної рекомендації.

16. Якими особливостями характеризується професійне мовлення вчителя-логопеда?

17. Опишіть особливості вживання логопедом професійної термінології у різних комунікативних ситуаціях (під час спілку-

вання з дитиною, з її батьками, з колегами, з іншими спеціалістами).

18. У яких ситуаціях слід уникати термінів у професійній діяльності корекційного педагога? Чому?

Практичні завдання

1. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4–5 хвилин.
2. Підготуйте науковий текст у вигляді реферату.
3. Зробіть 4 варіанти бібліографічного опису різних літературних джерел (з 1 автором, 3 авторами, без автора, статті з журналу чи газети, збірки наукових праць).
4. Зробіть переклад з російської мови на українську логопедичних термінів (терміни додаються).

вання з дитиною, з її батьками, з колегами, з іншими спеціалістами).

18. У яких ситуаціях слід уникати термінів у професійній діяльності корекційного педагога? Чому?

Практичні завдання

1. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4–5 хвилин.
2. Підготуйте науковий текст у вигляді реферату.
3. Зробіть 4 варіанти бібліографічного опису різних літературних джерел (з 1 автором, 3 авторами, без автора, статті з журналу чи газети, збірки наукових праць).
4. Зробіть переклад з російської мови на українську логопедичних термінів (терміни додаються).

РОЗДІЛ III. ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ

3.1. Компоненти техніки мовлення вчителя:

- сутність поняття «техніка мовлення»;
- критерії оцінки голосу (сила, висота, тембр);
- основні якості педагогічного голосу;
- гігієна голосового апарату педагога;
- характеристика мовленнєвого дихання;
- сутність поняття «дикція»;
- орфоепічна правильність мовлення та засоби милозвучності

української мови.

3.2. Фонологічні засоби мовлення.

3.3. Розвиток професійного мовленнєвого слуху вчителя-логопеда.

3.4. Шляхи вдосконалення техніки мовлення:

- робота над мовленнєвим диханням,
- робота над голосом,
- прийоми, що вдосконалюють дикцію.

Література

1. Єлісовенко Ю. П. Ораторське мистецтво: постановка голосу й мовлення/Ю. П. Єлісовенко; за ред. В. В. Різуна. — К.: АТІКА, 2008. — 204 с.
2. Иванова С. Ф. Речевой слух и культура речи. — М., 1970.
3. Каменева Т. В. Мовленнєва майстерність та техніка мовлення психолога/Т. В. Каменева. //Вісник психології і соціаль-

РОЗДІЛ III. ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ

3.1. Компоненти техніки мовлення вчителя:

- сутність поняття «техніка мовлення»;
- критерії оцінки голосу (сила, висота, тембр);
- основні якості педагогічного голосу;
- гігієна голосового апарату педагога;
- характеристика мовленнєвого дихання;
- сутність поняття «дикція»;
- орфоепічна правильність мовлення та засоби милозвучності

української мови.

3.2. Фонологічні засоби мовлення.

3.3. Розвиток професійного мовленнєвого слуху вчителя-логопеда.

3.4. Шляхи вдосконалення техніки мовлення:

- робота над мовленнєвим диханням,
- робота над голосом,
- прийоми, що вдосконалюють дикцію.

Література

1. Єлісовенко Ю. П. Ораторське мистецтво: постановка голосу й мовлення/Ю. П. Єлісовенко; за ред. В. В. Різуна. — К.: АТІКА, 2008. — 204 с.
2. Иванова С. Ф. Речевой слух и культура речи. — М., 1970.
3. Каменева Т. В. Мовленнєва майстерність та техніка мовлення психолога/Т. В. Каменева. //Вісник психології і соціаль-

ної педагогіки [Електронний ресурс]: Зб. наук. праць/Інститут психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Б.Грінченка; Московський гуманітарний педагогічний інститут. — Випуск 2. — К., М., 2010. http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._Випуск_2

4. Капська А. Й. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: навчальний посібник/А. Й. Капська. — К.: Вища школа, 1990.

5. Князьков А. А. О суггестивности педагогического голоса//Педагогическое образование. — М., 1990. — Вып. 2.

6. Лаврова Е. В. Логопедия: основы фонопедии/Е. В. Лаврова. — М.: Академия, 2007. — 144 с.

7. Лаптева Е. В. 600 упражнений для развития дикции. / Е. В. Лаптева. — М., АСТ, Астрель, Профиздат, 2007.- 96 с.

8. Михалевская И. А. Пособие по постановке речевого голоса для лиц речевых и вокальных профессий/И. А. Михалевская, Е. В. Лаврова. — М.: Соц. проект, 2006. — 60 с.

9. Морозов В. П. Тайны вокальной речи/В. П. Морозов. — Л., 1967.

10. Мурашов А. А. Культура речи учителя/А. А. Мурашов-М.-Воронеж, 2002.-423 с.

11. Мурашов А. А. Учитель как речевая личность. / А. А. Мурашов - М.- Воронеж, 2002.-423 с.

12. Нейман Л. В. Анатомия, физиология и патология органов слуха и речи/Л. В. Нейман, М. Р. Богомилский/под ред. В. И. Селиверстова.-М., 2001.

13. Никольская С. Т. Техника публичной речи.-М., 1980.

14. Олійник Г. А. Виразне читання: Основи теорії: навч. пос./Г. А. Олійник — К., 1995.

15. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика/М. І. Пентилюк. — К.:1994.

16. Пінчук Ю. В. Риторика, культура та техніка мовлення вчителя-логопеда/Ю. В. Пінчук — К., КНТ, 2007.-92 с.

17. Савкова З. В. Как сделать голос сценическим. Практические приемы. Упражнения для развития голоса./З. В. Савкова — М., 1975. — 128 с.

18. Савостьянов А. И. Техника речи в профессиональной подготовке учителя/А. И. Савостьянов. — М.: ВЛАДОС.-2001.-144 с.

19. Учителю о педагогической технике/Под ред. Л. И. Рувинского — М., Педагогика, 1987 — С. 62–87.

ної педагогіки [Електронний ресурс]: Зб. наук. праць/Інститут психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Б.Грінченка; Московський гуманітарний педагогічний інститут. — Випуск 2. — К., М., 2010. http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._Випуск_2

4. Капська А. Й. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: навчальний посібник/А. Й. Капська. — К.: Вища школа, 1990.

5. Князьков А. А. О суггестивности педагогического голоса//Педагогическое образование. — М., 1990. — Вып. 2.

6. Лаврова Е. В. Логопедия: основы фонопедии/Е. В. Лаврова. — М.: Академия, 2007. — 144 с.

7. Лаптева Е. В. 600 упражнений для развития дикции. / Е. В. Лаптева. — М., АСТ, Астрель, Профиздат, 2007.- 96 с.

8. Михалевская И. А. Пособие по постановке речевого голоса для лиц речевых и вокальных профессий/И. А. Михалевская, Е. В. Лаврова. — М.: Соц. проект, 2006. — 60 с.

9. Морозов В. П. Тайны вокальной речи/В. П. Морозов. — Л., 1967.

10. Мурашов А. А. Культура речи учителя/А. А. Мурашов-М.-Воронеж, 2002.-423 с.

11. Мурашов А. А. Учитель как речевая личность. / А. А. Мурашов - М.- Воронеж, 2002.-423 с.

12. Нейман Л. В. Анатомия, физиология и патология органов слуха и речи/Л. В. Нейман, М. Р. Богомилский/под ред. В. И. Селиверстова.-М., 2001.

13. Никольская С. Т. Техника публичной речи.-М., 1980.

14. Олійник Г. А. Виразне читання: Основи теорії: навч. пос./Г. А. Олійник — К., 1995.

15. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика/М. І. Пентилюк. — К.:1994.

16. Пінчук Ю. В. Риторика, культура та техніка мовлення вчителя-логопеда/Ю. В. Пінчук — К., КНТ, 2007.-92 с.

17. Савкова З. В. Как сделать голос сценическим. Практические приемы. Упражнения для развития голоса./З. В. Савкова — М., 1975. — 128 с.

18. Савостьянов А. И. Техника речи в профессиональной подготовке учителя/А. И. Савостьянов. — М.: ВЛАДОС.-2001.-144 с.

19. Учителю о педагогической технике/Под ред. Л. И. Рувинского — М., Педагогика, 1987 — С. 62–87.

3.1. Компоненти техніки мовлення вчителя

Техніка мовлення як технічний компонент мистецтва мовлення виступає одним із факторів мовленнєвої майстерності педагога (за О.О. Мурашовим) Будь-які порушення техніки усного мовлення миттєво позначаються на культурі мовлення вчителя-логопеда і цілком обґрунтовано викликають недовіру як до нього самого, так і до результатів його професійної діяльності.

Розглянемо зміст терміну «техніка мовлення».

У театральній енциклопедії техніка мовлення визначається як істотний елемент акторської майстерності. Він пов'язаний із звучністю, гнучкістю, обсягом голосу, розвитком дихання, чіткістю і ясністю вимовляння (дикцією).

Проте вдосконалення мовленнєвої техніки потребують не тільки актори, а й представники інших мовленнєвих професій, в тому числі і педагоги. Важливо не тільки те, ЩО сказано, але і ЯК сказано, як співвідноситься зміст із звуковою формою у конкретній мовленнєвій ситуації.

Для вчителя володіння основами техніки мовлення, які базуються на театральній педагогічній системі К.С. Станіславського, сприяє «вмінню красиво і просто говорити, і є елементарним показником професійної якості та слугує основою створення того мовленнєвого середовища, яке б сприяло розвитку у дітей мовленнєвих умінь і навичок». Адаже, за словами А.П. Чехова, «для інтелігентної людини погано говорити повинно бути такою ж непристойністю, як і не вміти читати і писати».

Мовленнєва техніка — це сукупність елементарних прийомів фонаційного дихання, мовленнєвого голосу і дикції, доведених до ступеня автоматизованих навичок, що дає змогу вчителю з максимальною ефективністю здійснювати мовленнєвий вплив.

Володіти технікою мовлення — це означає володіти тісно пов'язаними між собою елементами: голосом, фонаційним диханням, дикцією, дотримуючись норм орфоєпії. Мовлення вчителя — передусім звукове мовлення. Виконуючи найважливішу соціальну функцію спілкування, воно, як і будь-яка інша звукова система є акустичною, і, оскільки належить людині, його не можна розглядати поза психофізіологічною діяльністю. Соціальний (лінгвістичний) аспект мовлення вивчає фонологія, акус-

3.1. Компоненти техніки мовлення вчителя

Техніка мовлення як технічний компонент мистецтва мовлення виступає одним із факторів мовленнєвої майстерності педагога (за О.О. Мурашовим) Будь-які порушення техніки усного мовлення миттєво позначаються на культурі мовлення вчителя-логопеда і цілком обґрунтовано викликають недовіру як до нього самого, так і до результатів його професійної діяльності.

Розглянемо зміст терміну «техніка мовлення».

У театральній енциклопедії техніка мовлення визначається як істотний елемент акторської майстерності. Він пов'язаний із звучністю, гнучкістю, обсягом голосу, розвитком дихання, чіткістю і ясністю вимовляння (дикцією).

Проте вдосконалення мовленнєвої техніки потребують не тільки актори, а й представники інших мовленнєвих професій, в тому числі і педагоги. Важливо не тільки те, ЩО сказано, але і ЯК сказано, як співвідноситься зміст із звуковою формою у конкретній мовленнєвій ситуації.

Для вчителя володіння основами техніки мовлення, які базуються на театральній педагогічній системі К.С. Станіславського, сприяє «вмінню красиво і просто говорити, і є елементарним показником професійної якості та слугує основою створення того мовленнєвого середовища, яке б сприяло розвитку у дітей мовленнєвих умінь і навичок». Адаже, за словами А.П. Чехова, «для інтелігентної людини погано говорити повинно бути такою ж непристойністю, як і не вміти читати і писати».

Мовленнєва техніка — це сукупність елементарних прийомів фонаційного дихання, мовленнєвого голосу і дикції, доведених до ступеня автоматизованих навичок, що дає змогу вчителю з максимальною ефективністю здійснювати мовленнєвий вплив.

Володіти технікою мовлення — це означає володіти тісно пов'язаними між собою елементами: голосом, фонаційним диханням, дикцією, дотримуючись норм орфоєпії. Мовлення вчителя — передусім звукове мовлення. Виконуючи найважливішу соціальну функцію спілкування, воно, як і будь-яка інша звукова система є акустичною, і, оскільки належить людині, його не можна розглядати поза психофізіологічною діяльністю. Соціальний (лінгвістичний) аспект мовлення вивчає фонологія, акус-

тико-фізіологічний — фонетика. У цьому розділі розглядаються питання мовленнєвої техніки вчителя з фонетичних позицій. З цих позицій усне мовлення становить озвучений видих, тому першим елементом мовленнєвої техніки вчителя можна вважати фонаційне (мовленнєве) дихання. Однак дихання є лише енергетичною базою мовлення. Інший її найважливіший компонент — мовленнєвий голос, тому мовленнєва техніка включає навички голосоведіння.

Враховуючи, що звучання голосу саме по собі ще не визначає процес мовлення, і те, що його змістовна сторона пов'язана з утворенням системи членороздільних звуків — носіїв змісту, мовленнєва техніка вчителя включає також дикцію, тобто вміння правильно вимовляти голосні і приголосні звуки.

Подібний розподіл техніки мовлення на окремі елементи надто умовний і проводиться лише для зручності теоретичного аналізу звукового мовлення. Живе мовлення — складний динамічний процес, у якому тісно взаємопов'язані і взаємообумовлені всі названі елементи мовленнєвої техніки.

Отже, **техніка мовлення** — це базовий компонент професійної майстерності педагога, який пов'язаний із формуванням педагогічного голосу, фонаційного дихання, чіткої дикції та орфоепічної правильності мовлення і є засобом педагогічного впливу.

Характеристика елементів техніки мовлення

Голос

Домінуючим елементом техніки мовлення вважається голос. Джерелом набуття енергії голосу, безумовно, є дихальна система. Голосові зв'язки є регулятором постачання енергії. Вони працюють на зразок клапанів, утворюючи голосову щілину, яка і є місцем народження голосу. До резонаторів відносять порожнини рота, носа, глотки, надгортанної сфери, крім того, повноцінними резонаторами є трахея і бронхи.

У науковій літературі поняття «голос» трактується по-різному. Щоб внести термінологічну ясність, ми вважаємо за доцільне так інтерпретувати це поняття: **голос** — це звук, звучання, яке створюється в результаті проходження повітря між вібруючими голосовими складками; або сукупність різноманіт-

тико-фізіологічний — фонетика. У цьому розділі розглядаються питання мовленнєвої техніки вчителя з фонетичних позицій. З цих позицій усне мовлення становить озвучений видих, тому першим елементом мовленнєвої техніки вчителя можна вважати фонаційне (мовленнєве) дихання. Однак дихання є лише енергетичною базою мовлення. Інший її найважливіший компонент — мовленнєвий голос, тому мовленнєва техніка включає навички голосоведіння.

Враховуючи, що звучання голосу саме по собі ще не визначає процес мовлення, і те, що його змістовна сторона пов'язана з утворенням системи членороздільних звуків — носіїв змісту, мовленнєва техніка вчителя включає також дикцію, тобто вміння правильно вимовляти голосні і приголосні звуки.

Подібний розподіл техніки мовлення на окремі елементи надто умовний і проводиться лише для зручності теоретичного аналізу звукового мовлення. Живе мовлення — складний динамічний процес, у якому тісно взаємопов'язані і взаємообумовлені всі названі елементи мовленнєвої техніки.

Отже, **техніка мовлення** — це базовий компонент професійної майстерності педагога, який пов'язаний із формуванням педагогічного голосу, фонаційного дихання, чіткої дикції та орфоепічної правильності мовлення і є засобом педагогічного впливу.

Характеристика елементів техніки мовлення

Голос

Домінуючим елементом техніки мовлення вважається голос. Джерелом набуття енергії голосу, безумовно, є дихальна система. Голосові зв'язки є регулятором постачання енергії. Вони працюють на зразок клапанів, утворюючи голосову щілину, яка і є місцем народження голосу. До резонаторів відносять порожнини рота, носа, глотки, надгортанної сфери, крім того, повноцінними резонаторами є трахея і бронхи.

У науковій літературі поняття «голос» трактується по-різному. Щоб внести термінологічну ясність, ми вважаємо за доцільне так інтерпретувати це поняття: **голос** — це звук, звучання, яке створюється в результаті проходження повітря між вібруючими голосовими складками; або сукупність різноманіт-

них за висотою, силою і тембром звуків, які видає людина за допомогою голосового апарату.

Без голосу не утворюються голосні звуки, сонорні, дзвінки приголосні — при їх вимові голосові зв'язки зімкнені.

Раніше вважали, що робота голосових зв'язок проходить пасивно, під впливом повітряного дихального струменя, подібно коливанню язичків на баяні. Але дослідження французького вченого Р. Юссона показали, що голосові зв'язки людини під впливом потоку повітря коливаються не пасивно, а, як і всі м'язи тіла, активно скорочуються під впливом ритмічних імпульсів, які проходять по нервах з центрів головного мозку із звуковою частотою. Ця теорія голосоутворення свідчить про те, що розвиток голосу повинен проходити під контролем свідомості, а не автоматично. Голос є одним з найважливіших комунікативних засобів. Він забезпечує інтонацію, тональну характеристику висловлення. Саме завдяки голосу часто ЯК перетворюється в ЩО сказане, суттєво доповнюючи або навіть змінюючи зміст мовлення.

Основними критеріями оцінки голосу є сила, висота та тембр.

Сила звуку — це об'єктивна величина, яка характеризує енергію звуку. Але трапляються випадки, коли сильний голос сприймається як тихий, або зовсім його не чути. Тому ми використовуємо поняття гучність, голосність голосу. Це суб'єктивне слухове відчуття інтенсивності (сили) звуку, яке утворюється в результаті роботи голосового апарату. Цей парадокс пояснюється різною частотою звуків. У природі зустрічаються сильні звуки дуже низького частотного діапазону — інфразвуки, і дуже високого — ультразвуки, які людське вухо не сприймає (прикладом може стати «голос моря», за допомогою якого спілкуються морські тварини). Таке обмеження слуху можна вважати позитивним для людини. Якщо б ми мали здатність сприймати інфра — та ультразвуки, якими багата природа, то ми назавжди були б позбавлені тиші.

Зміна сили голосу залежить в основному від амплітуди коливань голосових зв'язок: чим більше амплітуда, тим сильніше голос. Сама амплітуда визначається напором видихуваного повітря. Чим потужніше видих, чим більший об'єм легень, тим голосніше, сильніше голос. Значний вплив на силу голосу мають резонаторні порожнини надставної труби (глотка, порожнина рота, носова порожнина), які виступають підсилювачами звуку.

них за висотою, силою і тембром звуків, які видає людина за допомогою голосового апарату.

Без голосу не утворюються голосні звуки, сонорні, дзвінки приголосні — при їх вимові голосові зв'язки зімкнені.

Раніше вважали, що робота голосових зв'язок проходить пасивно, під впливом повітряного дихального струменя, подібно коливанню язичків на баяні. Але дослідження французького вченого Р. Юссона показали, що голосові зв'язки людини під впливом потоку повітря коливаються не пасивно, а, як і всі м'язи тіла, активно скорочуються під впливом ритмічних імпульсів, які проходять по нервах з центрів головного мозку із звуковою частотою. Ця теорія голосоутворення свідчить про те, що розвиток голосу повинен проходити під контролем свідомості, а не автоматично. Голос є одним з найважливіших комунікативних засобів. Він забезпечує інтонацію, тональну характеристику висловлення. Саме завдяки голосу часто ЯК перетворюється в ЩО сказане, суттєво доповнюючи або навіть змінюючи зміст мовлення.

Основними критеріями оцінки голосу є сила, висота та тембр.

Сила звуку — це об'єктивна величина, яка характеризує енергію звуку. Але трапляються випадки, коли сильний голос сприймається як тихий, або зовсім його не чути. Тому ми використовуємо поняття гучність, голосність голосу. Це суб'єктивне слухове відчуття інтенсивності (сили) звуку, яке утворюється в результаті роботи голосового апарату. Цей парадокс пояснюється різною частотою звуків. У природі зустрічаються сильні звуки дуже низького частотного діапазону — інфразвуки, і дуже високого — ультразвуки, які людське вухо не сприймає (прикладом може стати «голос моря», за допомогою якого спілкуються морські тварини). Таке обмеження слуху можна вважати позитивним для людини. Якщо б ми мали здатність сприймати інфра — та ультразвуки, якими багата природа, то ми назавжди були б позбавлені тиші.

Зміна сили голосу залежить в основному від амплітуди коливань голосових зв'язок: чим більше амплітуда, тим сильніше голос. Сама амплітуда визначається напором видихуваного повітря. Чим потужніше видих, чим більший об'єм легень, тим голосніше, сильніше голос. Значний вплив на силу голосу мають резонаторні порожнини надставної труби (глотка, порожнина рота, носова порожнина), які виступають підсилювачами звуку.

Професійне володіння голосом передбачає в педагогічному спілкуванні використання безліч градацій гучності великого динамічного (гучного) діапазону. Частіше всього вчитель говорить не дуже тихо, але і не надто голосно; йому необхідно мати голосовий «запас міцності». Бувають випадки, коли вчителю потрібно промовити щось з найбільшою гучністю. Це може бути заклик, виконання героїчної лірики або виступ у великій аудиторії, чи залі без мікрофона тощо. Головне при цьому не перейти на крик і не зірвати голос.

Гучність голосу в багатьох випадках обумовлена особливостями слухового самоконтролю мовця. Так вчитель мимовільно збільшує гучність свого голосу, коли в класі панує гамір. У цьому випадку мимовільне збільшення гучності відбувається за рахунок підсилення роботи дихальних м'язів і підвищення частоти коливань голосових зв'язок (використання верхньої частоти діапазону). Така некерована реакція на шум нераціональна і часто призводить до хвороб голосового апарату. Щоб голос було чути на тлі шумової перешкоди, потрібно, передусім, потурбуватися про формування шумостійкого тембру, тобто про підсилення відповідних обертів за допомогою ротових і глоткових резонаторів.

Висота голосу — це суб'єктивне слухове відчуття частоти звуку, утвореного в результаті проходження повітря між голосовими зв'язками, які періодично змикаються і розмикаються. Чим частіше коливаються голосові зв'язки, тим вище голос.

Частота коливань голосових зв'язок у свою чергу залежить від довжини, товщини і напруження голосових зв'язок

Розрізнення висоти голосу залежить від натренованості слуху і природних даних.

Зміна висоти основного тону голосу у процесі звичайного мовлення визначає інтонацію речення (питання, оклик тощо). Мовлення позбавлене інтонації монотонне, невиразне, неемоційне.

У професійних акторів, вокалістів виміром майстерності є володіння висотним діапазоном. Для вчителя це також важлива умова. **Діапазон** — (з грецьк. *dia pas n* — через всі струни) — це сукупність звуків (тонів), які можуть бути відтворені даним голосом. Діапазон визначається як інтервал між найнижчим і найвищим звуком (тоном) у межах можливостей даного голосу. Висотний діапазон залежить від багатьох факторів: віку, анато-

Професійне володіння голосом передбачає в педагогічному спілкуванні використання безліч градацій гучності великого динамічного (гучного) діапазону. Частіше всього вчитель говорить не дуже тихо, але і не надто голосно; йому необхідно мати голосовий «запас міцності». Бувають випадки, коли вчителю потрібно промовити щось з найбільшою гучністю. Це може бути заклик, виконання героїчної лірики або виступ у великій аудиторії, чи залі без мікрофона тощо. Головне при цьому не перейти на крик і не зірвати голос.

Гучність голосу в багатьох випадках обумовлена особливостями слухового самоконтролю мовця. Так вчитель мимовільно збільшує гучність свого голосу, коли в класі панує гамір. У цьому випадку мимовільне збільшення гучності відбувається за рахунок підсилення роботи дихальних м'язів і підвищення частоти коливань голосових зв'язок (використання верхньої частоти діапазону). Така некерована реакція на шум нераціональна і часто призводить до хвороб голосового апарату. Щоб голос було чути на тлі шумової перешкоди, потрібно, передусім, потурбуватися про формування шумостійкого тембру, тобто про підсилення відповідних обертів за допомогою ротових і глоткових резонаторів.

Висота голосу — це суб'єктивне слухове відчуття частоти звуку, утвореного в результаті проходження повітря між голосовими зв'язками, які періодично змикаються і розмикаються. Чим частіше коливаються голосові зв'язки, тим вище голос.

Частота коливань голосових зв'язок у свою чергу залежить від довжини, товщини і напруження голосових зв'язок

Розрізнення висоти голосу залежить від натренованості слуху і природних даних.

Зміна висоти основного тону голосу у процесі звичайного мовлення визначає інтонацію речення (питання, оклик тощо). Мовлення позбавлене інтонації монотонне, невиразне, неемоційне.

У професійних акторів, вокалістів виміром майстерності є володіння висотним діапазоном. Для вчителя це також важлива умова. **Діапазон** — (з грецьк. *dia pas n* — через всі струни) — це сукупність звуків (тонів), які можуть бути відтворені даним голосом. Діапазон визначається як інтервал між найнижчим і найвищим звуком (тоном) у межах можливостей даного голосу. Висотний діапазон залежить від багатьох факторів: віку, анато-

мо-фізіологічних особливостей голосового апарату, емоційного і фізичного стану вчителя, стану його навичок. В процесі цілеспрямованої роботи над голосом діапазон ще більше розширюється. Великий висотний діапазон необхідний вчителю для збільшення виразних і образотворчих можливостей голосу, мелодійного мовлення, який допомагає йому при виконанні різних за жанром художніх творів. Дітям буде цікавіше слухати пояснення матеріалу таким вчителем, який володіє різнобарвним, мелодійним діапазоном, а не веде урок монотонним голосом. Ось чому вчителю необхідно прагнути до того, щоб голос охоплював максимум градацій звучання.

Не менш важливе вміння точно сприйняти мелодіку мовлення, тобто вловити на слух всі висотні зміни голосу, — це одна з необхідних умов ефективного педагогічного спілкування. Розвиток професійного мовленнєвого слуху ми розглянемо нижче.

Варто врахувати, що висота голосу визначається частотою коливань голосових зв'язок (числом зімкнення і розімкнення в секунду). Маса і довжина голосових зв'язок у жінок і дітей менша, ніж у чоловіків. Саме тому жіночі і дитячі голоси звучать в цілому вище чоловічих.

Класифікація голосів

ГОЛОС	<i>чоловічий</i>	<i>жіночий</i>	<i>дитячий</i>
Високий	тенор	колоратурне сопрано сопрано	дискант
Середній	баритон	меццо-сопрано	---
Низький	бас	контральто	альт

Відомо, що розвиток гортані людини та її голосових зв'язок тісно пов'язаний із функцією статевих залоз. Статеві гормони стимулюють зростання гортані та появу решти ознак статі. В історії співу дуже відомими були співаки-кастрати. У кастратів ріст тіла був посилений, легені виростили величезними, але залишалася будова маленької дитячої гортані. Таке анатомічне співвідношення давало можливість тягнути ноти великої звучності та неймовірної довжини — більше однієї хвилини!

мо-фізіологічних особливостей голосового апарату, емоційного і фізичного стану вчителя, стану його навичок. В процесі цілеспрямованої роботи над голосом діапазон ще більше розширюється. Великий висотний діапазон необхідний вчителю для збільшення виразних і образотворчих можливостей голосу, мелодійного мовлення, який допомагає йому при виконанні різних за жанром художніх творів. Дітям буде цікавіше слухати пояснення матеріалу таким вчителем, який володіє різнобарвним, мелодійним діапазоном, а не веде урок монотонним голосом. Ось чому вчителю необхідно прагнути до того, щоб голос охоплював максимум градацій звучання.

Не менш важливе вміння точно сприйняти мелодіку мовлення, тобто вловити на слух всі висотні зміни голосу, — це одна з необхідних умов ефективного педагогічного спілкування. Розвиток професійного мовленнєвого слуху ми розглянемо нижче.

Варто врахувати, що висота голосу визначається частотою коливань голосових зв'язок (числом зімкнення і розімкнення в секунду). Маса і довжина голосових зв'язок у жінок і дітей менша, ніж у чоловіків. Саме тому жіночі і дитячі голоси звучать в цілому вище чоловічих.

Класифікація голосів

ГОЛОС	<i>чоловічий</i>	<i>жіночий</i>	<i>дитячий</i>
Високий	тенор	колоратурне сопрано сопрано	дискант
Середній	баритон	меццо-сопрано	---
Низький	бас	контральто	альт

Відомо, що розвиток гортані людини та її голосових зв'язок тісно пов'язаний із функцією статевих залоз. Статеві гормони стимулюють зростання гортані та появу решти ознак статі. В історії співу дуже відомими були співаки-кастрати. У кастратів ріст тіла був посилений, легені виростили величезними, але залишалася будова маленької дитячої гортані. Таке анатомічне співвідношення давало можливість тягнути ноти великої звучності та неймовірної довжини — більше однієї хвилини!

Тембр голосу (фр. *tembre* — дзвіночок) сприймається синтетично як специфічне забарвлення голосу. Він дозволяє відрізняти людей за голосом, навіть якщо висота, гучність та тривалість звучання цих голосів однакова. Тембр голосу має важливе значення у комунікативній дії. Значно легше встановити контакт із співрозмовником або з аудиторією, якщо мовець володіє приємним, красивим тембром голосу. Потрібно звернути увагу на те, що тембр голосу може бути *спонтанним* (мимовільним) та *креативним* (спеціально сформованим). Ці ознаки проявляються у діяльності вчителя у різних ситуаціях і при різних психічних станах.

Спонтанний тембр характерний для непоставлених голосів і помітний особливо тоді, коли мовець схвильований або ускладнений слуховий контроль. На основі спонтанного тембру можна безпомилково визначити фізичний і емоційно-психологічний стан мовця. Креативний тембр притаманний сформованим, поставленим професійним голосам. Він формується для передачі голосом тільки тих емоцій і фарб, які безпосередньо стосуються поставленого мовленнєвого завдання. Наприклад, актори, продавці у метро, на базарах, професійні жебраки.

Учитель спроможний в широких межах змінювати тембр свого голосу як мимовільно, так і цілеспрямовано. Для професійного володіння голосом вчитель має знати, що тембр голосу залежить в основному від характеру зімкнення голосових зв'язок і роботи резонаторів порожнини глотки, рота і носа. Чим щільніше змикаються голосові зв'язки, коливаючись в горизонтальній площині, тим більш гучним, «густим» виходить тембр.

У вчителів частіше за все спостерігається хриплість і сиплість голосу, які є наслідком нескоординованості роботи дихання і голосоутворення, а також пошкодження голосових складок та інших ділянок мовленнєвого апарату. Крім того, хриплість і сиплість можуть з'являтися як результат порушень функціонування нервової й ендокринної систем. Все це стосується спонтанного тембру і його дефектів.

Важливо відзначити, що всі характеристики голосу — висота, сила, тембр — тісно взаємодіють. Так, гучність зростає з висотою голосу. У зв'язку з цим часто з'являється термінологічна плутанина. Наприклад, вчителі говорять: «Підвищ голос, щоб

Тембр голосу (фр. *tembre* — дзвіночок) сприймається синтетично як специфічне забарвлення голосу. Він дозволяє відрізняти людей за голосом, навіть якщо висота, гучність та тривалість звучання цих голосів однакова. Тембр голосу має важливе значення у комунікативній дії. Значно легше встановити контакт із співрозмовником або з аудиторією, якщо мовець володіє приємним, красивим тембром голосу. Потрібно звернути увагу на те, що тембр голосу може бути *спонтанним* (мимовільним) та *креативним* (спеціально сформованим). Ці ознаки проявляються у діяльності вчителя у різних ситуаціях і при різних психічних станах.

Спонтанний тембр характерний для непоставлених голосів і помітний особливо тоді, коли мовець схвильований або ускладнений слуховий контроль. На основі спонтанного тембру можна безпомилково визначити фізичний і емоційно-психологічний стан мовця. Креативний тембр притаманний сформованим, поставленим професійним голосам. Він формується для передачі голосом тільки тих емоцій і фарб, які безпосередньо стосуються поставленого мовленнєвого завдання. Наприклад, актори, продавці у метро, на базарах, професійні жебраки.

Учитель спроможний в широких межах змінювати тембр свого голосу як мимовільно, так і цілеспрямовано. Для професійного володіння голосом вчитель має знати, що тембр голосу залежить в основному від характеру зімкнення голосових зв'язок і роботи резонаторів порожнини глотки, рота і носа. Чим щільніше змикаються голосові зв'язки, коливаючись в горизонтальній площині, тим більш гучним, «густим» виходить тембр.

У вчителів частіше за все спостерігається хриплість і сиплість голосу, які є наслідком нескоординованості роботи дихання і голосоутворення, а також пошкодження голосових складок та інших ділянок мовленнєвого апарату. Крім того, хриплість і сиплість можуть з'являтися як результат порушень функціонування нервової й ендокринної систем. Все це стосується спонтанного тембру і його дефектів.

Важливо відзначити, що всі характеристики голосу — висота, сила, тембр — тісно взаємодіють. Так, гучність зростає з висотою голосу. У зв'язку з цим часто з'являється термінологічна плутанина. Наприклад, вчителі говорять: «Підвищ голос, щоб

тебе було краще чути», або «Ви чому розмовляєте на підвищених тонах?», — при цьому йдеться не про висоту голосу, а лише про ступінь його гучності.

Щоб сформувати професійно значущі якості голосу, треба спеціально вчитися. Оскільки педагогічний голос — це професійно сформований голос, який повною мірою забезпечує звукову сторону педагогічного спілкування.

Крім педагогічного голосу можна згадати інші професійні голоси — вокальний голос, командний голос, сценічний (акторський) голос, дикторський голос. Набір необхідних якостей для кожної професії достатньо специфічний.

Якості професійного педагогічного голосу

Для професії вчителя характерні такі якості професійного педагогічного голосу, як:

- потенційно високий рівень гучності,
- широкий динамічний і висотний діапазон,
- різноманітність тембрів,
- благозвучність,
- адаптивність,
- сугестивність,
- легкість,
- шумостійкість,
- гнучкість,
- стійкість,
- витривалість.

Благозвучність голосу вчителя проявляється у чистоті звучання, відсутності неприємних призвуків (хрипоти, сипіння, гугнявості тощо). Вміння надати голосу благозвучності сприймається слухачами (на підсвідомому рівні) як ознака вихованості, інтелігентності, вимогливості до себе. До речі, благозвучність голосу пов'язана в основному з чіткою дикцією.

Стійкість голосу виражається у потенційній стабільності його висоти, гучності, тембру, незалежно від тривалості вимови звуків. У цьому випадку усуваються такі голосові дефекти, як дрижання, раптове зникнення звучання, некеровані переходи з грудного в головний регістр. На слух стійкість голосу сприймається як впевненість, спокійна наполегливість мовця, асоціація з його

тебе було краще чути», або «Ви чому розмовляєте на підвищених тонах?», — при цьому йдеться не про висоту голосу, а лише про ступінь його гучності.

Щоб сформувати професійно значущі якості голосу, треба спеціально вчитися. Оскільки педагогічний голос — це професійно сформований голос, який повною мірою забезпечує звукову сторону педагогічного спілкування.

Крім педагогічного голосу можна згадати інші професійні голоси — вокальний голос, командний голос, сценічний (акторський) голос, дикторський голос. Набір необхідних якостей для кожної професії достатньо специфічний.

Якості професійного педагогічного голосу

Для професії вчителя характерні такі якості професійного педагогічного голосу, як:

- потенційно високий рівень гучності,
- широкий динамічний і висотний діапазон,
- різноманітність тембрів,
- благозвучність,
- адаптивність,
- сугестивність,
- легкість,
- шумостійкість,
- гнучкість,
- стійкість,
- витривалість.

Благозвучність голосу вчителя проявляється у чистоті звучання, відсутності неприємних призвуків (хрипоти, сипіння, гугнявості тощо). Вміння надати голосу благозвучності сприймається слухачами (на підсвідомому рівні) як ознака вихованості, інтелігентності, вимогливості до себе. До речі, благозвучність голосу пов'язана в основному з чіткою дикцією.

Стійкість голосу виражається у потенційній стабільності його висоти, гучності, тембру, незалежно від тривалості вимови звуків. У цьому випадку усуваються такі голосові дефекти, як дрижання, раптове зникнення звучання, некеровані переходи з грудного в головний регістр. На слух стійкість голосу сприймається як впевненість, спокійна наполегливість мовця, асоціація з його

добрим фізичним станом. Стійкість голосу є результатом збереження загальної рівноваги напруження і розслаблення в м'язах голосового апарату, правильності його координації.

Наявність стійкості (в сукупності з витривалістю) дає підставу вважати такий голос сформованим (поставленим).

Здатність голосу бути чутним на великій відстані з мінімальними витратами сил мовця необхідно формувати таку властивість, як леткість. При цьому і в того, хто говорить, і в того, хто слухає, з'являється відчуття голосової легкості — голос ніби «летить». Незалежно від типу голосу, висоти, гучності звучання в леткому голосі завжди присутня деяка металевість, чується своєрідний приемний на слух «дзвіночок» або «уривчастий свисток». Легкий голос, який зазнає впливу різноманітних шумів (в тому числі і сторонніх голосів), ніби прорізає шумову перешкоду і у такий спосіб виявляє шумостійкість.

Педагогу також необхідно виховувати таку властивість, як шумостійкість голосу. Це проявляється у здатності протистояти зовнішнім звуковим перешкодам, до складу яких входять: шум дитячих голосів; звуки з вулиці або з коридору; звукове супроводження кінофільму або телепередачі — за необхідністю вести свій коментар або зробити розпорядження тощо. Шумостійким голос стає тоді, коли гучність голосу певною мірою перевищує гучність перешкоди, а його тембр контрастує із звучанням навколишніх звуків. У багатьох випадках шумостійкість з'являється завдяки леткості голосу. Наприклад, шум у класі складається з гудіння на даній частоті, і вчителю необхідно звернутись до класу, знайшовши за висотним і тембровим діапазоном тон вищий або нижчий за шум у класі. При цьому треба використовувати гучність і леткість голосу без зайвої напруги голосових зв'язок.

Властивість голосу пристосуватись до відповідних акустичних умов залежно від величини і форми приміщення, де потрібно говорити, кількості і розміщення слухачів тощо, називається адаптивністю. Адаптивність можлива лише в тому випадку, якщо голосу притаманні різні градації гучності, велика різноманітність тембрів, широкий висотний (мелодійний) діапазон. Так, скажімо, у класі вчитель використовує більш камерне звучання голосу з м'якою атакою, помірною гучністю. І навпаки, у актовому залі необхідно збільшити гучність, леткість голосу в залежності

добрим фізичним станом. Стійкість голосу є результатом збереження загальної рівноваги напруження і розслаблення в м'язах голосового апарату, правильності його координації.

Наявність стійкості (в сукупності з витривалістю) дає підставу вважати такий голос сформованим (поставленим).

Здатність голосу бути чутним на великій відстані з мінімальними витратами сил мовця необхідно формувати таку властивість, як леткість. При цьому і в того, хто говорить, і в того, хто слухає, з'являється відчуття голосової легкості — голос ніби «летить». Незалежно від типу голосу, висоти, гучності звучання в леткому голосі завжди присутня деяка металевість, чується своєрідний приемний на слух «дзвіночок» або «уривчастий свисток». Легкий голос, який зазнає впливу різноманітних шумів (в тому числі і сторонніх голосів), ніби прорізає шумову перешкоду і у такий спосіб виявляє шумостійкість.

Педагогу також необхідно виховувати таку властивість, як шумостійкість голосу. Це проявляється у здатності протистояти зовнішнім звуковим перешкодам, до складу яких входять: шум дитячих голосів; звуки з вулиці або з коридору; звукове супроводження кінофільму або телепередачі — за необхідністю вести свій коментар або зробити розпорядження тощо. Шумостійким голос стає тоді, коли гучність голосу певною мірою перевищує гучність перешкоди, а його тембр контрастує із звучанням навколишніх звуків. У багатьох випадках шумостійкість з'являється завдяки леткості голосу. Наприклад, шум у класі складається з гудіння на даній частоті, і вчителю необхідно звернутись до класу, знайшовши за висотним і тембровим діапазоном тон вищий або нижчий за шум у класі. При цьому треба використовувати гучність і леткість голосу без зайвої напруги голосових зв'язок.

Властивість голосу пристосуватись до відповідних акустичних умов залежно від величини і форми приміщення, де потрібно говорити, кількості і розміщення слухачів тощо, називається адаптивністю. Адаптивність можлива лише в тому випадку, якщо голосу притаманні різні градації гучності, велика різноманітність тембрів, широкий висотний (мелодійний) діапазон. Так, скажімо, у класі вчитель використовує більш камерне звучання голосу з м'якою атакою, помірною гучністю. І навпаки, у актовому залі необхідно збільшити гучність, леткість голосу в залежності

від резонансу і величини залу, а також необхідно використати тверду атаку. Якщо вчитель користується мікрофоном, тоді зовсім інші за силою голосові властивості йому необхідні. Завдяки слуховому контролю вчитель регулює звучання свого голосу у різних акустичних приміщеннях, тобто змінює гучність свого голосу.

Гнучкість, рухливість (маневреність) голосу — це здатність голосу за вольовим рішенням мовця швидко і невимушено переключати і змішувати реєстри, переходити з однієї висоти на іншу, з голосного звучання на тихе, з одного тембру на інший, від м'якої атаки до твердої або придихової. Гнучкість, рухливість голосу необхідна вчителю для того, щоб він міг висловити всю різноманітність емоційних нюансів, які з'являються у постійно мінливих ситуаціях мовленнєвого спілкування. При читанні художніх творів для визначення різних характерів, ситуацій, свого ставлення необхідна рухливість, гнучкість голосу залежно від того, як цього вимагає конкретний текст.

Учитель захоплює учнів і впливає на їх емоції незалежно від змісту вимовлених слів. Така здатність голосу називається сугестивністю (від лат. «*suggestio*» — навчаю, навіюю).

А. О. Князьков, фахівець з техніки мовлення, пише: «Сутність сугестивності голосу полягає у тому, що мовець за допомогою деяких нюансів тембру апелює до слухача, опановуючи його увагою, викликає в ньому співпереживання і стимулює поведінкові реакції, минаючи аналітичну сферу свідомості, послаблюючи критичне ставлення до мовця і до змісту мовлення».

Розрізняють три рівні сугестивності голосу:

- Голос повертає до себе увагу, виділяється з безлічі інших голосів. Слухач мимоволі звертає на нього увагу, і зміст мовлення краще проникає в його свідомість.

- Другий рівень сугестивності голосу проявляється в його більшій емоційній силі. Мовець за допомогою голосу викликає певні переживання, налаштовує емоції слухачів на хвилю своїх переживань. Голос такого рівня сугестивності спрямовує також і розумову діяльність слухачів.

- Голос третього рівня сугестивності викликає поведінкову реакцію слухачів: спонукає їх до скоєння певної дії або, навпаки, змушує його припинити діяти.

від резонансу і величини залу, а також необхідно використати тверду атаку. Якщо вчитель користується мікрофоном, тоді зовсім інші за силою голосові властивості йому необхідні. Завдяки слуховому контролю вчитель регулює звучання свого голосу у різних акустичних приміщеннях, тобто змінює гучність свого голосу.

Гнучкість, рухливість (маневреність) голосу — це здатність голосу за вольовим рішенням мовця швидко і невимушено переключати і змішувати реєстри, переходити з однієї висоти на іншу, з голосного звучання на тихе, з одного тембру на інший, від м'якої атаки до твердої або придихової. Гнучкість, рухливість голосу необхідна вчителю для того, щоб він міг висловити всю різноманітність емоційних нюансів, які з'являються у постійно мінливих ситуаціях мовленнєвого спілкування. При читанні художніх творів для визначення різних характерів, ситуацій, свого ставлення необхідна рухливість, гнучкість голосу залежно від того, як цього вимагає конкретний текст.

Учитель захоплює учнів і впливає на їх емоції незалежно від змісту вимовлених слів. Така здатність голосу називається сугестивністю (від лат. «*suggestio*» — навчаю, навіюю).

А. О. Князьков, фахівець з техніки мовлення, пише: «Сутність сугестивності голосу полягає у тому, що мовець за допомогою деяких нюансів тембру апелює до слухача, опановуючи його увагою, викликає в ньому співпереживання і стимулює поведінкові реакції, минаючи аналітичну сферу свідомості, послаблюючи критичне ставлення до мовця і до змісту мовлення».

Розрізняють три рівні сугестивності голосу:

- Голос повертає до себе увагу, виділяється з безлічі інших голосів. Слухач мимоволі звертає на нього увагу, і зміст мовлення краще проникає в його свідомість.

- Другий рівень сугестивності голосу проявляється в його більшій емоційній силі. Мовець за допомогою голосу викликає певні переживання, налаштовує емоції слухачів на хвилю своїх переживань. Голос такого рівня сугестивності спрямовує також і розумову діяльність слухачів.

- Голос третього рівня сугестивності викликає поведінкову реакцію слухачів: спонукає їх до скоєння певної дії або, навпаки, змушує його припинити діяти.

Надзвичайно важливим постає питання, як зробити свій голос сугестивним. Скористаємося рекомендаціями фахівців. По-перше, впевнити в чомусь іншому може тільки той, хто вірить сам. Щира віра мовця народжує емоції, які відображаються в голосі і передаються слухачам. По-друге, сугестивність голосу створюється певною роботою мовленнєвого апарату, наприклад: поставлене мовленнєве дихання з активним видихом, яскраве тембральне забарвлення. Аналізуючи свій діапазон голосу, слід визначити ті засоби, якими ви здатні навіювати, і закріпити їх шляхом тренувань.

Витривалість (невтомність) — одна із властивостей професійного педагогічного голосу, яка характеризує його з позиції високої працездатності голосового апарату. Вона дозволяє витримувати тривале мовленнєве навантаження без шкідливих фізіологічних наслідків, зберігаючи тембральні, динамічні і висотні параметри. Витривалість голосу обумовлена такими факторами, як природні особливості організму, вік, акустичні умови та ін. Разом з тим витривалість голосу підвищується завдяки сформованості голосу. Сформованим голосом можна вважати тільки такий голос, якому притаманна витривалість.

Отже, перелічені вище характерологічні ознаки педагогічного голосу дозволяють вчителю найбільш повно реалізувати педагогічне мовлення у його звуковому прояві.

Постановка (виховання) мовленнєвого голосу передбачає зміцнення мовленнєво-голосового апарату і розвиток виразності голосу. Відомо небагато праць, присвячених методиці та практиці постановки мовленнєвого голосу (І. П. Козлянінова, З. В. Савкова, Е. М. Чарелі та ін.) Написання подібних посібників необхідно і в той же час представляє велику трудність, оскільки вокальна педагогіка користується нотними знаками при записі тренувальних вправ, а мовленнєвий голос неможливо укласти в рамки темперованого ладу.

Формування педагогічного голосу — це правильна координація найбільш раціональної взаємодії органів і систем мовленнєвого апарату для професійного використання. Завдяки сформованості голосу мовленнєвий апарат набуває здатності витримувати значне голосове навантаження і віддавати максимум голосової енергії при мінімальній витраті сил.

Надзвичайно важливим постає питання, як зробити свій голос сугестивним. Скористаємося рекомендаціями фахівців. По-перше, впевнити в чомусь іншому може тільки той, хто вірить сам. Щира віра мовця народжує емоції, які відображаються в голосі і передаються слухачам. По-друге, сугестивність голосу створюється певною роботою мовленнєвого апарату, наприклад: поставлене мовленнєве дихання з активним видихом, яскраве тембральне забарвлення. Аналізуючи свій діапазон голосу, слід визначити ті засоби, якими ви здатні навіювати, і закріпити їх шляхом тренувань.

Витривалість (невтомність) — одна із властивостей професійного педагогічного голосу, яка характеризує його з позиції високої працездатності голосового апарату. Вона дозволяє витримувати тривале мовленнєве навантаження без шкідливих фізіологічних наслідків, зберігаючи тембральні, динамічні і висотні параметри. Витривалість голосу обумовлена такими факторами, як природні особливості організму, вік, акустичні умови та ін. Разом з тим витривалість голосу підвищується завдяки сформованості голосу. Сформованим голосом можна вважати тільки такий голос, якому притаманна витривалість.

Отже, перелічені вище характерологічні ознаки педагогічного голосу дозволяють вчителю найбільш повно реалізувати педагогічне мовлення у його звуковому прояві.

Постановка (виховання) мовленнєвого голосу передбачає зміцнення мовленнєво-голосового апарату і розвиток виразності голосу. Відомо небагато праць, присвячених методиці та практиці постановки мовленнєвого голосу (І. П. Козлянінова, З. В. Савкова, Е. М. Чарелі та ін.) Написання подібних посібників необхідно і в той же час представляє велику трудність, оскільки вокальна педагогіка користується нотними знаками при записі тренувальних вправ, а мовленнєвий голос неможливо укласти в рамки темперованого ладу.

Формування педагогічного голосу — це правильна координація найбільш раціональної взаємодії органів і систем мовленнєвого апарату для професійного використання. Завдяки сформованості голосу мовленнєвий апарат набуває здатності витримувати значне голосове навантаження і віддавати максимум голосової енергії при мінімальній витраті сил.

Гігієна голосового апарату педагога

Для корекційного педагога усне мовлення виступає основним знаряддям праці, оскільки у його професійній діяльності переважають словесні методи та прийоми виховання і навчання (розповідь, художнє читання, бесіда, співи, дидактичні ігри тощо). Постійне говоріння створює підвищене навантаження на голосовий апарат. Тому для будь-якого педагога актуальним є збереження і зміцнення голосової функції.

Для профілактики порушень голосу важливо підтримувати постійно голосову форму. Необхідно звертати увагу на безпричинні зміни тембру голосу, охриплість, а також надмірну втомлюваність, вчасно звертатися до лікарів — отоларинголога, фоніатра.

Люди голосо-мовленневих професій мають схильність до застуди, яка локалізується у ділянці верхніх дихальних шляхів. Це пояснюється особливою чутливістю їх голосового апарату до охолодження, умовами праці, а також рухливістю нервових процесів і особливою вразливістю. Для запобігання хронічних хвороб голосових зв'язок педагогам не можна працювати навіть у стані легкої застуди.

Людям, у яких часто хворіє гортань та швидко втомлюється голос, слід дбайливо ставитися до свого голосового апарату, не допускати його перенапруги і перевтоми, використовуючи для відпочинку кожен вільну хвилину. Після закінчення робочого дня доцільно протягом 2–3 годин уникати тривалих розмов. При неминучості таких розмов слід говорити тихіше, користуватися короткими, лаконічними фразами.

Важливо навчитися відрізняти недоліки в голосовому апараті внаслідок застуди та від неправильного голосоутворення.

Для здорової, нормальної роботи голосового апарату необхідна, спокійна атмосфера нормального психологічного клімату, доброзичливості, що виключає нервово-психічні травми і зриви.

Необхідно «розігрівати» і «остуджувати» свій голос. Перед роботою можна виконати розминку, вібраційний масаж гортані і голосову гімнастику. Після великого голосового навантаження добре зробити дихальну гімнастику з елементами аутогенного тренування.

Гігієна голосового апарату педагога

Для корекційного педагога усне мовлення виступає основним знаряддям праці, оскільки у його професійній діяльності переважають словесні методи та прийоми виховання і навчання (розповідь, художнє читання, бесіда, співи, дидактичні ігри тощо). Постійне говоріння створює підвищене навантаження на голосовий апарат. Тому для будь-якого педагога актуальним є збереження і зміцнення голосової функції.

Для профілактики порушень голосу важливо підтримувати постійно голосову форму. Необхідно звертати увагу на безпричинні зміни тембру голосу, охриплість, а також надмірну втомлюваність, вчасно звертатися до лікарів — отоларинголога, фоніатра.

Люди голосо-мовленневих професій мають схильність до застуди, яка локалізується у ділянці верхніх дихальних шляхів. Це пояснюється особливою чутливістю їх голосового апарату до охолодження, умовами праці, а також рухливістю нервових процесів і особливою вразливістю. Для запобігання хронічних хвороб голосових зв'язок педагогам не можна працювати навіть у стані легкої застуди.

Людям, у яких часто хворіє гортань та швидко втомлюється голос, слід дбайливо ставитися до свого голосового апарату, не допускати його перенапруги і перевтоми, використовуючи для відпочинку кожен вільну хвилину. Після закінчення робочого дня доцільно протягом 2–3 годин уникати тривалих розмов. При неминучості таких розмов слід говорити тихіше, користуватися короткими, лаконічними фразами.

Важливо навчитися відрізняти недоліки в голосовому апараті внаслідок застуди та від неправильного голосоутворення.

Для здорової, нормальної роботи голосового апарату необхідна, спокійна атмосфера нормального психологічного клімату, доброзичливості, що виключає нервово-психічні травми і зриви.

Необхідно «розігрівати» і «остуджувати» свій голос. Перед роботою можна виконати розминку, вібраційний масаж гортані і голосову гімнастику. Після великого голосового навантаження добре зробити дихальну гімнастику з елементами аутогенного тренування.

Шепотіти і кричати шкідливо. При шепоті голосові складки зовсім не вібрують, а звук утворюється за рахунок шуму. При тривалому використанні шепітного мовлення формується неправильний механізм голосоутворення.

Педагогам, яким відомі слабкі сторони свого голосового апарату, необхідно під керівництвом фахівця опанувати методами правильної голосоподачі і з особливою ретельністю дотримуватися суворого голосового режиму.

Не слід говорити на тлі гучної музики, шуму або під час роботи різної техніки.

Великого значення набуває режим харчування. Для голосових зв'язок шкідлива гостра, кисла, солонна, дуже холодна або гаряча їжа. Газовані напої та лузання насіння також подразнюють слизову оболонку гортані.

Дуже шкідливо вживання алкогольних напоїв. Алкоголь утруднює нормальну функцію нервової і серцево-судинної систем, шкідливо діє на всі внутрішні органи. При частому вживанні спиртних напоїв порушується функція залоз слизової оболонки верхніх дихальних шляхів. З'являються гіперемія та інфільтрація голосових складок, сухість їх поверхні. Голос стає менш витривалим, якість тембру змінюється.

Не менш шкідливо і куріння. Тютюновий дим, систематично подразнюючи слизову оболонку гортані, трахеї і бронхів, викликає сухий кашель, який травмує голосові зв'язки. Не слід розмовляти, а тим більше співати в приміщеннях, де курять або курили.

Характеристика мовленнєвого дихання

Наступним елементом техніки мовлення є мовленнєве дихання. В утворенні мовлення виділяють такі функціональні області:

Респірацію (організація дихання), фонацію (утворення голосу), артикуляцію (утворення звуків).

Респірація забезпечується апаратом дихання. Від дихання залежить краса, сила і легкість голосу, багатство динамічних відтінків, музикальність та мелодійність мовлення. Правильне дихання оберігає мовленнєвий голос від перевтоми, передчасного зношування та дозволяє надовго зберегти його якості.

Шепотіти і кричати шкідливо. При шепоті голосові складки зовсім не вібрують, а звук утворюється за рахунок шуму. При тривалому використанні шепітного мовлення формується неправильний механізм голосоутворення.

Педагогам, яким відомі слабкі сторони свого голосового апарату, необхідно під керівництвом фахівця опанувати методами правильної голосоподачі і з особливою ретельністю дотримуватися суворого голосового режиму.

Не слід говорити на тлі гучної музики, шуму або під час роботи різної техніки.

Великого значення набуває режим харчування. Для голосових зв'язок шкідлива гостра, кисла, солонна, дуже холодна або гаряча їжа. Газовані напої та лузання насіння також подразнюють слизову оболонку гортані.

Дуже шкідливо вживання алкогольних напоїв. Алкоголь утруднює нормальну функцію нервової і серцево-судинної систем, шкідливо діє на всі внутрішні органи. При частому вживанні спиртних напоїв порушується функція залоз слизової оболонки верхніх дихальних шляхів. З'являються гіперемія та інфільтрація голосових складок, сухість їх поверхні. Голос стає менш витривалим, якість тембру змінюється.

Не менш шкідливо і куріння. Тютюновий дим, систематично подразнюючи слизову оболонку гортані, трахеї і бронхів, викликає сухий кашель, який травмує голосові зв'язки. Не слід розмовляти, а тим більше співати в приміщеннях, де курять або курили.

Характеристика мовленнєвого дихання

Наступним елементом техніки мовлення є мовленнєве дихання. В утворенні мовлення виділяють такі функціональні області:

Респірацію (організація дихання), фонацію (утворення голосу), артикуляцію (утворення звуків).

Респірація забезпечується апаратом дихання. Від дихання залежить краса, сила і легкість голосу, багатство динамічних відтінків, музикальність та мелодійність мовлення. Правильне дихання оберігає мовленнєвий голос від перевтоми, передчасного зношування та дозволяє надовго зберегти його якості.

Фізіологічне дихання — акт рефлексорний, який здійснюється підсвідомо, виконуючи головну фізіологічну функцію газообміну в організмі. Дихання, пов'язане з мовленням, — процес керований, довільний. Таке дихання називається мовленнєвим, фонаційним або звуковим і його можна тренувати.

Під час звичайного спокійного дихання людина вдихає і видихає рівномірно. Після кожного видиху настає пауза, бо кров людини ще містить кисень, а організм протягом певного часу не потребує чергового підживлення. Під час мовленнєвого дихання — видих довший, ніж вдих. Це організований видих, оскільки потік повітря, що видихається, повинен фокусуватися в одній точці. Важливим є розподіл видиху — уміння усвідомлено ділити весь об'єм повітря, що видихається, на рівномірні відрізки (порції). Ритм фонаційного дихання різко відрізняється від фізіологічного; вдих під час фонаційного дихання у 10–15 разів коротший за видих. Під час мовленнєвого дихання слід робити непомітний добір повітря у процесі мовлення. Необхідно вміти швидко, енергійно, а головне так, щоб не бачила аудиторія, добирати нову порцію повітря.

Відомі чотири типи дихання:

- верхнє або ключичне — піднімаються й опускаються верхня частина грудної клітки і плечі (дихання поверхнєве, активно працює тільки верхівка легенів);
- грудне (змінюється поперечний об'єм грудної клітки; видих не досить енергійний через малорухомість діафрагми);
- діафрагматичне (унаслідок скорочення діафрагми змінюється повздовжній об'єм грудної клітки, також проходить незначне скорочення міжреберних м'язів);
- діафрагматично-реберне (скорочується як діафрагма, так і міжреберні дихальні м'язи, а також м'язи верхньої частини живота). На фазі видиху скорочуються м'язи передньої черевної стінки, живіт трохи витягується, купол діафрагми піднімається і виштовхує повітря з легенів. Під час вдиху м'язи розслабляються, діафрагма опускається і повітря втягується в нижні відділи легенів.

Кожний педагог повинен розвивати діафрагматично-реберне дихання, яке є енергетичною базою професійного мовлення.

Фізіологічне дихання — акт рефлексорний, який здійснюється підсвідомо, виконуючи головну фізіологічну функцію газообміну в організмі. Дихання, пов'язане з мовленням, — процес керований, довільний. Таке дихання називається мовленнєвим, фонаційним або звуковим і його можна тренувати.

Під час звичайного спокійного дихання людина вдихає і видихає рівномірно. Після кожного видиху настає пауза, бо кров людини ще містить кисень, а організм протягом певного часу не потребує чергового підживлення. Під час мовленнєвого дихання — видих довший, ніж вдих. Це організований видих, оскільки потік повітря, що видихається, повинен фокусуватися в одній точці. Важливим є розподіл видиху — уміння усвідомлено ділити весь об'єм повітря, що видихається, на рівномірні відрізки (порції). Ритм фонаційного дихання різко відрізняється від фізіологічного; вдих під час фонаційного дихання у 10–15 разів коротший за видих. Під час мовленнєвого дихання слід робити непомітний добір повітря у процесі мовлення. Необхідно вміти швидко, енергійно, а головне так, щоб не бачила аудиторія, добирати нову порцію повітря.

Відомі чотири типи дихання:

- верхнє або ключичне — піднімаються й опускаються верхня частина грудної клітки і плечі (дихання поверхнєве, активно працює тільки верхівка легенів);
- грудне (змінюється поперечний об'єм грудної клітки; видих не досить енергійний через малорухомість діафрагми);
- діафрагматичне (унаслідок скорочення діафрагми змінюється повздовжній об'єм грудної клітки, також проходить незначне скорочення міжреберних м'язів);
- діафрагматично-реберне (скорочується як діафрагма, так і міжреберні дихальні м'язи, а також м'язи верхньої частини живота). На фазі видиху скорочуються м'язи передньої черевної стінки, живіт трохи витягується, купол діафрагми піднімається і виштовхує повітря з легенів. Під час вдиху м'язи розслабляються, діафрагма опускається і повітря втягується в нижні відділи легенів.

Кожний педагог повинен розвивати діафрагматично-реберне дихання, яке є енергетичною базою професійного мовлення.

Звуки мовлення утворюються завдяки видиху, тому вчителю необхідно тренувати якомога довший видих і вміння раціонально використовувати запас повітря під час мовлення. Для оволодіння фонаційним діафрагматично-реберним диханням необхідно натренувати всі м'язи, які беруть участь у дихальному процесі: діафрагму, нижні черевні і міжреберні м'язи.

Дикція

Не менш важливим елементом техніки мовлення є дикція. У перекладі з латинської мови «дикція» — вимова, манера вимовляти слова. Це чітка і ясна вимова, інакше, чисте і ясне звучання кожного звуку, що виступає основою професійного мовлення логопеда.

«Гарна дикція означає чіткість, ясність вимови слів і фраз, бездоганність звучання кожного голосного і приголосного. Чистота дикції допомагає ораторові й акторові виразно і точно доносити свої думки до слухача. Нечіткість дикції, наявність якого-небудь недоліку (гаркавість, шепелявість і т. п.) відволікають увагу слухачів від змісту промови» (І. П. Козлянінова, І. Ю. Промптова)

Треба зазначити відмінність у значенні термінів артикуляція і дикція. Дикція, окрім артикуляції, включає у собі ще й нормативність вимови, наголошення, тобто керується законами орфопії.

Правильна дикція залежить від правильної артикуляції. Артикуляція є результатом рухливості всіх органів, що беруть участь в процесі вимови звуку. До цих органів належать активні — щелепи, язик і губи, і пасивні: альвеоли (горбки над верхніми зубами), тверде і м'яке піднебіння. При чому, артикуляційні рухи кожного органа мають свою специфіку в творенні звуків.

Нижня щелепа відіграє в процесі артикуляції дуже важливу роль. Внаслідок опускання нижньої щелепи (за умов, що язик опускається разом з нею) збільшується обсяг ротової порожнини, а це призводить до чіткості вимови звуків, кращого резонування звуку. Долається неприємний ефект говоріння крізь «зціплені зуби».

М'яке піднебіння відкриває або закриває прохід з ротової порожнини в носову. Звичне положення м'якого піднебіння при

Звуки мовлення утворюються завдяки видиху, тому вчителю необхідно тренувати якомога довший видих і вміння раціонально використовувати запас повітря під час мовлення. Для оволодіння фонаційним діафрагматично-реберним диханням необхідно натренувати всі м'язи, які беруть участь у дихальному процесі: діафрагму, нижні черевні і міжреберні м'язи.

Дикція

Не менш важливим елементом техніки мовлення є дикція. У перекладі з латинської мови «дикція» — вимова, манера вимовляти слова. Це чітка і ясна вимова, інакше, чисте і ясне звучання кожного звуку, що виступає основою професійного мовлення логопеда.

«Гарна дикція означає чіткість, ясність вимови слів і фраз, бездоганність звучання кожного голосного і приголосного. Чистота дикції допомагає ораторові й акторові виразно і точно доносити свої думки до слухача. Нечіткість дикції, наявність якого-небудь недоліку (гаркавість, шепелявість і т. п.) відволікають увагу слухачів від змісту промови» (І. П. Козлянінова, І. Ю. Промптова)

Треба зазначити відмінність у значенні термінів артикуляція і дикція. Дикція, окрім артикуляції, включає у собі ще й нормативність вимови, наголошення, тобто керується законами орфопії.

Правильна дикція залежить від правильної артикуляції. Артикуляція є результатом рухливості всіх органів, що беруть участь в процесі вимови звуку. До цих органів належать активні — щелепи, язик і губи, і пасивні: альвеоли (горбки над верхніми зубами), тверде і м'яке піднебіння. При чому, артикуляційні рухи кожного органа мають свою специфіку в творенні звуків.

Нижня щелепа відіграє в процесі артикуляції дуже важливу роль. Внаслідок опускання нижньої щелепи (за умов, що язик опускається разом з нею) збільшується обсяг ротової порожнини, а це призводить до чіткості вимови звуків, кращого резонування звуку. Долається неприємний ефект говоріння крізь «зціплені зуби».

М'яке піднебіння відкриває або закриває прохід з ротової порожнини в носову. Звичне положення м'якого піднебіння при

вільному диханні — опущене. Лише при артикуляції воно піднімається і закриває прохід у носову порожнину для всіх звуків, крім [н], [н'], [м]. Відкритий прохід в носову порожнину характеризує приголосні [н], [н'], [м] в українській мові. Порушення умов підняття й опущення м'якого піднебіння призводить до різного виду гугнявості.

Рухливість губ залежить від вправності м'язів. Опускання нижньої губи відбувається значно швидше, ніж її підйом. У зв'язку з цим нерідко з'являється в'ялість губної артикуляції.

Зміна форми і положення язика забезпечує артикуляцію більшості звуків мовлення. М'язи язика належать до так званих «вправних» м'язів, що є умовою різноманітності рухів, які вони утворюють. Кінчик язика може артикулювати в автономному режимі. Режим руху кінчика язика особливо помітний при артикуляції звука [р]. У цьому випадку з'являються коливання, викликані зміною напрямку струменя повітря в щілині між кінчиком язика і твердим піднебінням.

Гортань розміщена на верхньому кінці трахеї і утворена кількома хрящами і м'язами. Гортань людини, механічні й аеродинамічні процеси, що відбуваються в ній, є найбільш складними в мовленнєвому апараті.

Кожній мові притаманна своя система артикуляції, свій спосіб членороздільного вимовляння звуків. Тому цілком закономірним явищем є те, що одна й та сама літера в різних мовах має різне звучання, наприклад, звук [і] має різну артикуляцію, отже й різне звучання в різних мовах світу. На якість останнього впливають і фонетична система, притаманна тій чи іншій мові, і типові положення рухливих частин мовленнєвого апарату, що властиві їй та визнаються нею відповідними нормі, й емоційна забарвленість мовлення та багато інших чинників (Ю. П. Єлісєвенко).

Наприклад, вимова голосних і приголосних звуків української мови має тенденцію до вертикальної артикуляції, яка утворюється шляхом округлення, передусім, голосних звуків. За положенням губів, вони всі так чи інакше наближені до «кола» (звук [о]). Навіть голосний [і] має помітне вертикальне оформлення, на відміну від російської мови, в якій він так само, як й інші звуки артикулюється горизонтальним положенням губів.

вільному диханні — опущене. Лише при артикуляції воно піднімається і закриває прохід у носову порожнину для всіх звуків, крім [н], [н'], [м]. Відкритий прохід в носову порожнину характеризує приголосні [н], [н'], [м] в українській мові. Порушення умов підняття й опущення м'якого піднебіння призводить до різного виду гугнявості.

Рухливість губ залежить від вправності м'язів. Опускання нижньої губи відбувається значно швидше, ніж її підйом. У зв'язку з цим нерідко з'являється в'ялість губної артикуляції.

Зміна форми і положення язика забезпечує артикуляцію більшості звуків мовлення. М'язи язика належать до так званих «вправних» м'язів, що є умовою різноманітності рухів, які вони утворюють. Кінчик язика може артикулювати в автономному режимі. Режим руху кінчика язика особливо помітний при артикуляції звука [р]. У цьому випадку з'являються коливання, викликані зміною напрямку струменя повітря в щілині між кінчиком язика і твердим піднебінням.

Гортань розміщена на верхньому кінці трахеї і утворена кількома хрящами і м'язами. Гортань людини, механічні й аеродинамічні процеси, що відбуваються в ній, є найбільш складними в мовленнєвому апараті.

Кожній мові притаманна своя система артикуляції, свій спосіб членороздільного вимовляння звуків. Тому цілком закономірним явищем є те, що одна й та сама літера в різних мовах має різне звучання, наприклад, звук [і] має різну артикуляцію, отже й різне звучання в різних мовах світу. На якість останнього впливають і фонетична система, притаманна тій чи іншій мові, і типові положення рухливих частин мовленнєвого апарату, що властиві їй та визнаються нею відповідними нормі, й емоційна забарвленість мовлення та багато інших чинників (Ю. П. Єлісєвенко).

Наприклад, вимова голосних і приголосних звуків української мови має тенденцію до вертикальної артикуляції, яка утворюється шляхом округлення, передусім, голосних звуків. За положенням губів, вони всі так чи інакше наближені до «кола» (звук [о]). Навіть голосний [і] має помітне вертикальне оформлення, на відміну від російської мови, в якій він так само, як й інші звуки артикулюється горизонтальним положенням губів.

Кожній людині притаманна певна манера вимови слів. Вона передбачає характерний темп мовлення, подовження чи редукцію звуків, складів тощо. Ця манера вимовляти слова пов'язана не стільки з характером артикуляції, скільки з відтворенням специфічної ритмічної структури слова, а також з особливими модифікаціями інтонації.

Зміна звукової наповнюваності слів спотворює сутність мовлення, ускладнює процес спілкування між людьми. Прикладами цього можуть стати вставки звуків-паразитів ([e], [m] тощо) у паузах між фразами чи словами Вони часто сприймаються слухачами як вагання мовця. Подовження голосних, а іноді і приголосних звуків у кінці фрази та перед початком фрази також псують позитивне враження від виступу. Інколи для заповнення частини паузи для обдумування або для підбору слів оратори використовують неприємне на слух шумливе «відлипання» середньої частини спинки язика від піднебіння або боків язика від щік (чмокання). Серед вимовних помилок мовців відома невмотивована назалізація — вимова у ніс кінцевих голосних у словах, що відбувається через передчасне опускання м'якого піднебіння ще до закінчення фрази. Результатом недбалої вимови є також зімкнення губ у кінці слів — «емкання» (Т. В. Каменєва).

Існують недоліки вимови, які є наслідком неправильної артикуляції, засвоєної з дитинства. Найпоширеніший недолік — це млява, нерозбірлива вимова. У представленому посібнику ми не будемо розглядати проблеми порушень вимови, які виправляються тільки під керівництвом логопеда. Цікавлять нас лише такі функціональні порушення психологічного характеру як млява артикуляція, тобто недостатня рухливість щелепи, язика, губ, звичка говорити недбало, начебто кваплячись, недомовляючи закінчення, скорочуючи багатоскладові слова, «проковтуючи» приголосні звуки при їх збігові, не дотримуючись норм орфоєпії тощо. У побутовому житті таке мовлення можна сприйняти як неповагу до співрозмовника. Для логопеда таке мовлення — пряма вказівка на його професійну непридатність.

Орфоєпічна правильність мовлення

Важливим компонентом техніки мовлення є дотримання орфоєпічної правильності мовлення.

Кожній людині притаманна певна манера вимови слів. Вона передбачає характерний темп мовлення, подовження чи редукцію звуків, складів тощо. Ця манера вимовляти слова пов'язана не стільки з характером артикуляції, скільки з відтворенням специфічної ритмічної структури слова, а також з особливими модифікаціями інтонації.

Зміна звукової наповнюваності слів спотворює сутність мовлення, ускладнює процес спілкування між людьми. Прикладами цього можуть стати вставки звуків-паразитів ([e], [m] тощо) у паузах між фразами чи словами Вони часто сприймаються слухачами як вагання мовця. Подовження голосних, а іноді і приголосних звуків у кінці фрази та перед початком фрази також псують позитивне враження від виступу. Інколи для заповнення частини паузи для обдумування або для підбору слів оратори використовують неприємне на слух шумливе «відлипання» середньої частини спинки язика від піднебіння або боків язика від щік (чмокання). Серед вимовних помилок мовців відома невмотивована назалізація — вимова у ніс кінцевих голосних у словах, що відбувається через передчасне опускання м'якого піднебіння ще до закінчення фрази. Результатом недбалої вимови є також зімкнення губ у кінці слів — «емкання» (Т. В. Каменєва).

Існують недоліки вимови, які є наслідком неправильної артикуляції, засвоєної з дитинства. Найпоширеніший недолік — це млява, нерозбірлива вимова. У представленому посібнику ми не будемо розглядати проблеми порушень вимови, які виправляються тільки під керівництвом логопеда. Цікавлять нас лише такі функціональні порушення психологічного характеру як млява артикуляція, тобто недостатня рухливість щелепи, язика, губ, звичка говорити недбало, начебто кваплячись, недомовляючи закінчення, скорочуючи багатоскладові слова, «проковтуючи» приголосні звуки при їх збігові, не дотримуючись норм орфоєпії тощо. У побутовому житті таке мовлення можна сприйняти як неповагу до співрозмовника. Для логопеда таке мовлення — пряма вказівка на його професійну непридатність.

Орфоєпічна правильність мовлення

Важливим компонентом техніки мовлення є дотримання орфоєпічної правильності мовлення.

М. І. Пентилюк виділяє такі фонетичні й орфоепічні норми та засоби милозвучності української мови. (Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика. — К.:1994 — §§ 9, 30).

Із звуковою стороною мови пов'язані насамперед **фонетичні й орфоепічні** (вимовні) **норми**. Фонетичні норми виявляються у додержанні правильного вживання звуків мови, зокрема у врахуванні правил чергування голосних і приголосних у словах, подовження, уподібнення тощо: *спокій — спокою; лебідь — лебедя* (а не *лебідя*), *камінь — каменя* (-ю); *село — сіл* (а не *сел*); *Київ — Києва* (а не *Київа*); *знання, весілля, стінний* (а не *знаня, весіля, стінний*); *бік — бічний — на боці* (і на *боку*), *порох — порошина — у поросі* (а не *в пороху*); *радити — раджу* (а не *ражу* і не *радю*); *сидіти — сиджу* (а не *сижу* і не *сидю*), *їздити — їжджу; возити — возжу; косити — кошу; летіти — лечу*.

В основі орфоепічних або вимовних норм літературної мови лежать відповідні фонетичні закономірності, властиві українській мові. Основні з них такі:

1. Ненаголошені [е] та [и] у вимові зближуються і вимовляються то як [e^н], то як [и^н]: [ве^нсна́], [сте^н~ пови́], [жи^нвѐ], [ви^ншневи́].

2. Ненаголошений [о] здебільшого вимовляється чітко [водá], [молоко́], [голова́], [додо́му]. Лише в деяких словах перед складом з наголошеним [у] він наближається у вимові до [у]: [зо^нзу́л'а], [лупу́х], [ко^нжу́х].

3. Дзвінки приголосні перед глухими та в кінці слів вимовляються дзвінко: [кні́жка], [ка́зка], [ду́б], [н'і́ж]. Глухо вимовляється лише приголосний [г]: [во́хко], [ле́хко], [к'і́хт'і], орф. *вогко, легко, кігті*.

4. Приголосний [р] вимовляється твердо в кінці складу і в кінці слова: [з'в'і́р], [кома́р], [л'і́кар], [харк'і́ў], [пов'і́рте]. На початку складу [р] буває м'яким: [р'асні́], [бур'а́к], [чотир'о́х], [говор'у́].

5. Шиплячі приголосні вимовляються твердо:

[н'і́ч], [н'і́ж], [товáри^нш], [д'і́ўчáта], [ру́чка], [біжа́т'], [кри^нча́т'].

6. Приголосний [ц'] у кінці слів вимовляється м'яко: [хло́пе^нц'], [с'т'іле́ц'], [с'в'ітлі́ц'а]; тверда вимова [ц] буває лише в словах іншомовного походження та деяких вигукках: [шпрі́ц], [пала́ц], [пайа́ц], [ба́ц], [кла́ц].

7. Звуки [дж], [дз] вимовляються зливо: [дже^нре^н ло́], [ходжа́у], [дзв'і́н], [дзѐркало], [кукуру́ дза].

М. І. Пентилюк виділяє такі фонетичні й орфоепічні норми та засоби милозвучності української мови. (Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика. — К.:1994 — §§ 9, 30).

Із звуковою стороною мови пов'язані насамперед **фонетичні й орфоепічні** (вимовні) **норми**. Фонетичні норми виявляються у додержанні правильного вживання звуків мови, зокрема у врахуванні правил чергування голосних і приголосних у словах, подовження, уподібнення тощо: *спокій — спокою; лебідь — лебедя* (а не *лебідя*), *камінь — каменя* (-ю); *село — сіл* (а не *сел*); *Київ — Києва* (а не *Київа*); *знання, весілля, стінний* (а не *знаня, весіля, стінний*); *бік — бічний — на боці* (і на *боку*), *порох — порошина — у поросі* (а не *в пороху*); *радити — раджу* (а не *ражу* і не *радю*); *сидіти — сиджу* (а не *сижу* і не *сидю*), *їздити — їжджу; возити — возжу; косити — кошу; летіти — лечу*.

В основі орфоепічних або вимовних норм літературної мови лежать відповідні фонетичні закономірності, властиві українській мові. Основні з них такі:

1. Ненаголошені [е] та [и] у вимові зближуються і вимовляються то як [e^н], то як [и^н]: [ве^нсна́], [сте^н~ пови́], [жи^нвѐ], [ви^ншневи́].

2. Ненаголошений [о] здебільшого вимовляється чітко [водá], [молоко́], [голова́], [додо́му]. Лише в деяких словах перед складом з наголошеним [у] він наближається у вимові до [у]: [зо^нзу́л'а], [лупу́х], [ко^нжу́х].

3. Дзвінки приголосні перед глухими та в кінці слів вимовляються дзвінко: [кні́жка], [ка́зка], [ду́б], [н'і́ж]. Глухо вимовляється лише приголосний [г]: [во́хко], [ле́хко], [к'і́хт'і], орф. *вогко, легко, кігті*.

4. Приголосний [р] вимовляється твердо в кінці складу і в кінці слова: [з'в'і́р], [кома́р], [л'і́кар], [харк'і́ў], [пов'і́рте]. На початку складу [р] буває м'яким: [р'асні́], [бур'а́к], [чотир'о́х], [говор'у́].

5. Шиплячі приголосні вимовляються твердо:

[н'і́ч], [н'і́ж], [товáри^нш], [д'і́ўчáта], [ру́чка], [біжа́т'], [кри^нча́т'].

6. Приголосний [ц'] у кінці слів вимовляється м'яко: [хло́пе^нц'], [с'т'іле́ц'], [с'в'ітлі́ц'а]; тверда вимова [ц] буває лише в словах іншомовного походження та деяких вигукках: [шпрі́ц], [пала́ц], [пайа́ц], [ба́ц], [кла́ц].

7. Звуки [дж], [дз] вимовляються зливо: [дже^нре^н ло́], [ходжа́у], [дзв'і́н], [дзѐркало], [кукуру́ дза].

8. У небагатьох словах, переважно іншомовного походження, вживається проривний звук [r], який вимовляється подібно до російського [r]: [r'áнок], [r'н'ít], [r'úдзи'к], [r'é дз'], [d̥zúga].

9. Перед голосним [e] всі приголосні вимовляються твердо: сту [де]нти, лі [те]ратура, ін [женер], [те]ма.

10. Приголосний [в] не оглушується і не переходить у [ф]. Після голосних, у кінці складів і перед приголосними та у кінці слова вимовляється, як [v̥] нескладотворче: [бу̥], [да̥ўно], [шо̥ўк], [в'іўто̥рок].

Українська мова відзначається милозвучністю. Це одна з її природних тенденцій у закономірному розвитку та вдосконаленні. Потреба милозвучності зумовила спрощення груп приголосних, важких для вимови: [стн], [ждн], [здн], [стл], [рдц], [лнц], [рнч]: *вісник, тижневий, обласний, виїзний, серце, сонце, гончар* тощо.

Створенню милозвучності сприяє існування в нашій мові фонетичних варіантів окремих слів, які виникають в результаті чергування звуків [у]- [в], [і]- [й]: *упевнитись — впевнитись, уперед — вперед, увесь — весь (і весь), учений — вчений, іти — йти, пішла в поле, пішов у поле, батьків і дітей.*

Фонетичними варіантами виступають прийменники *з, із, зі (з книжки, зі сходу, із школи); у, ув, уві (увійшла в хату, ввійшов у хату, глянув ув очі, бачив уві сні); під, піді, підо (під землю, піді (підо) мною).*

Засоби милозвучності української мови.

Для української мови, як і всякої іншої, характерна **евфонічність**, або **милозвучність**. Цю ознаку української мови помітив видатний учений І. Срезневський. Ще в минулому столітті він відзначав, що українська мова — «це мова поетична, музикальна, живописна». Мелодійністю української мови захоплювались Л. Толстой, А. Чехов, В. Самійленко, А. Метлинський та інші. Нині мелодійне українське слово чарує всіх, хто слухає або читає його. Досягається це насамперед милозвучністю української мови. **Евфонія** (від грецького *euphonia* — милозвучність) — галузь фонетилістики. Вона вивчає здатність фонетичної організації мови до мелодійного звучання, створення звукозображення у висловлюванні відповідно до його змісту і художнього призначення.

8. У небагатьох словах, переважно іншомовного походження, вживається проривний звук [r], який вимовляється подібно до російського [r]: [r'áнок], [r'н'ít], [r'úдзи'к], [r'é дз'], [d̥zúga].

9. Перед голосним [e] всі приголосні вимовляються твердо: сту [де]нти, лі [те]ратура, ін [женер], [те]ма.

10. Приголосний [в] не оглушується і не переходить у [ф]. Після голосних, у кінці складів і перед приголосними та у кінці слова вимовляється, як [v̥] нескладотворче: [бу̥], [да̥ўно], [шо̥ўк], [в'іўто̥рок].

Українська мова відзначається милозвучністю. Це одна з її природних тенденцій у закономірному розвитку та вдосконаленні. Потреба милозвучності зумовила спрощення груп приголосних, важких для вимови: [стн], [ждн], [здн], [стл], [рдц], [лнц], [рнч]: *вісник, тижневий, обласний, виїзний, серце, сонце, гончар* тощо.

Створенню милозвучності сприяє існування в нашій мові фонетичних варіантів окремих слів, які виникають в результаті чергування звуків [у]- [в], [і]- [й]: *упевнитись — впевнитись, уперед — вперед, увесь — весь (і весь), учений — вчений, іти — йти, пішла в поле, пішов у поле, батьків і дітей.*

Фонетичними варіантами виступають прийменники *з, із, зі (з книжки, зі сходу, із школи); у, ув, уві (увійшла в хату, ввійшов у хату, глянув ув очі, бачив уві сні); під, піді, підо (під землю, піді (підо) мною).*

Засоби милозвучності української мови.

Для української мови, як і всякої іншої, характерна **евфонічність**, або **милозвучність**. Цю ознаку української мови помітив видатний учений І. Срезневський. Ще в минулому столітті він відзначав, що українська мова — «це мова поетична, музикальна, живописна». Мелодійністю української мови захоплювались Л. Толстой, А. Чехов, В. Самійленко, А. Метлинський та інші. Нині мелодійне українське слово чарує всіх, хто слухає або читає його. Досягається це насамперед милозвучністю української мови. **Евфонія** (від грецького *euphonia* — милозвучність) — галузь фонетилістики. Вона вивчає здатність фонетичної організації мови до мелодійного звучання, створення звукозображення у висловлюванні відповідно до його змісту і художнього призначення.

Милозвучність української мови досягається:

1. природним чергуванням окремих голосних і приголосних звуків,
2. спрощенням у групах приголосних,
3. використанням паралельних форм слів.

Евфонічність української мови, приємне звукове оформлення її служать засобом естетичності, краси. Для української мови, як і російської та білоруської, характерне уникання важкого для вимови нагромадження звуків.

Евфонічність української мови — характерна ознака усіх її стилів. Щоб дотримуватись милозвучності мовлення, свідомо уникати недоречності у вживанні звуків, треба знати евфонічні засоби й уміло ними користуватися. Для створення мелодійного звучання мовлення служать різні фонетичні засоби.

Ряд засобів милозвучності стали нормативними в сучасній мові і використовуються кожним мовцем, незалежно від стилістичного забарвлення тексту. Сюди належать деякі звукові зміни, що спостерігаються при збігові кількох приголосних. Вони відбулися давно, в процесі історичного розвитку мови. До таких звукових змін належить спрощення у групах приголосних одного (найчастіше середнього) із трьох-чотирьох: *щасливий* (а не *щастливий*), *серце* (а не *сердце*), *скло* (а не *стекло*) тощо. Це явище розповсюдилось і на запозичені слова, що з'явилися значно пізніше. Порівняймо: *інтелігент* — *інтелігентський* [інте"л'іг н'с'кий], *студент* — *студентський* [студ н'с'ки й]. У запозичених словах це явище властиве лише у вимові, графічно не передається.

Для полегшення вимови часто між приголосними вставляються голосні о, е. Такі голосні називаються вставними. Наприклад: *вихор, капель, сосон, свекор, вітер* замість *вихр, капль, сосн, свекр, вітр*.

Сприяє милозвучності приставлення голосного звука на початку слова. Приставними бувають *і, в, г*: *іржа, іржання, імла; вугілля, бугор, вузол, він, вісь, вівця; гайда, гарба*.

Збіг двох і більше приголосних усувається використанням фонетичних варіантів самостійних та службових слів, яке називають евфонічним чергуванням звуків. Такими варіантами бувають паралельні форми самостійних частин мови: *Івану* —

Милозвучність української мови досягається:

1. природним чергуванням окремих голосних і приголосних звуків,
2. спрощенням у групах приголосних,
3. використанням паралельних форм слів.

Евфонічність української мови, приємне звукове оформлення її служать засобом естетичності, краси. Для української мови, як і російської та білоруської, характерне уникання важкого для вимови нагромадження звуків.

Евфонічність української мови — характерна ознака усіх її стилів. Щоб дотримуватись милозвучності мовлення, свідомо уникати недоречності у вживанні звуків, треба знати евфонічні засоби й уміло ними користуватися. Для створення мелодійного звучання мовлення служать різні фонетичні засоби.

Ряд засобів милозвучності стали нормативними в сучасній мові і використовуються кожним мовцем, незалежно від стилістичного забарвлення тексту. Сюди належать деякі звукові зміни, що спостерігаються при збігові кількох приголосних. Вони відбулися давно, в процесі історичного розвитку мови. До таких звукових змін належить спрощення у групах приголосних одного (найчастіше середнього) із трьох-чотирьох: *щасливий* (а не *щастливий*), *серце* (а не *сердце*), *скло* (а не *стекло*) тощо. Це явище розповсюдилось і на запозичені слова, що з'явилися значно пізніше. Порівняймо: *інтелігент* — *інтелігентський* [інте"л'іг н'с'кий], *студент* — *студентський* [студ н'с'ки й]. У запозичених словах це явище властиве лише у вимові, графічно не передається.

Для полегшення вимови часто між приголосними вставляються голосні о, е. Такі голосні називаються вставними. Наприклад: *вихор, капель, сосон, свекор, вітер* замість *вихр, капль, сосн, свекр, вітр*.

Сприяє милозвучності приставлення голосного звука на початку слова. Приставними бувають *і, в, г*: *іржа, іржання, імла; вугілля, бугор, вузол, він, вісь, вівця; гайда, гарба*.

Збіг двох і більше приголосних усувається використанням фонетичних варіантів самостійних та службових слів, яке називають евфонічним чергуванням звуків. Такими варіантами бувають паралельні форми самостійних частин мови: *Івану* —

Іванові, Україна — Вкраїна, Єлизавета — Лисавета, черво-
нім — червоному, робити — робить, знає — зна, ходім — ходімо,
пишіте — пишіть, знову — знов, більше — більши. До евфонічних
чергувань відносяться *у — в, і — й, з — із — зі (зо), хоч — хоча,
чом — чому, над — наді (надо), під — піді (підо), же — ж, би —
б*, що давно вже закріпилися в мовній практиці. Більшість фонетичних
варіантів стилістично нейтральні і вживаються в будь-
якому стилі мовлення з метою милозвучності. Іноді на їх вибір
впливає темп мовлення: при швидкому темпі (розмовний стиль
вимови) вживаються коротші варіанти, а при повільному (книж-
ний стиль вимови) — повні. Але найголовніше — фонетичні ва-
ріанти забезпечують рівномірне чергування голосних і приголо-
сних та уникнення нагромадження однакових звуків.

Чимало слів зі звуковими відмінностями стилістично марко-
вані, тобто вживаються в окремих стилях мовлення. Наприклад:
форма *робити* — загальноновживана а *робить* властива переважно
розмовному та художньому стилям; *Єлизавета* (літературна) —
Лисавета мовне, просторічне), *ходім, пишім* (нейтральні), а *хо-
дімо, пишіте* (експресивно забарвлені). Такі слова виступають
як фонетичні синоніми. Отже, фонетичними синонімами називаються
звукові варіанти слів, однакових за значенням, але від-
мінних за емоційно-експресивним забарвленням і стилістичним
уживанням.

Серед фонетичних синонімів виділяються такі групи:

1. Пари слів, що відрізняються кінцевими звуками: *на біло-
му — на білім, відтіля — відтіль, та — тая, гуляє — гуля*.

2. Варіанти власних імен: *Фекла — Векла — Текля, Тимо-
фій — Тишко, Варвара — Варка, Євгенія — Ївга, Оксана — Ксе-
ня*.

3. Ряди слів, які включають літературні і діалектні форми:
*огірок — гурок — гірок, отрута — трута, до одного — до'дного,
орати — горати, в — ві — ув — уві, може — мо, шафа — шахва*.

4. Евфонічні повтори: *добрий — добрий — добрий, ледве — лед-
ве — ледве, ген — ген — ген*.

5. Співвідносні слова з повноголоссям і неповноголоссям: *по-
рох — прах, ворота — врата, сторож — страж, володар — вла-
дар*.

Іванові, Україна — Вкраїна, Єлизавета — Лисавета, черво-
нім — червоному, робити — робить, знає — зна, ходім — ходімо,
пишіте — пишіть, знову — знов, більше — більши. До евфонічних
чергувань відносяться *у — в, і — й, з — із — зі (зо), хоч — хоча,
чом — чому, над — наді (надо), під — піді (підо), же — ж, би —
б*, що давно вже закріпилися в мовній практиці. Більшість фонетичних
варіантів стилістично нейтральні і вживаються в будь-
якому стилі мовлення з метою милозвучності. Іноді на їх вибір
впливає темп мовлення: при швидкому темпі (розмовний стиль
вимови) вживаються коротші варіанти, а при повільному (книж-
ний стиль вимови) — повні. Але найголовніше — фонетичні ва-
ріанти забезпечують рівномірне чергування голосних і приголо-
сних та уникнення нагромадження однакових звуків.

Чимало слів зі звуковими відмінностями стилістично марко-
вані, тобто вживаються в окремих стилях мовлення. Наприклад:
форма *робити* — загальноновживана а *робить* властива переважно
розмовному та художньому стилям; *Єлизавета* (літературна) —
Лисавета мовне, просторічне), *ходім, пишім* (нейтральні), а *хо-
дімо, пишіте* (експресивно забарвлені). Такі слова виступають
як фонетичні синоніми. Отже, фонетичними синонімами називаються
звукові варіанти слів, однакових за значенням, але від-
мінних за емоційно-експресивним забарвленням і стилістичним
уживанням.

Серед фонетичних синонімів виділяються такі групи:

1. Пари слів, що відрізняються кінцевими звуками: *на біло-
му — на білім, відтіля — відтіль, та — тая, гуляє — гуля*.

2. Варіанти власних імен: *Фекла — Векла — Текля, Тимо-
фій — Тишко, Варвара — Варка, Євгенія — Ївга, Оксана — Ксе-
ня*.

3. Ряди слів, які включають літературні і діалектні форми:
*огірок — гурок — гірок, отрута — трута, до одного — до'дного,
орати — горати, в — ві — ув — уві, може — мо, шафа — шахва*.

4. Евфонічні повтори: *добрий — добрий — добрий, ледве — лед-
ве — ледве, ген — ген — ген*.

5. Співвідносні слова з повноголоссям і неповноголоссям: *по-
рох — прах, ворота — врата, сторож — страж, володар — вла-
дар*.

3.2. Фонологічні засоби мовлення.

Головною особливістю усного мовлення є його звукова природа. Для вираження і розрізнення змісту мовлення людина використовує різні фонологічні (фонетичні, звукові) засоби. Професія вчителя-логопеда вимагає досконалого володіння даними засобами у будь-якій комунікативній ситуації.

До **фонологічних засобів мовлення** відносяться: голос, звуки мовлення (звуковимова), словесний наголос, інтонація.

Звуковимова — це основний компонент фонетичної системи мови. Для конструювання смислових одиниць мовлення людина користується звуками (або варіантами, відтінками фонем). В сучасній українській мові налічується 38 фонем (з них 6 голосних і 32 приголосні але 34 букви). Кожна фонема характеризується певними акустичними та артикуляційними якостями. Сама по собі вона не несе змісту, але об'єднуючись з іншими фонемами, вона складає морфеми, слова... (наприклад, в о д а). Логопед повинен чітко диференціювати усі голосні за трьома ознаками (місцем артикуляції, ступенем підняття спинки язика, участю губ), та приголосні за п'ятьма (місцем творення, способом творення, участю голосу і шуму, наявністю та відсутністю палаталізації, участю носового резонатора).

Поряд з фонемами, які складають основний елемент фонетичної системи мови, важливими компонентами є словесний наголос та інтонація.

Словесний наголос — це виділення одного із складів, з яких складається слово, за допомогою артикуляційних засобів мови (випадок, ненависть, фаховій, новій, кўрятина). У реченні кожне слово разом із сусіднім службовим словом мають свій наголос. (*На вулиці стоїть холодна погода.* У цьому реченні 4 словесні наголоси. Прийменник на як службова частина мови складає із самостійним словом вулиці єдине фонетичне ціле.) В українській мові мові наголос може стояти на різних місцях у слові і також пересуватися, тобто він вільний, рухомий, некріплений (озеро — озєра, жі`нка — жі́нку, о́стрів — острові́; ширина — поші́рювати — ширóкий — широкó — ширóтний).

3.2. Фонологічні засоби мовлення.

Головною особливістю усного мовлення є його звукова природа. Для вираження і розрізнення змісту мовлення людина використовує різні фонологічні (фонетичні, звукові) засоби. Професія вчителя-логопеда вимагає досконалого володіння даними засобами у будь-якій комунікативній ситуації.

До **фонологічних засобів мовлення** відносяться: голос, звуки мовлення (звуковимова), словесний наголос, інтонація.

Звуковимова — це основний компонент фонетичної системи мови. Для конструювання смислових одиниць мовлення людина користується звуками (або варіантами, відтінками фонем). В сучасній українській мові налічується 38 фонем (з них 6 голосних і 32 приголосні але 34 букви). Кожна фонема характеризується певними акустичними та артикуляційними якостями. Сама по собі вона не несе змісту, але об'єднуючись з іншими фонемами, вона складає морфеми, слова... (наприклад, в о д а). Логопед повинен чітко диференціювати усі голосні за трьома ознаками (місцем артикуляції, ступенем підняття спинки язика, участю губ), та приголосні за п'ятьма (місцем творення, способом творення, участю голосу і шуму, наявністю та відсутністю палаталізації, участю носового резонатора).

Поряд з фонемами, які складають основний елемент фонетичної системи мови, важливими компонентами є словесний наголос та інтонація.

Словесний наголос — це виділення одного із складів, з яких складається слово, за допомогою артикуляційних засобів мови (випадок, ненависть, фаховій, новій, кўрятина). У реченні кожне слово разом із сусіднім службовим словом мають свій наголос. (*На вулиці стоїть холодна погода.* У цьому реченні 4 словесні наголоси. Прийменник на як службова частина мови складає із самостійним словом вулиці єдине фонетичне ціле.) В українській мові мові наголос може стояти на різних місцях у слові і також пересуватися, тобто він вільний, рухомий, некріплений (озеро — озєра, жі`нка — жі́нку, о́стрів — острові́; ширина — поші́рювати — ширóкий — широкó — ширóтний).

Інтонація є основним засобом членування мови на фрази і фраз на синтагми [– група суміжних слів, об'єднаних за змістом та інтонаційно]. Інтонація допомагає розрізнити речення розповідного, питального, та окличного характеру, передавати найтонші синтаксичні відношення всередині речень. За допомогою інтонації в живому мовленні виражається той “підтекст”, що визначається конкретною ситуацією розмови, емоційно — вольовим змістом мовлення. Відомі всім з російської мови три слова «казнить нельзя помиловать». Їх можна вимовити із різною інтонацією і буде зовсім різним (навіть протилежним) їхнє смислове навантаження. В основі інтонації лежать ритміко-мелодійні засоби: розподіл пауз, зміна гучності і темпу вимови, модуляція висоти голосу. (наприклад, *Дощ іде.*)

Володіння усіма фонетичними засобами (голосом, правильною звуковимовою, словесним наголосом та інтонацією) та такими компонентами техніки мовлення, як дихання, орфоепічна правильність, забезпечує вчителю емоційне, цікаве, виразне мовлення та читання, підвищує інтерес дітей до поданої словесної інформації.

3.3 Розвиток мовленнєвого слуху

Необхідною умовою оволодіння технікою мовлення є наявність розвиненого мовленнєвого слуху. Для вчителя-логопеда вкрай важливим є вміння оцінювати усне і писемне мовлення, своє та чуже, з точки зору правильності, доцільності, підмічати усі недоліки та замислюватися над їхніми причинами. Тільки добре розвинений мовленнєвий слух може забезпечити уявлення про еталонне звучання і бути цензором мовлення для себе і для оточуючих.

Насамперед з'ясуємо суть поняття «**мовленнєвий слух**». Це здатність сприймати і відтворювати усне мовлення, всі його фонетичні засоби.

Відомий російський лінгвіст С. П. Іванова виділяє такі основні компоненти мовленнєвого слуху:

Інтонація є основним засобом членування мови на фрази і фраз на синтагми [– група суміжних слів, об'єднаних за змістом та інтонаційно]. Інтонація допомагає розрізнити речення розповідного, питального, та окличного характеру, передавати найтонші синтаксичні відношення всередині речень. За допомогою інтонації в живому мовленні виражається той “підтекст”, що визначається конкретною ситуацією розмови, емоційно — вольовим змістом мовлення. Відомі всім з російської мови три слова «казнить нельзя помиловать». Їх можна вимовити із різною інтонацією і буде зовсім різним (навіть протилежним) їхнє смислове навантаження. В основі інтонації лежать ритміко-мелодійні засоби: розподіл пауз, зміна гучності і темпу вимови, модуляція висоти голосу. (наприклад, *Дощ іде.*)

Володіння усіма фонетичними засобами (голосом, правильною звуковимовою, словесним наголосом та інтонацією) та такими компонентами техніки мовлення, як дихання, орфоепічна правильність, забезпечує вчителю емоційне, цікаве, виразне мовлення та читання, підвищує інтерес дітей до поданої словесної інформації.

3.3 Розвиток мовленнєвого слуху

Необхідною умовою оволодіння технікою мовлення є наявність розвиненого мовленнєвого слуху. Для вчителя-логопеда вкрай важливим є вміння оцінювати усне і писемне мовлення, своє та чуже, з точки зору правильності, доцільності, підмічати усі недоліки та замислюватися над їхніми причинами. Тільки добре розвинений мовленнєвий слух може забезпечити уявлення про еталонне звучання і бути цензором мовлення для себе і для оточуючих.

Насамперед з'ясуємо суть поняття «**мовленнєвий слух**». Це здатність сприймати і відтворювати усне мовлення, всі його фонетичні засоби.

Відомий російський лінгвіст С. П. Іванова виділяє такі основні компоненти мовленнєвого слуху:

1. Фізичний слух, тобто здатність людини сприймати звукове мовлення у різних діапазонах гучності.

2. Фонематичний слух або фонемний, тобто здатність розрізняти і відтворювати всі звуки мовлення у відповідності до фонетичної системи даної мови.

3. Здатність відчувати і відтворювати у мовленні мелодику, тон або темброве забарвлення

4. Відчуття ритму та темпу мовлення.

Окремо слід сказати ще й про фонетичний слух, термін рідко-вживаний. З ним ви можете зустрітись в роботах М. І. Жинкіна, який під фонетичним слухом розуміє механізм контролю, або простеження, за правильністю відтворення неперервного потоку складів *ла-бо-ра-то-рі-я*. За те, щоб правильно відтворити всі звуки у цьому слові, відповідає фонематичний слух *ла-бо-ла-то-рі-я*, а якщо не відтворюється кількість і послідовність складів *ла-ба-то-рі-я* — хибним є фонетичний слух.

Вдосконалення професійного для логопедів мовленнєвого слуху слід починати з основного методу практичного вивчення фонологічних засобів мови — методу спостереження за мовою у процесі мовленнєвого спілкування. Спостереження повинні спиратися на міцні теоретичні знання анатомо-фізіологічної бази мовленнєвого апарату людини, звукової системи української мови, особливостях українського наголосу і мелодики мовлення. Неухильно слід дотримуватись орфоепічної правильності мови, знати і використовувати засоби милозвучності нашої рідної мови.

Для розвитку професійного мовленнєвого слуху можна використовувати різноманітні прийоми:

- Постійно вслухайтесь, звертайте увагу на індивідуальні особливості мовлення оточуючих людей. Намагайтеся описати їх особливості: темп, ритм, гучність, чіткість, виразність.

- Якщо у людини спостерігаються вади вимови, намагайтеся визначити характер та рівень порушення. Спробуйте самі відтворити почуту спотворену вимову, щоб краще усвідомити механізм дефектного звукоутворення.

- Будьте уважні до виступів дикторів, журналістів телебачення і радіо, акторів театру й кіно. Виділяйте тих, мовлення яких вам сподобалось. Визначайте для себе, що в їхньому мовленні

1. Фізичний слух, тобто здатність людини сприймати звукове мовлення у різних діапазонах гучності.

2. Фонематичний слух або фонемний, тобто здатність розрізняти і відтворювати всі звуки мовлення у відповідності до фонетичної системи даної мови.

3. Здатність відчувати і відтворювати у мовленні мелодику, тон або темброве забарвлення

4. Відчуття ритму та темпу мовлення.

Окремо слід сказати ще й про фонетичний слух, термін рідко-вживаний. З ним ви можете зустрітись в роботах М. І. Жинкіна, який під фонетичним слухом розуміє механізм контролю, або простеження, за правильністю відтворення неперервного потоку складів *ла-бо-ра-то-рі-я*. За те, щоб правильно відтворити всі звуки у цьому слові, відповідає фонематичний слух *ла-бо-ла-то-рі-я*, а якщо не відтворюється кількість і послідовність складів *ла-ба-то-рі-я* — хибним є фонетичний слух.

Вдосконалення професійного для логопедів мовленнєвого слуху слід починати з основного методу практичного вивчення фонологічних засобів мови — методу спостереження за мовою у процесі мовленнєвого спілкування. Спостереження повинні спиратися на міцні теоретичні знання анатомо-фізіологічної бази мовленнєвого апарату людини, звукової системи української мови, особливостях українського наголосу і мелодики мовлення. Неухильно слід дотримуватись орфоепічної правильності мови, знати і використовувати засоби милозвучності нашої рідної мови.

Для розвитку професійного мовленнєвого слуху можна використовувати різноманітні прийоми:

- Постійно вслухайтесь, звертайте увагу на індивідуальні особливості мовлення оточуючих людей. Намагайтеся описати їх особливості: темп, ритм, гучність, чіткість, виразність.

- Якщо у людини спостерігаються вади вимови, намагайтеся визначити характер та рівень порушення. Спробуйте самі відтворити почуту спотворену вимову, щоб краще усвідомити механізм дефектного звукоутворення.

- Будьте уважні до виступів дикторів, журналістів телебачення і радіо, акторів театру й кіно. Виділяйте тих, мовлення яких вам сподобалось. Визначайте для себе, що в їхньому мовленні

більше за все сподобалось (дихання, чітка артикуляція, інтонаційна виразність тощо), чим їх мовлення відрізняється від мовлення пересічних громадян.

- Вслухайтесь в мовлення іноземців, коли вони говорять нашою мовою. Приділяйте увагу не тільки можливим лексико-граматичним помилкам, а відмічайте непритаманні носіям мови особливості інтонації, наголосу, вимови, тобто ознаки акценту.

- Вивчаючи іноземну мову, весь час порівнюйте звукову систему рідної мови з іноземною. З'ясуйте для себе, чому вимова деяких звуків викликає у Вас певні труднощі (наприклад, в англійській мові ледь помітні для нас варіанти звуку [e], різнять слова за значенням: *bad* — поганий, *bed*- ліжка).

- Записуйте свій голос на аудіо- та відеоносії. Спробуйте проаналізувати його, знайти недоліки, намагайтеся вдосконалити своє мовлення.

3.4 Шляхи вдосконалення техніки мовлення

Робота над мовленнєвим диханням

Звучний, гнучкий, гарний голос — це насамперед правильно поставлене **дихання**.

Мовленнєве дихання відрізняється від звичайного, фізіологічного. Для мовлення, особливо монологічного, звичайного фізіологічного дихання не вистачає. Мовлення й читання вголос вимагають більшої кількості повітря, постійного дихального запасу, ощадливої витрати його. Це регулюється дихальним центром головного мозку.

Найбільш корисним для мовленнєвого процесу є реберно-діафрагмальний тип дихання. При ньому працюють міжреберні м'язи, діафрагма, косі м'язи живота. Цей тип дихання називають ще **фонаційним**.

Для активізації роботи діафрагми та нижньочеревних м'язів пропонується спеціальна дихальна гімнастика. Важлива роль у постановці фонаційного дихання належить відпрацюванню правильної постави, ходи, адекватних жестів.

більше за все сподобалось (дихання, чітка артикуляція, інтонаційна виразність тощо), чим їх мовлення відрізняється від мовлення пересічних громадян.

- Вслухайтесь в мовлення іноземців, коли вони говорять нашою мовою. Приділяйте увагу не тільки можливим лексико-граматичним помилкам, а відмічайте непритаманні носіям мови особливості інтонації, наголосу, вимови, тобто ознаки акценту.

- Вивчаючи іноземну мову, весь час порівнюйте звукову систему рідної мови з іноземною. З'ясуйте для себе, чому вимова деяких звуків викликає у Вас певні труднощі (наприклад, в англійській мові ледь помітні для нас варіанти звуку [e], різнять слова за значенням: *bad* — поганий, *bed*- ліжка).

- Записуйте свій голос на аудіо- та відеоносії. Спробуйте проаналізувати його, знайти недоліки, намагайтеся вдосконалити своє мовлення.

3.4 Шляхи вдосконалення техніки мовлення

Робота над мовленнєвим диханням

Звучний, гнучкий, гарний голос — це насамперед правильно поставлене **дихання**.

Мовленнєве дихання відрізняється від звичайного, фізіологічного. Для мовлення, особливо монологічного, звичайного фізіологічного дихання не вистачає. Мовлення й читання вголос вимагають більшої кількості повітря, постійного дихального запасу, ощадливої витрати його. Це регулюється дихальним центром головного мозку.

Найбільш корисним для мовленнєвого процесу є реберно-діафрагмальний тип дихання. При ньому працюють міжреберні м'язи, діафрагма, косі м'язи живота. Цей тип дихання називають ще **фонаційним**.

Для активізації роботи діафрагми та нижньочеревних м'язів пропонується спеціальна дихальна гімнастика. Важлива роль у постановці фонаційного дихання належить відпрацюванню правильної постави, ходи, адекватних жестів.

Дуже важливим виявляється добір дихання в процесі мовлення. Потрібно навчитися швидко, енергійно, а головне непомітно для слухачів підхоплювати нову порцію повітря, поповнювати його запас у кожній зручній паузі.

Постановка дихання зводиться до розвитку й удосконалення діафрагматично-реберного типу дихання. Для оволодіння їм потрібно натренувати всі м'язи, які беруть участь у дихальному процесі, і насамперед м'язи «мовленнєвого поясу», діафрагму, нижньочеревні м'язи, а також дихальні м'язи грудної клітки і міжреберні м'язи.

Працювати над технікою мовлення треба з повною участю всіх мовленнєвих м'язів, тому що будь-які «затиски» будуть негативно позначатися на голосо-вимовному апараті.

У літературі існують різні комплекси дихальних вправ. Часто вони носять ігровий характер. Вправи повинні відпрацювати:

Глибокий, енергійний, короткий вдих, в основному через ніс, спрямований у нижні частки легенів;

1. Рівномірний, активний видих;
2. Організований видих, «фокусування» його на кінчиках ледве зібраних (ніби для свисту) губ.

3. У літературі найбільш відомою і популярною є парадоксальна гімнастика А. М. Стрельникової. Парадокс її полягає в тому, що увага акцентується не на видиху, а на вдиху. Гімнастика сприятливо впливає на організм людини: знімає нервову напругу, запаморочення, відчуття «тяжкості в голові»; активізує носове дихання; сприяє відновленню голосу при його втраті в момент загальної втоми тощо.

Вправи основного комплексу дихальної гімнастики А. М. Стрельникової містять такі рекомендації: думати тільки про вдих носом, тренувати вдих, він повинен бути миттєвий, не об'ємний, а максимально активний, галасливий, емоційний; вдих робити одночасно з рухом, в ритмі свого кроку, видих — результат вдиху, треба намагатися не помічати видиху, він має бути природний, пасивний, мимовільний. Наведемо для прикладу деякі вправи комплексу:

«Повороти голови» — вихідне положення: встати прямо. Повернути голову вправо і зробити короткий галасливий вдих. Потім відразу ж (без зупинки посередині) повернути голову вліво,

Дуже важливим виявляється добір дихання в процесі мовлення. Потрібно навчитися швидко, енергійно, а головне непомітно для слухачів підхоплювати нову порцію повітря, поповнювати його запас у кожній зручній паузі.

Постановка дихання зводиться до розвитку й удосконалення діафрагматично-реберного типу дихання. Для оволодіння їм потрібно натренувати всі м'язи, які беруть участь у дихальному процесі, і насамперед м'язи «мовленнєвого поясу», діафрагму, нижньочеревні м'язи, а також дихальні м'язи грудної клітки і міжреберні м'язи.

Працювати над технікою мовлення треба з повною участю всіх мовленнєвих м'язів, тому що будь-які «затиски» будуть негативно позначатися на голосо-вимовному апараті.

У літературі існують різні комплекси дихальних вправ. Часто вони носять ігровий характер. Вправи повинні відпрацювати:

Глибокий, енергійний, короткий вдих, в основному через ніс, спрямований у нижні частки легенів;

1. Рівномірний, активний видих;
2. Організований видих, «фокусування» його на кінчиках ледве зібраних (ніби для свисту) губ.

3. У літературі найбільш відомою і популярною є парадоксальна гімнастика А. М. Стрельникової. Парадокс її полягає в тому, що увага акцентується не на видиху, а на вдиху. Гімнастика сприятливо впливає на організм людини: знімає нервову напругу, запаморочення, відчуття «тяжкості в голові»; активізує носове дихання; сприяє відновленню голосу при його втраті в момент загальної втоми тощо.

Вправи основного комплексу дихальної гімнастики А. М. Стрельникової містять такі рекомендації: думати тільки про вдих носом, тренувати вдих, він повинен бути миттєвий, не об'ємний, а максимально активний, галасливий, емоційний; вдих робити одночасно з рухом, в ритмі свого кроку, видих — результат вдиху, треба намагатися не помічати видиху, він має бути природний, пасивний, мимовільний. Наведемо для прикладу деякі вправи комплексу:

«Повороти голови» — вихідне положення: встати прямо. Повернути голову вправо і зробити короткий галасливий вдих. Потім відразу ж (без зупинки посередині) повернути голову вліво,

шумно і коротко «понюхати повітря» зліва. Видих відбувається під час повороту голови, однак увага на ньому не акцентується. І так 16 рухів. Ні в якому разі не можна напружувати шию. Тулуб має бути нерухомим, плечі не рухаються слідом за головою і не піднімаються.

«Тягнемо канат» — вихідне положення: встати прямо, ноги на ширині плечей, руки підняті вгору, долоні стиснуті в кулаки. Злегка присісти, руки зігнути в ліктях, наче щось тягнемо, зробити короткий галасливий вдих, повернутися у вихідне положення.

«Обійми плечі» — вихідне положення: встати прямо, руки зігнути в ліктях і підняті на рівень плечей, долоні стиснуті в кулаки. У момент короткого галасливого вдиху носом кидаємо руки назустріч один одному, як би обіймаючи себе за плечі. Відразу ж після короткого вдиху руки розходяться в різні боки. У цей момент на видиху пасивно виходить повітря.

Робота над голосом

Для людей голосо-мовленнєвих професій для формування і збереження повноцінного голосу є правильна його постановка. Система функціональних тренувань голосового апарату зміцнює його м'язи, виробляє оптимальний спосіб звуковимови, коригує дихання. Заняття з постановки голосу формують такий спосіб голосоутворення, який відповідає можливостям людини і дозволяє виконувати необхідне голосове навантаження при мінімальній втраті м'язової енергії.

І. А. Міхалевська у посібнику з постановки мовленнєвого голосу для осіб мовленнєвих і вокальних професій пропонує проводити роботу з постановки голосу за такими напрямками:

1. Нормалізація м'язового тону з використанням вправ для зняття напруги всього корпусу, для релаксації артикуляційною мускулатурою губ, язика, щік, щелепи, обличчя.

2. Тренінг для вироблення правильної постави.

3. Корекція фізіологічного і фонаційного дихання з застосуванням статичних і динамічних вправ; формування дихальної опори.

4. Функціональні тренування для поліпшення акустичних властивостей голосу — встановлення мовленнєвого діапазону голосу, розширення можливостей тонового і динамічного діапазонів.

шумно і коротко «понюхати повітря» зліва. Видих відбувається під час повороту голови, однак увага на ньому не акцентується. І так 16 рухів. Ні в якому разі не можна напружувати шию. Тулуб має бути нерухомим, плечі не рухаються слідом за головою і не піднімаються.

«Тягнемо канат» — вихідне положення: встати прямо, ноги на ширині плечей, руки підняті вгору, долоні стиснуті в кулаки. Злегка присісти, руки зігнути в ліктях, наче щось тягнемо, зробити короткий галасливий вдих, повернутися у вихідне положення.

«Обійми плечі» — вихідне положення: встати прямо, руки зігнути в ліктях і підняті на рівень плечей, долоні стиснуті в кулаки. У момент короткого галасливого вдиху носом кидаємо руки назустріч один одному, як би обіймаючи себе за плечі. Відразу ж після короткого вдиху руки розходяться в різні боки. У цей момент на видиху пасивно виходить повітря.

Робота над голосом

Для людей голосо-мовленнєвих професій для формування і збереження повноцінного голосу є правильна його постановка. Система функціональних тренувань голосового апарату зміцнює його м'язи, виробляє оптимальний спосіб звуковимови, коригує дихання. Заняття з постановки голосу формують такий спосіб голосоутворення, який відповідає можливостям людини і дозволяє виконувати необхідне голосове навантаження при мінімальній втраті м'язової енергії.

І. А. Міхалевська у посібнику з постановки мовленнєвого голосу для осіб мовленнєвих і вокальних професій пропонує проводити роботу з постановки голосу за такими напрямками:

1. Нормалізація м'язового тону з використанням вправ для зняття напруги всього корпусу, для релаксації артикуляційною мускулатурою губ, язика, щік, щелепи, обличчя.

2. Тренінг для вироблення правильної постави.

3. Корекція фізіологічного і фонаційного дихання з застосуванням статичних і динамічних вправ; формування дихальної опори.

4. Функціональні тренування для поліпшення акустичних властивостей голосу — встановлення мовленнєвого діапазону голосу, розширення можливостей тонового і динамічного діапазонів.

Зазначена система тренувань дозволяє оволодіти навичками правильного і природного голосоутворення; сприяє успішній реалізації комунікативної функції мови.

Головні умови мовленнєвих вправ: не можна тримати голову опущеною або піднятою вгору, підборіддя повинно становити прямий кут із шиєю, неприпустимі м'язові затиски.

Пропонуємо приклади вправ для постановки голосу.

Вправи на розслаблення м'язів:

1. Устаньте прямо, витягніть руки перед собою, зберіть пальці в кулаки, напружте пальці, а також передпліччя й плечі (у вас сильні, міцні руки, ваші м'язи сильно напружені). Через 3–4 секунди розслабтеся: руки вільно падають, роблячи маятникоподібні рухи.

2. Сядьте на стілець: напружте ноги й пальці ніг, сильно впираючись ними в підлогу або стінку. Через 3–4 секунди розслабтеся.

3. Підніміть нагору брови, напружте їх (вираження крайнього подиву), потім розслабтеся, опустите брови.

4. Міцно замружтеся. Потім через 3–4 секунди розслабтеся, повіки можуть бути прикриті.

5. Міцно стисніть щелепи й губи, через 3–4 секунди розслабте їх.

6. Нахиліть голову вперед -і назад, вправо-і вліво: кругові рухи головою вправо і вліво. Всі рухи виконуються при максимально розслабленій шиї, спокійно, повільно.

7. Сила, гучність, леткість, адаптивність, стійкість та інші якості голосу залежать не від фізичних зусиль, які призводять до напруги м'язів гортані та голосові зв'язки, а від правильного дихання і від вміння користуватися резонаторами.

Для правильного звучання голосу вкрай важливим є активна участь резонаторних порожнин, які підсилюють звучання, знімаючи напругу з голосових зв'язок і надаючи голосу дзвінкість, леткість, благозвучність та інші якості.

Людина користується двома резонаторними системами:

- верхньою надзв'язковою системою. Це черепна коробка, порожнини носа, рота, вони надають голосу леткість.

- нижньою, підзв'язковою системою, яка включає грудну порожнину, і забезпечує темброву забарвленість голосу.

Резонатори перетворюють слабкий і невиразний звук, породжений коливаннями голосових зв'язок, у сильний, об'ємний і красивий голос.

Зазначена система тренувань дозволяє оволодіти навичками правильного і природного голосоутворення; сприяє успішній реалізації комунікативної функції мови.

Головні умови мовленнєвих вправ: не можна тримати голову опущеною або піднятою вгору, підборіддя повинно становити прямий кут із шиєю, неприпустимі м'язові затиски.

Пропонуємо приклади вправ для постановки голосу.

Вправи на розслаблення м'язів:

1. Устаньте прямо, витягніть руки перед собою, зберіть пальці в кулаки, напружте пальці, а також передпліччя й плечі (у вас сильні, міцні руки, ваші м'язи сильно напружені). Через 3–4 секунди розслабтеся: руки вільно падають, роблячи маятникоподібні рухи.

2. Сядьте на стілець: напружте ноги й пальці ніг, сильно впираючись ними в підлогу або стінку. Через 3–4 секунди розслабтеся.

3. Підніміть нагору брови, напружте їх (вираження крайнього подиву), потім розслабтеся, опустите брови.

4. Міцно замружтеся. Потім через 3–4 секунди розслабтеся, повіки можуть бути прикриті.

5. Міцно стисніть щелепи й губи, через 3–4 секунди розслабте їх.

6. Нахиліть голову вперед -і назад, вправо-і вліво: кругові рухи головою вправо і вліво. Всі рухи виконуються при максимально розслабленій шиї, спокійно, повільно.

7. Сила, гучність, леткість, адаптивність, стійкість та інші якості голосу залежать не від фізичних зусиль, які призводять до напруги м'язів гортані та голосові зв'язки, а від правильного дихання і від вміння користуватися резонаторами.

Для правильного звучання голосу вкрай важливим є активна участь резонаторних порожнин, які підсилюють звучання, знімаючи напругу з голосових зв'язок і надаючи голосу дзвінкість, леткість, благозвучність та інші якості.

Людина користується двома резонаторними системами:

- верхньою надзв'язковою системою. Це черепна коробка, порожнини носа, рота, вони надають голосу леткість.

- нижньою, підзв'язковою системою, яка включає грудну порожнину, і забезпечує темброву забарвленість голосу.

Резонатори перетворюють слабкий і невиразний звук, породжений коливаннями голосових зв'язок, у сильний, об'ємний і красивий голос.

Для «включення» у роботу резонаторів С. Т. Нікольська пропонує використовувати вібраційний масаж (ВМ) (самомасаж). Він спрямований на активізацію роботи нервових закінчень, розташованих у товщині шкіри. Його дія викликає помірне розширення периферійних кровоносних судин та сприятливо впливає на нервову та інші системи організму. ВМ знімає м'язову і нервову напругу, оскільки напруга утруднює природну координацію органів мовленнєвого процесу, заважає розслабленню фонаційних (звукових) шляхів. Вміння довільно розслабляти м'язи дихального і голосового апарату, керувати мімікою обличчя, рухами тіла дозволяє знімати нервові збудження, заспокоює людину. Самомасаж поєднується з **аутогенним тренуванням**, як комплекс прийомів психічної саморегуляції людського організму, яке включає:

1) вправи на м'язове розслаблення, тобто релаксацію з наступним вольовим напруженням м'язів;

2) дихальну гімнастику.

3) Пропонується, наприклад, таке завдання: *Уявіть собі, що Ви вийшли із темного приміщення на сонячну вулицю. Замружте очі! Міцно замружтесь! (3–4 с.) А тепер розслабте повії, залишаючи їх напіввідкритими!* Подібні вправи проводяться із м'язами губів, язика, рук тощо.

Техніка масажу проводиться у положенні стоячи. Пропонується енергійно постукувати кінчиками пальців по резонаторним порожнинам з одночасною довгою вимовою звуків: лобу — [М], крилам носа — [М], верхній губі — [В], нижній губі — [З], верхній частині грудей — [Ж], нижнім боковим частинам грудної клітки справа та зліва — [М], спині позаду там, де поперек, і у напрямку до лопаток на [М].

Після вібраційного масажу треба зробити 5–10 спокійних вдихів і видихів і перейти до голосових вправ.

Прийоми з постановки голосу спрямовані на вдосконалення вміння відчувати та керувати напрямком видихуваного повітря на матеріалі приспівування носових приголосних з поступовим приєднанням голосних та інших приголосних. Важливим також є навичка регулювати гучність, легкість, стійкість, висоту голосу за допомогою прози та віршованих творів.

Педагогам потрібні щоденні хоча б короткочасні тренування, подібно до того, як це роблять драматичні актори та вокалісти.

Для «включення» у роботу резонаторів С. Т. Нікольська пропонує використовувати вібраційний масаж (ВМ) (самомасаж). Він спрямований на активізацію роботи нервових закінчень, розташованих у товщині шкіри. Його дія викликає помірне розширення периферійних кровоносних судин та сприятливо впливає на нервову та інші системи організму. ВМ знімає м'язову і нервову напругу, оскільки напруга утруднює природну координацію органів мовленнєвого процесу, заважає розслабленню фонаційних (звукових) шляхів. Вміння довільно розслабляти м'язи дихального і голосового апарату, керувати мімікою обличчя, рухами тіла дозволяє знімати нервові збудження, заспокоює людину. Самомасаж поєднується з **аутогенним тренуванням**, як комплекс прийомів психічної саморегуляції людського організму, яке включає:

1) вправи на м'язове розслаблення, тобто релаксацію з наступним вольовим напруженням м'язів;

2) дихальну гімнастику.

3) Пропонується, наприклад, таке завдання: *Уявіть собі, що Ви вийшли із темного приміщення на сонячну вулицю. Замружте очі! Міцно замружтесь! (3–4 с.) А тепер розслабте повії, залишаючи їх напіввідкритими!* Подібні вправи проводяться із м'язами губів, язика, рук тощо.

Техніка масажу проводиться у положенні стоячи. Пропонується енергійно постукувати кінчиками пальців по резонаторним порожнинам з одночасною довгою вимовою звуків: лобу — [М], крилам носа — [М], верхній губі — [В], нижній губі — [З], верхній частині грудей — [Ж], нижнім боковим частинам грудної клітки справа та зліва — [М], спині позаду там, де поперек, і у напрямку до лопаток на [М].

Після вібраційного масажу треба зробити 5–10 спокійних вдихів і видихів і перейти до голосових вправ.

Прийоми з постановки голосу спрямовані на вдосконалення вміння відчувати та керувати напрямком видихуваного повітря на матеріалі приспівування носових приголосних з поступовим приєднанням голосних та інших приголосних. Важливим також є навичка регулювати гучність, легкість, стійкість, висоту голосу за допомогою прози та віршованих творів.

Педагогам потрібні щоденні хоча б короткочасні тренування, подібно до того, як це роблять драматичні актори та вокалісти.

Що стосується обсягу голосового навантаження, то спеціалісти вважають, що людина з добре поставленим голосом може говорити стільки, скільки вимагають умови його професії (О. В. Лаврова). Нормальне навантаження для голосового апарату — 6 годин. При більшому навантаженні втомлюється не тільки голосовий апарат, а й настає загальне стомлення, погіршується самопочуття. Адаже педагоги всіх рівнів, як правило, ведуть заняття стоячи і зі значною витратою емоційної енергії.

Робота над вдосконаленням дикції.

Основою чіткої вимови кожного звуку, тобто основою дикції, є злагоджена енергійна робота всіх м'язів, які беруть участь у мовленнєвому процесі. Навчально-тренувальні вправи дають можливість розвивати та зберігати їх еластичність і рухливість.

Для вдосконалення дикції спочатку пропонується артикуляційна гімнастика, а потім вдосконалення артикуляційного укладу кожного звуку ізольовано, а також на тлі складу, слова, речення, тексту, скороговки.

1. Вправи для розминки і тренування м'язів артикуляційного апарату розвивають м'язи рота, щелеп, губів, язика. Ще її називають «пластична гімнастика органів артикуляції».

Артикуляційна гімнастика для нижньої щелепи.

• Енергійно, але плавно опустіть нижню щелепу і відкрийте рот. Підніміть нижню щелепу й зімкніть рот. Помітьте, що рухливою є нижня щелепа. Повторіть 5–6 разів.

• Висуньте нижню щелепу вперед, поверніть її у первісне положення. Повторіть 5–6 разів.

- Артикуляційна гімнастика для губ.
- «Покусання»

Починаємо гімнастику з подвійних покусань по черзі верхньої і нижньої губ з прискоренням ритму.

- «Жуйка»

Робимо активні і великі жувальні рухи щелепами, при зімкненні щелеп відбувається «чухання» губ з внутрішньої сторони.

- «Почухання»

Нижні зуби чухають верхню губу.

Верхні зуби чухають нижню губу.

Що стосується обсягу голосового навантаження, то спеціалісти вважають, що людина з добре поставленим голосом може говорити стільки, скільки вимагають умови його професії (О. В. Лаврова). Нормальне навантаження для голосового апарату — 6 годин. При більшому навантаженні втомлюється не тільки голосовий апарат, а й настає загальне стомлення, погіршується самопочуття. Адаже педагоги всіх рівнів, як правило, ведуть заняття стоячи і зі значною витратою емоційної енергії.

Робота над вдосконаленням дикції.

Основою чіткої вимови кожного звуку, тобто основою дикції, є злагоджена енергійна робота всіх м'язів, які беруть участь у мовленнєвому процесі. Навчально-тренувальні вправи дають можливість розвивати та зберігати їх еластичність і рухливість.

Для вдосконалення дикції спочатку пропонується артикуляційна гімнастика, а потім вдосконалення артикуляційного укладу кожного звуку ізольовано, а також на тлі складу, слова, речення, тексту, скороговки.

1. Вправи для розминки і тренування м'язів артикуляційного апарату розвивають м'язи рота, щелеп, губів, язика. Ще її називають «пластична гімнастика органів артикуляції».

Артикуляційна гімнастика для нижньої щелепи.

• Енергійно, але плавно опустіть нижню щелепу і відкрийте рот. Підніміть нижню щелепу й зімкніть рот. Помітьте, що рухливою є нижня щелепа. Повторіть 5–6 разів.

• Висуньте нижню щелепу вперед, поверніть її у первісне положення. Повторіть 5–6 разів.

- Артикуляційна гімнастика для губ.
- «Покусання»

Починаємо гімнастику з подвійних покусань по черзі верхньої і нижньої губ з прискоренням ритму.

- «Жуйка»

Робимо активні і великі жувальні рухи щелепами, при зімкненні щелеп відбувається «чухання» губ з внутрішньої сторони.

- «Почухання»

Нижні зуби чухають верхню губу.

Верхні зуби чухають нижню губу.

Починаємо повільно, потім пришвидшуємо ритм рухів.

- «Хоботок — посмішка»

Губи витягуємо вперед трубочкою. Фіксуємо їх в такому положенні на три секунди. Потім розтягуємо їх в посмішку, ще не оголюючи зубів, і знову фіксуємо. Знову витягуємо. Розтягуємо у посмішку, оголюючи зуби.

За мірою виконання вправи збільшуємо темп.

Утворивши «хоботок», рухаємо його послідовно: вправо, уліво, вниз, потім у зворотному напрямку. Плавно рухаємо «хоботок» по колу.

- Всі вправи спочатку бажано робити із дзеркалом, рухи повинні бути повільними й плавними. Повторюйте 5–6 разів.

«Шторки»

На рахунок «раз» — верхня губа піднімається так, що оголюються зуби.

На рахунок «два» — губи займають спокійне положення.

На рахунок «три» — опускається нижня губа, оголюючи зуби.

На рахунок «чотири» — губи повертаються на місце.

Спочатку ми робимо цю вправу беззвучно. Потім підключаємо звучання:

«Верхня шторка» — В; нормальне положення губ — М;

«Нижня шторка» — З; повернення губ у вихідну позицію — М.

Після кожної вправи або при сильній втомі губів робимо розслаблення. Для цього сильним струменем повітря змушуємо вібрувати губи зі звуком ТПР-Р-Р-У.

Артикуляційна гімнастика для язика.

«Подвійні уколи в щоки»

При зімкнутих губах і розімкнутих щелепах робимо різкі та сильні подвійні уколи поперемінно то в ліву, то в праву щоки.

«Жало»

Гострим і довгим язиком, подібно до жала змії, виробляємо подвійні уколи в обрану точку, яка може розташовуватися в будь-якому місці нашої аудиторії (внизу, вгорі, праворуч, ліворуч, ззаду).

«Годинникова стрілка». Ця вправа має два варіанти.

Перший варіант: Губи зімкнуті, щелепи розімкнуті. Виробляємо обертальні рухи язиком за зімкнутими губами. Язык погладжує верхні і нижні ясна. Напрямок язика змінюємо.

Починаємо повільно, потім пришвидшуємо ритм рухів.

- «Хоботок — посмішка»

Губи витягуємо вперед трубочкою. Фіксуємо їх в такому положенні на три секунди. Потім розтягуємо їх в посмішку, ще не оголюючи зубів, і знову фіксуємо. Знову витягуємо. Розтягуємо у посмішку, оголюючи зуби.

За мірою виконання вправи збільшуємо темп.

Утворивши «хоботок», рухаємо його послідовно: вправо, уліво, вниз, потім у зворотному напрямку. Плавно рухаємо «хоботок» по колу.

- Всі вправи спочатку бажано робити із дзеркалом, рухи повинні бути повільними й плавними. Повторюйте 5–6 разів.

«Шторки»

На рахунок «раз» — верхня губа піднімається так, що оголюються зуби.

На рахунок «два» — губи займають спокійне положення.

На рахунок «три» — опускається нижня губа, оголюючи зуби.

На рахунок «чотири» — губи повертаються на місце.

Спочатку ми робимо цю вправу беззвучно. Потім підключаємо звучання:

«Верхня шторка» — В; нормальне положення губ — М;

«Нижня шторка» — З; повернення губ у вихідну позицію — М.

Після кожної вправи або при сильній втомі губів робимо розслаблення. Для цього сильним струменем повітря змушуємо вібрувати губи зі звуком ТПР-Р-Р-У.

Артикуляційна гімнастика для язика.

«Подвійні уколи в щоки»

При зімкнутих губах і розімкнутих щелепах робимо різкі та сильні подвійні уколи поперемінно то в ліву, то в праву щоки.

«Жало»

Гострим і довгим язиком, подібно до жала змії, виробляємо подвійні уколи в обрану точку, яка може розташовуватися в будь-якому місці нашої аудиторії (внизу, вгорі, праворуч, ліворуч, ззаду).

«Годинникова стрілка». Ця вправа має два варіанти.

Перший варіант: Губи зімкнуті, щелепи розімкнуті. Виробляємо обертальні рухи язиком за зімкнутими губами. Язык погладжує верхні і нижні ясна. Напрямок язика змінюємо.

Другий варіант: Повторюємо в точності ті ж рухи, з тією лише різницею, що язик виявляється за зубами і гладить по колу тверде піднебіння і під'язикову вуздечку. У цьому варіанті вправи основне навантаження припадає на корінь язика.

«Чаша»

Вправа, як і попередні, виконується в двох варіантах.

Перший варіант: Сильно відкрити рот, широкий язик вийняти з рота, підняти його догори, потримати в такому положенні і прибрати в широко відкритий рот. Тільки після того як кінчик язика торкнеться верхнього піднебіння, закрити рот.

Другий варіант: Виконати ту ж вправу, не відкриваючи при цьому рота. Навантаження знову ж припадає на корінь язика.

«Конячка»

Ця вправа має два варіанти. Обидва варіанти ще можна назвати «цоканням», оскільки по ходу виконання видається характерний звук, який імітує кінський цокіт.

У першому варіанті язик приклеюється до альвеол і потім відклеюється від них.

У другому — напруженим кінчиком язика відтворюється рух від верхніх зубів до альвеол, далі по твердому піднебінню і, загинаючись всередину, погладжуючи тверде піднебіння. В кінці цього руху так само лунає характерний звук.

О. В. Ласкава пропонує представлену гімнастику артикуляції перетворити на захоплюючу гру шляхом відтворення рухів у певному задуманому ритмі і називає цей прийом «Джаз».

Після активної артикуляційної гімнастики доцільно перейти до вправ, спрямованих на виправлення дикційних недоліків.

На момент, коли м'язи артикуляційного апарату добре розігріті, доцільно перейти до виправлення дикційних недоліків. Важливо навчитися правильно відтворювати кожний звук, звукосполучення, слово, речення, текст, скоромовки на спеціально підібраному мовленнєвому матеріалі. Серед завдань для самостійної роботи з цією метою пропонується зібрати мовленнєвий матеріал для розвитку звукової культури мовлення на певний звук.

2. Вправи для правильного відпрацювання артикуляційного укладу кожного голосного і приголосного звуку, складів, фраз у цілому. Приклади зазначених вправ подані у додатках.

Другий варіант: Повторюємо в точності ті ж рухи, з тією лише різницею, що язик виявляється за зубами і гладить по колу тверде піднебіння і під'язикову вуздечку. У цьому варіанті вправи основне навантаження припадає на корінь язика.

«Чаша»

Вправа, як і попередні, виконується в двох варіантах.

Перший варіант: Сильно відкрити рот, широкий язик вийняти з рота, підняти його догори, потримати в такому положенні і прибрати в широко відкритий рот. Тільки після того як кінчик язика торкнеться верхнього піднебіння, закрити рот.

Другий варіант: Виконати ту ж вправу, не відкриваючи при цьому рота. Навантаження знову ж припадає на корінь язика.

«Конячка»

Ця вправа має два варіанти. Обидва варіанти ще можна назвати «цоканням», оскільки по ходу виконання видається характерний звук, який імітує кінський цокіт.

У першому варіанті язик приклеюється до альвеол і потім відклеюється від них.

У другому — напруженим кінчиком язика відтворюється рух від верхніх зубів до альвеол, далі по твердому піднебінню і, загинаючись всередину, погладжуючи тверде піднебіння. В кінці цього руху так само лунає характерний звук.

О. В. Ласкава пропонує представлену гімнастику артикуляції перетворити на захоплюючу гру шляхом відтворення рухів у певному задуманому ритмі і називає цей прийом «Джаз».

Після активної артикуляційної гімнастики доцільно перейти до вправ, спрямованих на виправлення дикційних недоліків.

На момент, коли м'язи артикуляційного апарату добре розігріті, доцільно перейти до виправлення дикційних недоліків. Важливо навчитися правильно відтворювати кожний звук, звукосполучення, слово, речення, текст, скоромовки на спеціально підібраному мовленнєвому матеріалі. Серед завдань для самостійної роботи з цією метою пропонується зібрати мовленнєвий матеріал для розвитку звукової культури мовлення на певний звук.

2. Вправи для правильного відпрацювання артикуляційного укладу кожного голосного і приголосного звуку, складів, фраз у цілому. Приклади зазначених вправ подані у додатках.

Усі проаналізовані елементи техніки мовлення — голос, дихання, дикція творять важливу професійну якість педагога — володіння усним мовленням. І кожен з елементів, існуючи автономно, не може виконувати своєї повноцінної функції у мовленнєвій діяльності, оскільки їх повноцінна дія може відбуватися тільки у взаємодії. Так, скажімо, володіючи досконало фонаційним (діафрагматично-реберним) типом дихання і різними якостями голосу, педагог не зможе мати високий рівень розвитку мовлення при наявності порушень вимови, млявої артикуляції, або недотримання норм орфоєпії. Проте наявність найдовершенішої дикції при відсутності голосових якостей також не може зробити досконалим мовлення педагога, тому що його інтонація не відображатиме мети мовлення, настрою, ставлення тощо.

Без володіння технікою мовлення, хоча вона охоплює невелику сферу професійної майстерності, але базову, корекційний педагог не зможе використати повною мірою головний професійний засіб впливу на дитину — мовлення. Для досягнення успіху у професійній діяльності вчитель повинен відмінно володіти усіма елементами техніки мовлення та досконалим мовленнєвим слухом.

Запитання для самоперевірки та співбесіди з теми

1. Розкрийте поняття «техніка мовлення».
2. Схарактеризуйте елементи техніки мовлення.
3. Опишіть основні критерії оцінки голосу.
4. Визначте основні якості педагогічного голосу.
5. Яку участь у творенні звуків беруть резонаторні системи? Опишіть їх.
6. Опишіть класифікацію голосів у співаків.
7. Схарактеризуйте мовленнєве дихання.
8. Чим відрізняється мовленнєве дихання від фізіологічного?
9. Дайте визначення поняття «дикція».
10. Чим відрізняються терміни «дикція» й «артикуляція»?
11. Яку участь беруть органи артикуляції у творенні звуків мовлення?

Усі проаналізовані елементи техніки мовлення — голос, дихання, дикція творять важливу професійну якість педагога — володіння усним мовленням. І кожен з елементів, існуючи автономно, не може виконувати своєї повноцінної функції у мовленнєвій діяльності, оскільки їх повноцінна дія може відбуватися тільки у взаємодії. Так, скажімо, володіючи досконало фонаційним (діафрагматично-реберним) типом дихання і різними якостями голосу, педагог не зможе мати високий рівень розвитку мовлення при наявності порушень вимови, млявої артикуляції, або недотримання норм орфоєпії. Проте наявність найдовершенішої дикції при відсутності голосових якостей також не може зробити досконалим мовлення педагога, тому що його інтонація не відображатиме мети мовлення, настрою, ставлення тощо.

Без володіння технікою мовлення, хоча вона охоплює невелику сферу професійної майстерності, але базову, корекційний педагог не зможе використати повною мірою головний професійний засіб впливу на дитину — мовлення. Для досягнення успіху у професійній діяльності вчитель повинен відмінно володіти усіма елементами техніки мовлення та досконалим мовленнєвим слухом.

Запитання для самоперевірки та співбесіди з теми

1. Розкрийте поняття «техніка мовлення».
2. Схарактеризуйте елементи техніки мовлення.
3. Опишіть основні критерії оцінки голосу.
4. Визначте основні якості педагогічного голосу.
5. Яку участь у творенні звуків беруть резонаторні системи? Опишіть їх.
6. Опишіть класифікацію голосів у співаків.
7. Схарактеризуйте мовленнєве дихання.
8. Чим відрізняється мовленнєве дихання від фізіологічного?
9. Дайте визначення поняття «дикція».
10. Чим відрізняються терміни «дикція» й «артикуляція»?
11. Яку участь беруть органи артикуляції у творенні звуків мовлення?

12. Які в українській мові існують орфоепічні норми?
13. Що таке евфонія?
14. Назвіть засоби милозвучності української мови. Наведіть приклади.
15. Схарактеризуйте фонологічні засоби мовлення.
16. Дайте визначення мовленнєвого слуху.
17. З яких компонентів складається мовленнєвий слух? Опишіть їх.
18. Як розвивати професійний мовленнєвий слух майбутнім логопедам?
19. Схарактеризуйте методи тренування мовленнєвого апарату.
20. Опишіть підготовчий етап навчання техніці мовлення (за С. Т. Нікольською).
21. З якою метою використовують вібраційний самомасаж? Опишіть його техніку.
22. Як працюють над фонаційним диханням?
23. Назвіть прийоми відпрацювання чіткої дикції.
24. Як виховувати та розвивати мовленнєвий голос?
25. Як запобігти порушенням голосу у вчителів?
26. Опишіть прийоми, що вдосконалюють фонаційне дихання.
27. Опишіть прийоми, що вдосконалюють голос.
28. Опишіть вправи для вироблення чіткої артикуляції.

Вправи і завдання для самостійної роботи з курсу

Розділ 1. Культура мовлення

1. Підготуйте науковий текст у вигляді реферату.

ОРІЄНТОВНІ ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

Тема I. *Культура мовлення як складова частина загальної культури людини та професійна необхідність учителя.*

1. Культура мовлення як етап формування педагогічної майстерності.
2. Культура мови та культура мовлення.
3. Взаємозв'язок загальної культури вчителя та його мовленнєвої культури.

12. Які в українській мові існують орфоепічні норми?
13. Що таке евфонія?
14. Назвіть засоби милозвучності української мови. Наведіть приклади.
15. Схарактеризуйте фонологічні засоби мовлення.
16. Дайте визначення мовленнєвого слуху.
17. З яких компонентів складається мовленнєвий слух? Опишіть їх.
18. Як розвивати професійний мовленнєвий слух майбутнім логопедам?
19. Схарактеризуйте методи тренування мовленнєвого апарату.
20. Опишіть підготовчий етап навчання техніці мовлення (за С. Т. Нікольською).
21. З якою метою використовують вібраційний самомасаж? Опишіть його техніку.
22. Як працюють над фонаційним диханням?
23. Назвіть прийоми відпрацювання чіткої дикції.
24. Як виховувати та розвивати мовленнєвий голос?
25. Як запобігти порушенням голосу у вчителів?
26. Опишіть прийоми, що вдосконалюють фонаційне дихання.
27. Опишіть прийоми, що вдосконалюють голос.
28. Опишіть вправи для вироблення чіткої артикуляції.

Вправи і завдання для самостійної роботи з курсу

Розділ 1. Культура мовлення

1. Підготуйте науковий текст у вигляді реферату.

ОРІЄНТОВНІ ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

Тема I. *Культура мовлення як складова частина загальної культури людини та професійна необхідність учителя.*

1. Культура мовлення як етап формування педагогічної майстерності.
2. Культура мови та культура мовлення.
3. Взаємозв'язок загальної культури вчителя та його мовленнєвої культури.

4. Вимоги до мовлення вчителя на сучасному етапі розвитку суспільства.
5. Вчитель — комунікативний лідер.
6. Модель професійного спілкування вчителя-логопеда.
7. Специфіка професійного мовлення вчителя -логопеда.
8. Мовленнєвий етикет — дзеркало загальної культури людини.
9. Культура поведінки і культура мовленнєвого спілкування.
10. Етика професійного мовлення вчителя і етикет.
11. Мовленнєвий етикет учителя у системі педагогічного спілкування.
12. Стили професійно-педагогічного спілкування.
13. Педагогічний такт учителя, його особливості.
14. Норма та етикет у специфіці культури мовлення.
15. Театральна педагогіка. Як нею оволодіти?
16. Проблема некомунікабельності окремої людини і шляхи її вирішення.
17. Мовні норми. Їх становлення, розвиток та історично обумовлена динаміка.
18. Культура мовлення та мовленнєві помилки.
19. Основні особливості стилів мовлення.
20. Основні причини порушення вимог чистоти мовлення.
21. Молодіжний сленг. Його основні функції
22. Діалектизми та професіоналізми у мовленні вчителя. Добре це чи погано?
23. Логічність думки й логічність мовлення, їх взаємозв'язок.
24. Шляхи запобігання неточності мовлення.
25. Головні засоби досягнення ясності та доступності у мовленні вчителя.
26. Психолого-педагогічні умови досягнення виразності у мовленні.
27. Засоби фонетичної виразності мовлення.
28. Крилаті слова та вирази, їх роль у мовленні вчителя.
29. Активний та пасивний словниковий запас учителя.
30. Поняття індивідуального типу мовлення. Шляхи його формування.
31. Шляхи створення образності у мовленні.
32. Естетичність мовлення вчителя як могутній фактор виховного впливу.

4. Вимоги до мовлення вчителя на сучасному етапі розвитку суспільства.
5. Вчитель — комунікативний лідер.
6. Модель професійного спілкування вчителя-логопеда.
7. Специфіка професійного мовлення вчителя -логопеда.
8. Мовленнєвий етикет — дзеркало загальної культури людини.
9. Культура поведінки і культура мовленнєвого спілкування.
10. Етика професійного мовлення вчителя і етикет.
11. Мовленнєвий етикет учителя у системі педагогічного спілкування.
12. Стили професійно-педагогічного спілкування.
13. Педагогічний такт учителя, його особливості.
14. Норма та етикет у специфіці культури мовлення.
15. Театральна педагогіка. Як нею оволодіти?
16. Проблема некомунікабельності окремої людини і шляхи її вирішення.
17. Мовні норми. Їх становлення, розвиток та історично обумовлена динаміка.
18. Культура мовлення та мовленнєві помилки.
19. Основні особливості стилів мовлення.
20. Основні причини порушення вимог чистоти мовлення.
21. Молодіжний сленг. Його основні функції
22. Діалектизми та професіоналізми у мовленні вчителя. Добре це чи погано?
23. Логічність думки й логічність мовлення, їх взаємозв'язок.
24. Шляхи запобігання неточності мовлення.
25. Головні засоби досягнення ясності та доступності у мовленні вчителя.
26. Психолого-педагогічні умови досягнення виразності у мовленні.
27. Засоби фонетичної виразності мовлення.
28. Крилаті слова та вирази, їх роль у мовленні вчителя.
29. Активний та пасивний словниковий запас учителя.
30. Поняття індивідуального типу мовлення. Шляхи його формування.
31. Шляхи створення образності у мовленні.
32. Естетичність мовлення вчителя як могутній фактор виховного впливу.

33. Емоційність мовлення вчителя, її позитивні та негативні сторони.

34. Розповідь як жанр усного мовлення та її місце у професійній діяльності вчителя.

Тема II. *Культура ораторського мистецтва.*

1. Поняття риторичного ідеалу як основи педагогічного світогляду вчителя.

2. Основні типи риторичних ідеалів (сократівський, софістичний, радянський, західний тощо).

3. Основні риси традиційного українського риторичного ідеалу.

4. Риторичний ідеал учителя.

5. Кращі традиції вітчизняного красномовства.

6. Внесок Ф. Прокоповича у розвиток вітчизняної риторики.

7. Погляди Г. Сковороди на риторичний ідеал.

8. Корифеї вітчизняної риторики.

9. Сторінки історії вітчизняної педагогічної риторики.

10. Визначні ритори античності та їх внесок у скарбницю красномовства.

11. Видатні педагоги про силу слова у вихованні.

12. Основні риторичні закони.

13. Загальнориторичний закон урахування аудиторії, його сутність.

14. Як підготувати промову.

15. Логіка та емоційність у промові.

16. Зовнішня культура оратора.

17. Культура сприймання публічного виступу.

18. Як виступати перед мікрофоном та телекамерою.

19. Основні способи зняття напруги, втоми аудиторії.

20. Діалог як спосіб гуманітарного пізнання.

21. Правила побудови та ведення діалогу.

22. Диспут, полеміка, суперечка, їх спільні риси та відмінність.

23. Роль бесіди у професійній діяльності вчителя.

24. Культура ведення бесіди.

25. Ефективні способи викладу нового матеріалу на уроці.

26. Культура усного опитування учня.

27. Особливості мовленнєвого спілкування вчителя з учнями в позаурочний час.

33. Емоційність мовлення вчителя, її позитивні та негативні сторони.

34. Розповідь як жанр усного мовлення та її місце у професійній діяльності вчителя.

Тема II. *Культура ораторського мистецтва.*

1. Поняття риторичного ідеалу як основи педагогічного світогляду вчителя.

2. Основні типи риторичних ідеалів (сократівський, софістичний, радянський, західний тощо).

3. Основні риси традиційного українського риторичного ідеалу.

4. Риторичний ідеал учителя.

5. Кращі традиції вітчизняного красномовства.

6. Внесок Ф. Прокоповича у розвиток вітчизняної риторики.

7. Погляди Г. Сковороди на риторичний ідеал.

8. Корифеї вітчизняної риторики.

9. Сторінки історії вітчизняної педагогічної риторики.

10. Визначні ритори античності та їх внесок у скарбницю красномовства.

11. Видатні педагоги про силу слова у вихованні.

12. Основні риторичні закони.

13. Загальнориторичний закон урахування аудиторії, його сутність.

14. Як підготувати промову.

15. Логіка та емоційність у промові.

16. Зовнішня культура оратора.

17. Культура сприймання публічного виступу.

18. Як виступати перед мікрофоном та телекамерою.

19. Основні способи зняття напруги, втоми аудиторії.

20. Діалог як спосіб гуманітарного пізнання.

21. Правила побудови та ведення діалогу.

22. Диспут, полеміка, суперечка, їх спільні риси та відмінність.

23. Роль бесіди у професійній діяльності вчителя.

24. Культура ведення бесіди.

25. Ефективні способи викладу нового матеріалу на уроці.

26. Культура усного опитування учня.

27. Особливості мовленнєвого спілкування вчителя з учнями в позаурочний час.

28. Як краще вести бесіду з батьками учня.

Тема III. *Техніка мовлення*

1. Педагогічна техніка та техніка мовлення.
2. Основні характеристики техніки мовлення.
3. Критерії оцінки голосу.
4. Якості педагогічного голосу.
5. Дикція та методи її тренування.
6. Основні характеристики фізіологічного і мовленнєвого ди-
хання.
7. Техніка виразного читання.
8. Погляди К. С. Станіславського на підготовку до виразного
читання.
9. Техніка складання партитури тексту.
10. Інтонація та її роль у професійному мовленні вчителя.
11. Гігієна голосового апарату вчителя.
12. Вправи з культури вживання професійної термінології

Запишіть текст, правильно вживаючи потрібні за змістом сло-
ва мова/мовлення, мовний/мовленнєвий, ставлячи їх у відповід-
ному відмінку.

*Діти засвоюють (мова, мовлення), вслухаючись у (мова, мов-
лення) батьків, родичів, знайомих. На другому році життя мов-
лення дитини ще бідне, бо (мовний, мовленнєвий) засобів засво-
єно ще небагато. Але у п'ять-шість років діти використовують
у (свій мова, мовлення) близько трьох тисяч слів. (Мова, мов-
лення) розвиває мислення дитини, формує її як людину. Якщо
дитина виростає поза людським суспільством, вона не оволоді-
ває (мова, мовлення) і своєю поведінкою, розумовим розвитком
нагадує тварин. Отже, людина не може розвиватися без (мова,
мовлення) і людського суспільства, яке користується (мова,
мовлення) як засобом спілкування.*

(за Л. Скуратівським)

13. Запишіть текст, правильно вживаючи потрібні за змістом
слова звук, фонема, буква, ставлячи їх у відповідному числі і від-
мінку.

*(Звук, фонема) нескінченно багато. Кожен раз ми вимовляє-
мо (звук, фонема) трохи по-іншому. (Звук, Фонема) — обмежена
кількість. Якщо ми говоримо, що це (звук, фонема) «а» або «м»
або будь-який інший, ми називаємо (звук, фонема).*

28. Як краще вести бесіду з батьками учня.

Тема III. *Техніка мовлення*

1. Педагогічна техніка та техніка мовлення.
2. Основні характеристики техніки мовлення.
3. Критерії оцінки голосу.
4. Якості педагогічного голосу.
5. Дикція та методи її тренування.
6. Основні характеристики фізіологічного і мовленнєвого ди-
хання.
7. Техніка виразного читання.
8. Погляди К. С. Станіславського на підготовку до виразного
читання.
9. Техніка складання партитури тексту.
10. Інтонація та її роль у професійному мовленні вчителя.
11. Гігієна голосового апарату вчителя.
12. Вправи з культури вживання професійної термінології

Запишіть текст, правильно вживаючи потрібні за змістом сло-
ва мова/мовлення, мовний/мовленнєвий, ставлячи їх у відповід-
ному відмінку.

*Діти засвоюють (мова, мовлення), вслухаючись у (мова, мов-
лення) батьків, родичів, знайомих. На другому році життя мов-
лення дитини ще бідне, бо (мовний, мовленнєвий) засобів засво-
єно ще небагато. Але у п'ять-шість років діти використовують
у (свій мова, мовлення) близько трьох тисяч слів. (Мова, мов-
лення) розвиває мислення дитини, формує її як людину. Якщо
дитина виростає поза людським суспільством, вона не оволоді-
ває (мова, мовлення) і своєю поведінкою, розумовим розвитком
нагадує тварин. Отже, людина не може розвиватися без (мова,
мовлення) і людського суспільства, яке користується (мова,
мовлення) як засобом спілкування.*

(за Л. Скуратівським)

13. Запишіть текст, правильно вживаючи потрібні за змістом
слова звук, фонема, буква, ставлячи їх у відповідному числі і від-
мінку.

*(Звук, фонема) нескінченно багато. Кожен раз ми вимовляє-
мо (звук, фонема) трохи по-іншому. (Звук, Фонема) — обмежена
кількість. Якщо ми говоримо, що це (звук, фонема) «а» або «м»
або будь-який інший, ми називаємо (звук, фонема).*

Риторика, культура та техніка мовлення корекційного педагога

Те, що ми вимовляємо на письмі передається за допомогою графічних знаків — (звук, буква). (Звук, Буква) ми вимовляємо і чуємо, а (звук, буква) бачимо і пишемо. Перелік (звук, буква) в певному порядку називається алфавітом. Кожна (звук, буква) має друкований чи рукописний варіанти.

14. Зробіть переклад з російської мови на українську логопедичних термінів і професійних виразів.

Російською мовою	Українською мовою
Дислалія	
Дисграфія	
Дислексія	
Заикание	
Общее недоразвитие речи	
Нерезко вираженне недоразвитие речи	
Стертая дизартрия	
Речевые ошибки	
Школа для детей с тяжёлыми нарушениями речи	
Логопедические пункты при общеобразовательных школах	
Нарушение речи	
Расстройство речи	
Утрата речи	
Распад речи	
Гуление	
Лепетная речь	
Связная речь	
Ситуативная речь	
Речь разговорной громкости	
Внятность речи	
Смазанность речи	
Звукопроизношение	
Искажённое произношение	

Риторика, культура та техніка мовлення корекційного педагога

Те, що ми вимовляємо на письмі передається за допомогою графічних знаків — (звук, буква). (Звук, Буква) ми вимовляємо і чуємо, а (звук, буква) бачимо і пишемо. Перелік (звук, буква) в певному порядку називається алфавітом. Кожна (звук, буква) має друкований чи рукописний варіанти.

14. Зробіть переклад з російської мови на українську логопедичних термінів і професійних виразів.

Російською мовою	Українською мовою
Дислалія	
Дисграфія	
Дислексія	
Заикание	
Общее недоразвитие речи	
Нерезко вираженне недоразвитие речи	
Стертая дизартрия	
Речевые ошибки	
Школа для детей с тяжёлыми нарушениями речи	
Логопедические пункты при общеобразовательных школах	
Нарушение речи	
Расстройство речи	
Утрата речи	
Распад речи	
Гуление	
Лепетная речь	
Связная речь	
Ситуативная речь	
Речь разговорной громкости	
Внятность речи	
Смазанность речи	
Звукопроизношение	
Искажённое произношение	

Недостаточная подвижность мягкого нёба	
Речевая моторика	
Проявление речевого нарушения	
Выявление речевого дефекта	
Словарная работа	
Фонематическое восприятие	
Выраженные нарушения	
Неблагоприятная наследственность	
Речеслуховой анализатор	
Речедвигательный анализатор	
Подражание речи взрослого	
Профессиональная вредность	
Наследственные факторы	
Картавость	
Косноязычие	
Гнусавость	
Преимственность	

Розділ II. Культура ораторського мистецтва.

1. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4–5 хвилин.

Орієнтовні теми:

- *Правила мовленнєвої поведінки у сім'ї.*
 - *Як порушення мовлення у дітей впливають на писемне мовлення (навчання у школі)*
 - *Як запобігти рецидивів заїкання у дітей.*
 - *Розвивайте у дітей спостережливність/фонематичні процеси/дрібну моторику/фонематичний аналіз/увагу та пам'ять/розум тощо.*
 - *Вчіть дітей розповіді/переказу.*
2. Підготуйте вітальне слово з нагоди:
- *для народження однокурсника;*
 - *Дня вчителя;*
 - *ювілею улюбленого викладача.*

Недостаточная подвижность мягкого нёба	
Речевая моторика	
Проявление речевого нарушения	
Выявление речевого дефекта	
Словарная работа	
Фонематическое восприятие	
Выраженные нарушения	
Неблагоприятная наследственность	
Речеслуховой анализатор	
Речедвигательный анализатор	
Подражание речи взрослого	
Профессиональная вредность	
Наследственные факторы	
Картавость	
Косноязычие	
Гнусавость	
Преимственность	

Розділ II. Культура ораторського мистецтва.

1. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4–5 хвилин.

Орієнтовні теми:

- *Правила мовленнєвої поведінки у сім'ї.*
 - *Як порушення мовлення у дітей впливають на писемне мовлення (навчання у школі)*
 - *Як запобігти рецидивів заїкання у дітей.*
 - *Розвивайте у дітей спостережливність/фонематичні процеси/дрібну моторику/фонематичний аналіз/увагу та пам'ять/розум тощо.*
 - *Вчіть дітей розповіді/переказу.*
2. Підготуйте вітальне слово з нагоди:
- *для народження однокурсника;*
 - *Дня вчителя;*
 - *ювілею улюбленого викладача.*

Розділ III. Вдосконалення техніки мовлення.

Завдання: доберіть мовленнєвий матеріал для розвитку звукової культури мовлення.

На звуки:

- у складах
- у словах

на початку слова

у кінці

у сполученні з різними приголосними

- у реченнях (10–15)
- у чистомовках (10–15)
- у віршах
- у скоромовках

— завдання на розвиток фонематичних процесів: *визначення*

— наявності даного звуку у слові (поряд з опозиційними та випадковими звуками),

- першого звуку у словах (-),
- останнього звуку у словах (-),
- спільного звуку у словах,

— загадки,

— цікаві завдання, кросворди тощо.

Тексти для читання (2–3)

На диференціацію звуків:

— у складах закритих і відкритих

з 2 букв, з 3 букв

по два склади, по три склади

— у словах,

— у реченнях,

— у віршах,

— скоромовках,

— у текстах для читання,

— у цікавих завданнях:

- провідніяти речення,
- скласти речення.

Звуки:

Р, рь, л, ль, р-л (рь-ль), й	с, сь, з (зь), с-з, ц (ць), ч, ц-ч, ш, щ, дж, дз, с-ш, ж (ш-ж), свистячі — шиплячі,	к, г (г), к-г-г,	д-т, б-п.
------------------------------------	--	---------------------	--------------

Розділ III. Вдосконалення техніки мовлення.

Завдання: доберіть мовленнєвий матеріал для розвитку звукової культури мовлення.

На звуки:

- у складах
- у словах

на початку слова

у кінці

у сполученні з різними приголосними

- у реченнях (10–15)
- у чистомовках (10–15)
- у віршах
- у скоромовках

— завдання на розвиток фонематичних процесів: *визначення*

— наявності даного звуку у слові (поряд з опозиційними та випадковими звуками),

- першого звуку у словах (-),
- останнього звуку у словах (-),
- спільного звуку у словах,

— загадки,

— цікаві завдання, кросворди тощо.

Тексти для читання (2–3)

На диференціацію звуків:

— у складах закритих і відкритих

з 2 букв, з 3 букв

по два склади, по три склади

— у словах,

— у реченнях,

— у віршах,

— скоромовках,

— у текстах для читання,

— у цікавих завданнях:

- провідніяти речення,
- скласти речення.

Звуки:

Р, рь, л, ль, р-л (рь-ль), й	с, сь, з (зь), с-з, ц (ць), ч, ц-ч, ш, щ, дж, дз, с-ш, ж (ш-ж), свистячі — шиплячі,	к, г (г), к-г-г,	д-т, б-п.
------------------------------------	--	---------------------	--------------

Література

1. Блінова Г. Й. Альбом для обстеження мовлення у дитини/Г. Й. Блінова.-К.,2001.-215 с.
2. Бойко Г. С. Сонечко/Г. Бойко, Г. Чубач Г., О. Усенко О. та ін. — Д., 2002.
3. Веселим малюкам. Вірші, казки, лічилки, загадки./Н. Забіла — К., Веселка, Київ, 1983.
4. Від «А» до «Я»/укл. Кравчук В. Є. — Тернопіль 1997 р
5. Крутій К. Л. Вчимося мови та розмови./К. Л. Крутій — Запоріжжя, 1999.
6. Левченко Т. Г. Цікаві вправи/Т. Г. Левченко, Л. А. Васильєва — К.,1997.
7. Лисенко Т. Веселик: Довідник-порадник з питань виховання для садочка, школи та сімейного читання/Т. Лисенко. — К., 2003.
8. Малярчук А. Я. Дидактичний матеріал для виправлення мовних недоліків/А. Я. Малярчук — К., 1997.
9. Момот Т. Л. Грамотійко. Логопедичні зошити. — Тернопіль, 2004.
10. От звуків к культурі родного язика. — Запоріжжя, 1993.
11. Пінчук Ю. В. Мовленнєві вправи для виховання у дітей правильної вимови звуків/Ю. В. Пінчук, Л. Л. Циба — К., КНТ, 2006. - 134 с.
12. Терен В. Старому сому везли соломку./В. Терен — К. Веселка. — 1996.
13. Тоцька Н. І. Фонетика. Дидактичний матеріал з української мови: Посібник для вчителя/Н. І. Тоцька. — 2-ге вид., перероб. і доп. — Київ: Освіта, 1998. — 144 с.
14. Тоцька, Н. І. Збірник вправ і завдань з фонетики для початкових класів: посібник для вчителя/Н. І. Тоцька, Л. Ю. Шевченко. — Київ: Освіта, 1998. — 158 с.
15. Українська мова: Навч. пос./Мацько Л. І., Мацько О. М., Сидоренко О. М.- Донецьк, 2007. — 480 с.
16. Українські прислів'я, приказки, загадки/Упоряд. К. І. Приходченко. — Д, 2003. — 288 с.
17. Ярешко Л. Є. Весела грамота./Л. Є. Ярешко — Чернівці, 1992.

Література

1. Блінова Г. Й. Альбом для обстеження мовлення у дитини/Г. Й. Блінова.-К.,2001.-215 с.
2. Бойко Г. С. Сонечко/Г. Бойко, Г. Чубач Г., О. Усенко О. та ін. — Д., 2002.
3. Веселим малюкам. Вірші, казки, лічилки, загадки./Н. Забіла — К., Веселка, Київ, 1983.
4. Від «А» до «Я»/укл. Кравчук В. Є. — Тернопіль 1997 р
5. Крутій К. Л. Вчимося мови та розмови./К. Л. Крутій — Запоріжжя, 1999.
6. Левченко Т. Г. Цікаві вправи/Т. Г. Левченко, Л. А. Васильєва — К.,1997.
7. Лисенко Т. Веселик: Довідник-порадник з питань виховання для садочка, школи та сімейного читання/Т. Лисенко. — К., 2003.
8. Малярчук А. Я. Дидактичний матеріал для виправлення мовних недоліків/А. Я. Малярчук — К., 1997.
9. Момот Т. Л. Грамотійко. Логопедичні зошити. — Тернопіль, 2004.
10. От звуків к культурі родного язика. — Запоріжжя, 1993.
11. Пінчук Ю. В. Мовленнєві вправи для виховання у дітей правильної вимови звуків/Ю. В. Пінчук, Л. Л. Циба — К., КНТ, 2006. - 134 с.
12. Терен В. Старому сому везли соломку./В. Терен — К. Веселка. — 1996.
13. Тоцька Н. І. Фонетика. Дидактичний матеріал з української мови: Посібник для вчителя/Н. І. Тоцька. — 2-ге вид., перероб. і доп. — Київ: Освіта, 1998. — 144 с.
14. Тоцька, Н. І. Збірник вправ і завдань з фонетики для початкових класів: посібник для вчителя/Н. І. Тоцька, Л. Ю. Шевченко. — Київ: Освіта, 1998. — 158 с.
15. Українська мова: Навч. пос./Мацько Л. І., Мацько О. М., Сидоренко О. М.- Донецьк, 2007. — 480 с.
16. Українські прислів'я, приказки, загадки/Упоряд. К. І. Приходченко. — Д, 2003. — 288 с.
17. Ярешко Л. Є. Весела грамота./Л. Є. Ярешко — Чернівці, 1992.

Вправи з розвитку мовленнєвого дихання

№ 1. «Свічка»

Уявіть, що перед вами свічка величезного розміру з великим полум'ям. Його треба погасити. Зробіть вдих, затримайте на секунду подих, потім подуйте «на свічку». Не згасла? Подуйте ще раз, і ще. Якщо покласти долоню на живіт, то під час видиху можна відчутти активні рухи діафрагми й нижньочеревних м'язів, при цьому живіт втягується.

Повільно, рівно дуйте «на полум'я», але не з метою погасити, а лише відхилити полум'я й тримати його у відхиленому стані якомога довше. Долонею ви відчуєте, як повільно й рівно підтягується низ живота, тобто скорочуються нижньочеревні м'язи. Ця вправа тренує повільний, рівний видих.

Перед вами 3, 4, ... 15 уявлюваних свічок. Погасіть кожну свічку окремо. Обсяг вдиху не збільшуйте. При видиху ви відчуєте долонею ритмічні, переривчасті, активні рухи діафрагми.

№ 2.

Станьте прямо, підніміть плечі вгору, відведіть їх назад, наберіть повітря, плечі опустіть, вага тіла рівномірно розподілена на обидві ноги, підборіддя становить прямий кут із шиєю, немає м'язової напруженості; на рахунок *раз* — *два* зробіть вдих, на рахунок *три* — *чотири* — *п'ять* — *шість* — видих. Стежте за рухами діафрагми. Вправа можна поєднувати з рухами рук. Руки в сторони -і вдих, уперед -і видих. Підняти над головою -і вдих, уперед -і видих. Підняти над головою -і вдих, опустити з боків-і видих. Щораз збільшуйте час видиху.

№ 3.

Станьте прямо, руки вздовж тулуба. На звуці [п-фффф] видихніть повітря, після чого рефлекторно відбувається вдих (живіт при цьому висувається вперед). Тепер на видиху вимовте звук [з] переривчасто й повільно, наче поштовхами викидаючи звук [зззз-сссс-сссс...]. Знову зробіть вдих і на видиху тягніть звук [з]. Виконуйте цю вправу 5 разів, а через кілька днів — доведіть до 10 разів.

№ 4.

Станьте прямо, руки вздовж тулуба. Дивіться перед собою, плечі розгорнуті. На звуці [п-фффф] видихніть повітря — живіт втягується, після чого рефлекторно відбувається вдих і живіт

Вправи з розвитку мовленнєвого дихання

№ 1. «Свічка»

Уявіть, що перед вами свічка величезного розміру з великим полум'ям. Його треба погасити. Зробіть вдих, затримайте на секунду подих, потім подуйте «на свічку». Не згасла? Подуйте ще раз, і ще. Якщо покласти долоню на живіт, то під час видиху можна відчутти активні рухи діафрагми й нижньочеревних м'язів, при цьому живіт втягується.

Повільно, рівно дуйте «на полум'я», але не з метою погасити, а лише відхилити полум'я й тримати його у відхиленому стані якомога довше. Долонею ви відчуєте, як повільно й рівно підтягується низ живота, тобто скорочуються нижньочеревні м'язи. Ця вправа тренує повільний, рівний видих.

Перед вами 3, 4, ... 15 уявлюваних свічок. Погасіть кожну свічку окремо. Обсяг вдиху не збільшуйте. При видиху ви відчуєте долонею ритмічні, переривчасті, активні рухи діафрагми.

№ 2.

Станьте прямо, підніміть плечі вгору, відведіть їх назад, наберіть повітря, плечі опустіть, вага тіла рівномірно розподілена на обидві ноги, підборіддя становить прямий кут із шиєю, немає м'язової напруженості; на рахунок *раз* — *два* зробіть вдих, на рахунок *три* — *чотири* — *п'ять* — *шість* — видих. Стежте за рухами діафрагми. Вправа можна поєднувати з рухами рук. Руки в сторони -і вдих, уперед -і видих. Підняти над головою -і вдих, уперед -і видих. Підняти над головою -і вдих, опустити з боків-і видих. Щораз збільшуйте час видиху.

№ 3.

Станьте прямо, руки вздовж тулуба. На звуці [п-фффф] видихніть повітря, після чого рефлекторно відбувається вдих (живіт при цьому висувається вперед). Тепер на видиху вимовте звук [з] переривчасто й повільно, наче поштовхами викидаючи звук [зззз-сссс-сссс...]. Знову зробіть вдих і на видиху тягніть звук [з]. Виконуйте цю вправу 5 разів, а через кілька днів — доведіть до 10 разів.

№ 4.

Станьте прямо, руки вздовж тулуба. Дивіться перед собою, плечі розгорнуті. На звуці [п-фффф] видихніть повітря — живіт втягується, після чого рефлекторно відбувається вдих і живіт

висувається вперед. На видиху тягніть звук [ш]: [ш-ш-ш-ш-ш-...] Потім знову — вдих. На видиху рахуйте: 1, 2, 3...15. Повторіть вправу 5 разів.

№ 5.

Станьте прямо, руки вздовж тулуба. Згадайте звуки природи і відтворіть їх на видиху. Ось свистить вітер: [сссссссс.....] Шумить ліс: [шшшшшшшш...] А от з'явився джміль: [джжжжжжжж...]

Робіть все спокійно, вільно, щоб повітря на цих звуках безперешкодно «впливло у природу».

№ 6. «Пильщики».

Уявіть, що ви пиляєте колоду. Почали розпилювати зі звуком: [з! с! с! с! с! с!] Спочатку звук [з.]уривчастий, короткий, як і рухи рук, тому що пила «входить у деревину». Чим ширше амплітуда рук, тим довше тягнеться звук: [сссс... ссссс... ссссс...]

№ 7. «Проколотий м'яч»

У вас у руках на рівні грудей уявлюваний великий гумовий м'яч. Якщо на нього натискаєш — чутний звук вихідного повітря. Натискайте на м'яч долонями й імітуйте повітря звуком: [сссс...] Руки сходяться повільно: вони неначе відчують опір «м'яча». І так само, повільно, із силою, виганяється з «м'яча» (ваших легенів) повітря: [сссс...] Усе ближче руки, усе менше повітря в «м'ячі». Нарешті долоні повітря в активному русі зішлись. І цим рухом «викинувся» невикористане у звучанні повітря.

№ 8. «Запашна троянда».

Станьте прямо, долоні покладіть на ребра з обох боків грудної клітки. Уявіть собі, що ви нюхаєте троянди. Повільно вдихайте через ніс цей квітковий запах — і помітите, як ребра грудної клітки розсунулися? Ви це відчули долонями. А тепер видихніть — і ребра опустилися, а ваші долоні проконтролювали це. Щоб уникнути запаморочення, вдих повинен бути неглибоким. Повторіть 3–4 рази.

№ 9. «Старт».

Візьміть у руки годинники із секундною стрілкою й почніть уголос рахувати час по секундах: «Десять! Дев'ять! Вісім! Сім! Шість! П'ять! Чотири! Три! Два! Один! Пуск!» Рахунок ведіть голосно, уривчасто, рівномірно, на одному видиху, без добору повітря: переривайте видих у паузах між вимовленими цифрами.

висувається вперед. На видиху тягніть звук [ш]: [ш-ш-ш-ш-ш-...] Потім знову — вдих. На видиху рахуйте: 1, 2, 3...15. Повторіть вправу 5 разів.

№ 5.

Станьте прямо, руки вздовж тулуба. Згадайте звуки природи і відтворіть їх на видиху. Ось свистить вітер: [сссссссс.....] Шумить ліс: [шшшшшшшш...] А от з'явився джміль: [джжжжжжжж...]

Робіть все спокійно, вільно, щоб повітря на цих звуках безперешкодно «впливло у природу».

№ 6. «Пильщики».

Уявіть, що ви пиляєте колоду. Почали розпилювати зі звуком: [з! с! с! с! с! с!] Спочатку звук [з.]уривчастий, короткий, як і рухи рук, тому що пила «входить у деревину». Чим ширше амплітуда рук, тим довше тягнеться звук: [сссс... ссссс... ссссс...]

№ 7. «Проколотий м'яч»

У вас у руках на рівні грудей уявлюваний великий гумовий м'яч. Якщо на нього натискаєш — чутний звук вихідного повітря. Натискайте на м'яч долонями й імітуйте повітря звуком: [сссс...] Руки сходяться повільно: вони неначе відчують опір «м'яча». І так само, повільно, із силою, виганяється з «м'яча» (ваших легенів) повітря: [сссс...] Усе ближче руки, усе менше повітря в «м'ячі». Нарешті долоні повітря в активному русі зішлись. І цим рухом «викинувся» невикористане у звучанні повітря.

№ 8. «Запашна троянда».

Станьте прямо, долоні покладіть на ребра з обох боків грудної клітки. Уявіть собі, що ви нюхаєте троянди. Повільно вдихайте через ніс цей квітковий запах — і помітите, як ребра грудної клітки розсунулися? Ви це відчули долонями. А тепер видихніть — і ребра опустилися, а ваші долоні проконтролювали це. Щоб уникнути запаморочення, вдих повинен бути неглибоким. Повторіть 3–4 рази.

№ 9. «Старт».

Візьміть у руки годинники із секундною стрілкою й почніть уголос рахувати час по секундах: «Десять! Дев'ять! Вісім! Сім! Шість! П'ять! Чотири! Три! Два! Один! Пуск!» Рахунок ведіть голосно, уривчасто, рівномірно, на одному видиху, без добору повітря: переривайте видих у паузах між вимовленими цифрами.

Диктуйте чітко, так, щоб це було чути людині, що перебуває на деякій відстані від вас. Чи вистачило у вас дихання на весь рахунок до слова «Пуск!»? Якщо ні, то почніть рахунок з меншої цифри. Зверніть увагу на те, щоб останні слова: «Один! Пуск!» — пролунали у вас на вільному, не утрудненому видиху, енергійно й голосно.

№ 10.

Ходьба по коридору або під час прогулянки на свіжому повітрі. Робіть один крок -і вдих, на 4 кроки -і видих. Через кожні 2–3 дні збільшуйте тривалість видиху на один крок, щоб через місяць або півтора робити видих на 10–15 кроків (вдих же при цьому залишається постійним на один крок). На видиху можна вимовляти скоромовку, щораз збільшуючи число слів у ній, або читати вірш (невеликий, з чотирьох рядків). Пам'ятайте, що в процесі виконання вправ тренується тривалий, рівний, повільний видих.

Вправи з розвитку голосу

№ 1. «Стогін»

Уявіть, що у вас болить горло або голова, або просто відчувається втома. Губи злегка зімкнені, м'язи шиї, плечей, рук вільні. Ви на звуці [м] тихо стогніть. Відчуйте вібрацію на губах, носоглотковій області, на твердому піднебінні, у головному резонаторі. Не завищуйте й не занижуйте звук! Відшукайте свій «центр» голосу (тон, на якому особливо рівно й вільно звучить голос). Потім вимовляйте звукосполучення:

[ма — мо — му — ме — мі — ми] [мам — мом — мум — мем — мім — мим]...

Довго й протяжно тягніть звук [м], після чого разом як одне слово, вимовте на «стогоні» фразу: «мама, меду нам». При промовлянні фрази зливайте слова в одну безперервну лінію звучання: мамомедунам.

А тепер вимовте під час «стогону» склади з іншими сонорними:

[лллмам-ллломм-ллумм-ллемм-ллимм-ллимм]

[ннамм-нномм-ннумм-ннемм-ннимм-ннимм]

[ррамм-рромм-ррумм-рремм-рримм-рримм]

Вимовляєте голосні м'яко. Рот відкривається вільно на головних звуках і зараз же закривається для «стогону» на сонорних звуках

Диктуйте чітко, так, щоб це було чути людині, що перебуває на деякій відстані від вас. Чи вистачило у вас дихання на весь рахунок до слова «Пуск!»? Якщо ні, то почніть рахунок з меншої цифри. Зверніть увагу на те, щоб останні слова: «Один! Пуск!» — пролунали у вас на вільному, не утрудненому видиху, енергійно й голосно.

№ 10.

Ходьба по коридору або під час прогулянки на свіжому повітрі. Робіть один крок -і вдих, на 4 кроки -і видих. Через кожні 2–3 дні збільшуйте тривалість видиху на один крок, щоб через місяць або півтора робити видих на 10–15 кроків (вдих же при цьому залишається постійним на один крок). На видиху можна вимовляти скоромовку, щораз збільшуючи число слів у ній, або читати вірш (невеликий, з чотирьох рядків). Пам'ятайте, що в процесі виконання вправ тренується тривалий, рівний, повільний видих.

Вправи з розвитку голосу

№ 1. «Стогін»

Уявіть, що у вас болить горло або голова, або просто відчувається втома. Губи злегка зімкнені, м'язи шиї, плечей, рук вільні. Ви на звуці [м] тихо стогніть. Відчуйте вібрацію на губах, носоглотковій області, на твердому піднебінні, у головному резонаторі. Не завищуйте й не занижуйте звук! Відшукайте свій «центр» голосу (тон, на якому особливо рівно й вільно звучить голос). Потім вимовляйте звукосполучення:

[ма — мо — му — ме — мі — ми] [мам — мом — мум — мем — мім — мим]...

Довго й протяжно тягніть звук [м], після чого разом як одне слово, вимовте на «стогоні» фразу: «мама, меду нам». При промовлянні фрази зливайте слова в одну безперервну лінію звучання: мамомедунам.

А тепер вимовте під час «стогону» склади з іншими сонорними:

[лллмам-ллломм-ллумм-ллемм-ллимм-ллимм]

[ннамм-нномм-ннумм-ннемм-ннимм-ннимм]

[ррамм-рромм-ррумм-рремм-рримм-рримм]

Вимовляєте голосні м'яко. Рот відкривається вільно на головних звуках і зараз же закривається для «стогону» на сонорних звуках

ми звуками та приєднанням до них різних приголосних звуків української мови.

Третій варіант складає сукупність голосних заднього ряду (а-о-у) та переднього (е-и-і), розміщених за принципом від низького до високого піднесення спинки язика під час їх вимови.

Четверта табличка являє собою ту саму сукупність, що і третя, але розташовану в такому порядку: спочатку йдуть голосні переднього ряду, а потім заднього.

П'ятий варіант використовується здебільшого для роботи над йотованими голосними звуками. Він теж побудований за принципом їхньої наближеності до «кола».

Шоста табличка передбачає роботу переважно над йотованими голосними звуками, але трохи ускладнену хаотичністю їх розміщення.

У сьомому варіанті звуки розташовано у порядку межування голосних звуків заднього і переднього рядів.

Восьма і дев'ята таблички побудовані на межуванні чистих голосних із йотованими.

Порядок роботи над артикуляцією за поданими вище табличками та розташування в них голосних доцільно змінювати, щоб активізувати увагу та сконцентрувати її на особливостях артикуляції кожного окремого звуку.

№ 2 Вимовте повільно й чітко наступні слова на розрізнення голосних звуків.

Ганна, адреса, автор, айстра, алгебра, нас, бал, мак, старт, рука, як, яр, отрута, ягода, яма, Аня, Ася, альт, Альбіна, Аліса.

1. бік, от, гість, горе, дощ, будинок, зорі, кіт, грудки, лом, міст, сіль, лід, сльози, рахунок, Льоня, тітка.

2. ранок, вугілля, розум, узи, в'язень, зуб, цибуля, шум, клуб, праця, кличуть, пишу, праска, союз, південь, дзиґа, юнак, юридичний, гумор, у середовищі, у непогоду.

3. був — бив, вив — віл, мив — Нил, тил — тин, рись — рис, палати — пиляти.

4. би — бе, ви — ве, ги — ге, ли — ле, ми — ме, ни — не, пи — пе, ри — ре, ти — те, си — се.

№ 3 Вправи для відпрацювання артикуляції приголосних звуків української мови

ми звуками та приєднанням до них різних приголосних звуків української мови.

Третій варіант складає сукупність голосних заднього ряду (а-о-у) та переднього (е-и-і), розміщених за принципом від низького до високого піднесення спинки язика під час їх вимови.

Четверта табличка являє собою ту саму сукупність, що і третя, але розташовану в такому порядку: спочатку йдуть голосні переднього ряду, а потім заднього.

П'ятий варіант використовується здебільшого для роботи над йотованими голосними звуками. Він теж побудований за принципом їхньої наближеності до «кола».

Шоста табличка передбачає роботу переважно над йотованими голосними звуками, але трохи ускладнену хаотичністю їх розміщення.

У сьомому варіанті звуки розташовано у порядку межування голосних звуків заднього і переднього рядів.

Восьма і дев'ята таблички побудовані на межуванні чистих голосних із йотованими.

Порядок роботи над артикуляцією за поданими вище табличками та розташування в них голосних доцільно змінювати, щоб активізувати увагу та сконцентрувати її на особливостях артикуляції кожного окремого звуку.

№ 2 Вимовте повільно й чітко наступні слова на розрізнення голосних звуків.

Ганна, адреса, автор, айстра, алгебра, нас, бал, мак, старт, рука, як, яр, отрута, ягода, яма, Аня, Ася, альт, Альбіна, Аліса.

1. бік, от, гість, горе, дощ, будинок, зорі, кіт, грудки, лом, міст, сіль, лід, сльози, рахунок, Льоня, тітка.

2. ранок, вугілля, розум, узи, в'язень, зуб, цибуля, шум, клуб, праця, кличуть, пишу, праска, союз, південь, дзиґа, юнак, юридичний, гумор, у середовищі, у непогоду.

3. був — бив, вив — віл, мив — Нил, тил — тин, рись — рис, палати — пиляти.

4. би — бе, ви — ве, ги — ге, ли — ле, ми — ме, ни — не, пи — пе, ри — ре, ти — те, си — се.

№ 3 Вправи для відпрацювання артикуляції приголосних звуків української мови

№ 4. Вимовте на одному видиху наступні звукосполучення. Зробіть це спершу тільки артикулюючи звуки без голосу, потім пошепки і, нарешті, чітко, голосно:

Ба — бо — бу — бе — би — би
ва — в — ву — ве — ви — ви
так — до — ду — де — ди — ди

Па — по — пу — пе — пі — пи
фа — фо — фу — фе — фи — фи
та — те — ту — те — ти — ти

Га — го — гу — ге — гі — ги
ка — до — ку — ке — ки — ки
ха — хо — ху — хе — хи — хи

№ 5. Пограйте зі складами. Вимовте:

Ппа — ппо — ппу — ппе — ппи — ппи
Бба — ббо — ббу — бби — бби
Пабба — поббо — пуббу — пebbe — пибби — пибби

№ 6. Вимовте на одному видиху звукосполучення із сонорними приголосними. Вимовте спочатку пошепки, потім голосніше й, нарешті, голосно (але не кричіть).

лра — лро — лру — лре — лри — лри
рла — рло — рлу — рле — рли — рли

№ 7. Вимовте правильно й чітко наступні звукосполучення:

Птка — птко — птку — птке — птки — птки
Тпка — тпко — тпку — тпке — тпки — тпки
Кпта — кпто — кпту — кпте — кпти — кпти

№ 8. Вимовте наступні рядки, надаючи звуку дзвінкості, зібраності і волі:

Цей звір зветься лама.

Лама — дочка,

Й лама — мама.

(В. В. Маяковський).

Рожевий ранок розбудив

Ромашку, рибку і Романка,

А навкруги багато див!

Вставайте!

Доброго вам ранку! (І. Січовик)

№ 4. Вимовте на одному видиху наступні звукосполучення. Зробіть це спершу тільки артикулюючи звуки без голосу, потім пошепки і, нарешті, чітко, голосно:

Ба — бо — бу — бе — би — би
ва — в — ву — ве — ви — ви
так — до — ду — де — ди — ди

Па — по — пу — пе — пі — пи
фа — фо — фу — фе — фи — фи
та — те — ту — те — ти — ти

Га — го — гу — ге — гі — ги
ка — до — ку — ке — ки — ки
ха — хо — ху — хе — хи — хи

№ 5. Пограйте зі складами. Вимовте:

Ппа — ппо — ппу — ппе — ппи — ппи
Бба — ббо — ббу — бби — бби
Пабба — поббо — пуббу — пebbe — пибби — пибби

№ 6. Вимовте на одному видиху звукосполучення із сонорними приголосними. Вимовте спочатку пошепки, потім голосніше й, нарешті, голосно (але не кричіть).

лра — лро — лру — лре — лри — лри
рла — рло — рлу — рле — рли — рли

№ 7. Вимовте правильно й чітко наступні звукосполучення:

Птка — птко — птку — птке — птки — птки
Тпка — тпко — тпку — тпке — тпки — тпки
Кпта — кпто — кпту — кпте — кпти — кпти

№ 8. Вимовте наступні рядки, надаючи звуку дзвінкості, зібраності і волі:

Цей звір зветься лама.

Лама — дочка,

Й лама — мама.

(В. В. Маяковський).

Рожевий ранок розбудив

Ромашку, рибку і Романка,

А навкруги багато див!

Вставайте!

Доброго вам ранку! (І. Січовик)

Вправу варто виконувати вдвох, щоб взаємно контролювати один одного. Розійшовшись із товаришем на можливо більшу відстань, уявіть, що ви розмовляєте в присутності третього, сплячого, якого ви не хочете розбудити. Природно, що ви будете говорити тихо й одночасно постараетесь, щоб той, кому адресуєте слова, чув вас точно й чітко. Стежте за леткістю звуку.

№ 9. Вимовте наступні фрази з різною інтонацією: твердження, питання:

Пожалів вовк кобилу — залишив кістки та гриву.

1. *З великої хмари малий дощ.*
2. *Чия відвага — того й перемога.*
3. *Сміливого й куля не бере.*

№ 10. «Барабанщик»

Згадайте, як барабанщик відбиває похідний марш. Вимовте наступні рядки в такт барабану:

*В таборах побудка люба:
Затрубили срібні труби.
Барабани б'ють на збір.
Біжимо на збір у бір. (Г. Войко)*

Стежте за добором повітря. Пам'ятайте, що сила звуку залежить від активності видиху, а не від фізичної напруги гортані, яка викликає перенапругу голосових зв'язок.

№ 11. Вимовте скоромовки й чистомовки спочатку беззвучно, потім уголос, чітко артикулюючи:

1. *Бик тупий, тупогуб, тупогубенький бичок.*
2. *У бика біла губа була тупа.*
3. *Прийшов Прокіп — кипів кріп, пішов Прокіп — кипів кріп.*
4. *Як при Прокопі кипів кріп, так і без Прокопа кипів кріп.*
5. *Редька рідко росла на грядці, грядка рідко була в порядку.*
6. *Надворі трава на траві дрова, не рубай дрова на траві двору.*
7. *По шосе Сашко йшов, Машу на шосе знайшов.*
8. *На горі Арарат рвала Варвара виноград.*
9. *Перчив, перчив — доки не переперчив.*
10. *Краб у рака гроші брав, раку гроші краб віддав.*
11. *Фотограф фотоапаратом вмів добре фотографувати.*
12. *Був собі цебер, та й переполуцеберився.*
13. *Щедрий дощик площу полоще.*
14. *Жваво жатка жито жне. Жатку жнець не дожене.*

Вправу варто виконувати вдвох, щоб взаємно контролювати один одного. Розійшовшись із товаришем на можливо більшу відстань, уявіть, що ви розмовляєте в присутності третього, сплячого, якого ви не хочете розбудити. Природно, що ви будете говорити тихо й одночасно постараетесь, щоб той, кому адресуєте слова, чув вас точно й чітко. Стежте за леткістю звуку.

№ 9. Вимовте наступні фрази з різною інтонацією: твердження, питання:

Пожалів вовк кобилу — залишив кістки та гриву.

1. *З великої хмари малий дощ.*
2. *Чия відвага — того й перемога.*
3. *Сміливого й куля не бере.*

№ 10. «Барабанщик»

Згадайте, як барабанщик відбиває похідний марш. Вимовте наступні рядки в такт барабану:

*В таборах побудка люба:
Затрубили срібні труби.
Барабани б'ють на збір.
Біжимо на збір у бір. (Г. Войко)*

Стежте за добором повітря. Пам'ятайте, що сила звуку залежить від активності видиху, а не від фізичної напруги гортані, яка викликає перенапругу голосових зв'язок.

№ 11. Вимовте скоромовки й чистомовки спочатку беззвучно, потім уголос, чітко артикулюючи:

1. *Бик тупий, тупогуб, тупогубенький бичок.*
2. *У бика біла губа була тупа.*
3. *Прийшов Прокіп — кипів кріп, пішов Прокіп — кипів кріп.*
4. *Як при Прокопі кипів кріп, так і без Прокопа кипів кріп.*
5. *Редька рідко росла на грядці, грядка рідко була в порядку.*
6. *Надворі трава на траві дрова, не рубай дрова на траві двору.*
7. *По шосе Сашко йшов, Машу на шосе знайшов.*
8. *На горі Арарат рвала Варвара виноград.*
9. *Перчив, перчив — доки не переперчив.*
10. *Краб у рака гроші брав, раку гроші краб віддав.*
11. *Фотограф фотоапаратом вмів добре фотографувати.*
12. *Був собі цебер, та й переполуцеберився.*
13. *Щедрий дощик площу полоще.*
14. *Жваво жатка жито жне. Жатку жнець не дожене.*

15. Мішок на мішку — мішки в порошок. Порошок, як борошно, — від борошна порошно.

16. Борщик у горцику, щавель у горцику. А до борщу ще й по лящу.

17. Біжать стежини поміж ожини. І вже у Жені ожина в жмені.

18. В чаплі чорні черевички. Чапля чапа до водички.

19. Текла Сула біля села. Біля Сули льони росли.

20. У стоніжок по сто ніжок. Всі сто милися, всі стомилися.

№ 12. Вимовте виразно й чітко, на одному видиху наступну скоромовку. Якщо повітря не вистачає, зробіть добір повітря на «:».

Над шляхом Явдошка шукала волошки.

Явдошко, волошки шукати облиш:

Над шляхом ти знайдеш один лиш спориш. (Г.Бойко)

Вимовте скоромовку весело, з гумором, пустотливо, посміючись над тим, що відбувається. Потім вимовте її з наміром повідомити про щось страшне, докладно й загадково розкриваючи кожну деталь цієї надзвичайної події. Тепер вимовте її у швидкому темпі, начебто ви біжите до зупинки автобуса, ви добігли... але автобус пішов!

№ 13. «Фома невірющий»

Вимовте наступні фрази з різною інтонацією, виділяючи окремі слова.

Ви начебто ведете діалог з товаришем, який, як «Фома невірющий», бере під сумнів кожне ваше слово. Відстоюйте правоту своїх слів спокійно, переконано. Більшу переконаність надає мовленню зниження тону голосу на наголошеному складі. Простежте за цим у вправі:

Мімоси Мила мамі купила. (Вимовляйте з рівною, спокійною інтонацією).

1. *Мімоси Мила мамі купила?* (Вимовляйте логічно, інтонацією виділяючи перше слово).

2. *Мімоси Мила мамі купила.* (Відповідаючи, також інтонацією виділяйте перше слово).

3. *Мімоси Мила мамі купила?*

4. *Мімоси Мила мамі купила.*

5. *Мімоси Мила мамі купила?*

6. *Мімоси Мила мамі купила.*

15. Мішок на мішку — мішки в порошок. Порошок, як борошно, — від борошна порошно.

16. Борщик у горцику, щавель у горцику. А до борщу ще й по лящу.

17. Біжать стежини поміж ожини. І вже у Жені ожина в жмені.

18. В чаплі чорні черевички. Чапля чапа до водички.

19. Текла Сула біля села. Біля Сули льони росли.

20. У стоніжок по сто ніжок. Всі сто милися, всі стомилися.

№ 12. Вимовте виразно й чітко, на одному видиху наступну скоромовку. Якщо повітря не вистачає, зробіть добір повітря на «:».

Над шляхом Явдошка шукала волошки.

Явдошко, волошки шукати облиш:

Над шляхом ти знайдеш один лиш спориш. (Г.Бойко)

Вимовте скоромовку весело, з гумором, пустотливо, посміючись над тим, що відбувається. Потім вимовте її з наміром повідомити про щось страшне, докладно й загадково розкриваючи кожну деталь цієї надзвичайної події. Тепер вимовте її у швидкому темпі, начебто ви біжите до зупинки автобуса, ви добігли... але автобус пішов!

№ 13. «Фома невірющий»

Вимовте наступні фрази з різною інтонацією, виділяючи окремі слова.

Ви начебто ведете діалог з товаришем, який, як «Фома невірющий», бере під сумнів кожне ваше слово. Відстоюйте правоту своїх слів спокійно, переконано. Більшу переконаність надає мовленню зниження тону голосу на наголошеному складі. Простежте за цим у вправі:

Мімоси Мила мамі купила. (Вимовляйте з рівною, спокійною інтонацією).

1. *Мімоси Мила мамі купила?* (Вимовляйте логічно, інтонацією виділяючи перше слово).

2. *Мімоси Мила мамі купила.* (Відповідаючи, також інтонацією виділяйте перше слово).

3. *Мімоси Мила мамі купила?*

4. *Мімоси Мила мамі купила.*

5. *Мімоси Мила мамі купила?*

6. *Мімоси Мила мамі купила.*

7. Мімози Мила мамі купила?

8. Мімози Мила мамі купила!

Всі слова фрази вимовляете разом, спокійно, не «ковтайте» кінці фраз. Вся фраза до кінця повинна бути добре озвучена. Завжди домагайтеся цього.

Використайте й інші тексти, в яких багато сонорних звуків. Наприклад:

Мала з села вола вела. В село віл малу вів.

Білча в дуплі горіх хова. Прийшла пора горіхова.

Ми плакати — не плакали нам плакати нема коли.

№ 14. Вимовте віршовані рядки, міняючи темп вимови (починайте повільно, потім поступово прискорюючи й, нарешті, швидко).

Це маля — немовля: ні слівця не вимовля.

Немовляток я люблю, колисаю: — Лю-лі-лю.

№ 15. Прочитайте з різною інтонацією наступні скоромовки:

1. *Пирози перепечені, перцем переперчені.*

2. *В ямі не спиться вусатому сому. Сому вусатому сумно самому.*

3. *Мухомор — не без химер: замість моху взяв мохер.*

4. *Мурий з Мурмуркою вечеряли куркою:*

Мур-мур-мури! Гар-р-рні кур-р-ри!

№ 16. Вимовте, дотримуючись правильного видиху:

Ми всі мусимо великими, спільними зусиллями нищити ту їдку отруту, що хотіла випалити в душах українців зі східних земель кожне найдрібніше почуття, з якого складається велика національна свідомість, національна гідність, національна окремішність, а передовсім — почуття нерозривної національної спільноти. (Олена Теліга)

№ 17. Прочитайте й обдумуйте гекзаметр, складений А. В. Прянишниковим.

Завдання:

1. Для розвитку стійкості голосу починайте читати перший рядок гекзаметра монотонно на середній висоті, потім, зробивши добір повітря, продовжуйте читати другий рядок — також монотонно й на середній ноті, потім третій і т. і. Стежте, щоб голос не тремтів, не гойдався, увесь час був рівним, на одній і тій самій ноті.

7. Мімози Мила мамі купила?

8. Мімози Мила мамі купила!

Всі слова фрази вимовляете разом, спокійно, не «ковтайте» кінці фраз. Вся фраза до кінця повинна бути добре озвучена. Завжди домагайтеся цього.

Використайте й інші тексти, в яких багато сонорних звуків. Наприклад:

Мала з села вола вела. В село віл малу вів.

Білча в дуплі горіх хова. Прийшла пора горіхова.

Ми плакати — не плакали нам плакати нема коли.

№ 14. Вимовте віршовані рядки, міняючи темп вимови (починайте повільно, потім поступово прискорюючи й, нарешті, швидко).

Це маля — немовля: ні слівця не вимовля.

Немовляток я люблю, колисаю: — Лю-лі-лю.

№ 15. Прочитайте з різною інтонацією наступні скоромовки:

1. *Пирози перепечені, перцем переперчені.*

2. *В ямі не спиться вусатому сому. Сому вусатому сумно самому.*

3. *Мухомор — не без химер: замість моху взяв мохер.*

4. *Мурий з Мурмуркою вечеряли куркою:*

Мур-мур-мури! Гар-р-рні кур-р-ри!

№ 16. Вимовте, дотримуючись правильного видиху:

Ми всі мусимо великими, спільними зусиллями нищити ту їдку отруту, що хотіла випалити в душах українців зі східних земель кожне найдрібніше почуття, з якого складається велика національна свідомість, національна гідність, національна окремішність, а передовсім — почуття нерозривної національної спільноти. (Олена Теліга)

№ 17. Прочитайте й обдумуйте гекзаметр, складений А. В. Прянишниковим.

Завдання:

1. Для розвитку стійкості голосу починайте читати перший рядок гекзаметра монотонно на середній висоті, потім, зробивши добір повітря, продовжуйте читати другий рядок — також монотонно й на середній ноті, потім третій і т. і. Стежте, щоб голос не тремтів, не гойдався, увесь час був рівним, на одній і тій самій ноті.

2. Для розвитку висоти голосу перший рядок гекзаметра вимовте на найнижчий для вас ноті, другий рядок вищим тоном — до найвищої для вас ноти. Потім по гамі назад.

3. Для розвитку сили голосу перший рядок читайте пошепки, другий — голосніше, третій ще голосніше й т. д., але не кричіть. Потім назад — до шепоту.

4. Для розвитку темпу починайте читати перший рядок повільно, другий швидше, третій ще швидше... Потім назад.

Твердо запам'ятай, що перш, ніж слово почати у вправі,
Треба клітку грудну розширити злегка й при цьому
Низ живота підібрати для опори дихальної звуку.
Плечі під час видиху повинні бути в спокої, нерухомі.
Кожний рядок віршів говори на одному видиху
И простеж, щоб груди не стискувалися протягом мовлення.
Тому що при видиху рухається тільки одна діафрагма.

Читання закінчивши рядка не поспішай з переходом до подальшого:

Витримай паузу коротку в темпі вірша, у той же час
Повітря частину добери, але лише користуючись нижнім диханням.

Повітря стримай на мить, потім уже читання продовж.

Чуйно стеж, щоб кожне слово почуте було:

Пам'ятай про дикції ясної й чистої на приголосних звуках;
Рот не лінуйся відкривати, щоб для голосу шлях був вільний;
Голосу звук не з глухим і придиховим тьмяним відтінком —

Голос і в тихому звучанні повинен зберігати металевість.

Перш ніж брати вправи на темп, висоту й гучність,
Потрібно увагу направити на рівність, стійкість звуку:
Пильно слухати, щоб голос ніде не тремтів, не гойдався,
Видих вести ошадливо — з розрахунком на цілий рядок.
Зібраність, дзвінкість, легкість, стійкість, повільність,
Плавність — от що уважним слухом спочатку шукай у вправі.

№ 18. «Відгадай, хто так говорить?»

Мета: усвідомлення характерних для кожного з вербальних та невербальних знаків, особливостей, недоліків, штампів мовлення, розвиток спостережливості.

Інструкція: — У мовленні кожного з нас є якісь слова, особливості, вимова, допоміжні жести, знаки, які або надають «індиві-

2. Для розвитку висоти голосу перший рядок гекзаметра вимовте на найнижчий для вас ноті, другий рядок вищим тоном — до найвищої для вас ноти. Потім по гамі назад.

3. Для розвитку сили голосу перший рядок читайте пошепки, другий — голосніше, третій ще голосніше й т. д., але не кричіть. Потім назад — до шепоту.

4. Для розвитку темпу починайте читати перший рядок повільно, другий швидше, третій ще швидше... Потім назад.

Твердо запам'ятай, що перш, ніж слово почати у вправі,
Треба клітку грудну розширити злегка й при цьому
Низ живота підібрати для опори дихальної звуку.
Плечі під час видиху повинні бути в спокої, нерухомі.
Кожний рядок віршів говори на одному видиху
И простеж, щоб груди не стискувалися протягом мовлення.
Тому що при видиху рухається тільки одна діафрагма.

Читання закінчивши рядка не поспішай з переходом до подальшого:

Витримай паузу коротку в темпі вірша, у той же час
Повітря частину добери, але лише користуючись нижнім диханням.

Повітря стримай на мить, потім уже читання продовж.

Чуйно стеж, щоб кожне слово почуте було:

Пам'ятай про дикції ясної й чистої на приголосних звуках;
Рот не лінуйся відкривати, щоб для голосу шлях був вільний;
Голосу звук не з глухим і придиховим тьмяним відтінком —

Голос і в тихому звучанні повинен зберігати металевість.

Перш ніж брати вправи на темп, висоту й гучність,
Потрібно увагу направити на рівність, стійкість звуку:
Пильно слухати, щоб голос ніде не тремтів, не гойдався,
Видих вести ошадливо — з розрахунком на цілий рядок.
Зібраність, дзвінкість, легкість, стійкість, повільність,
Плавність — от що уважним слухом спочатку шукай у вправі.

№ 18. «Відгадай, хто так говорить?»

Мета: усвідомлення характерних для кожного з вербальних та невербальних знаків, особливостей, недоліків, штампів мовлення, розвиток спостережливості.

Інструкція: — У мовленні кожного з нас є якісь слова, особливості, вимова, допоміжні жести, знаки, які або надають «індиві-

дуального стилю» нашому мовленню або заважають сприйманню. Продемонструйте, не називаючи того, кому вони належать. Група спробує відгадати, кому це слово чи знак належить.

II Варіант. Кожний отримує картку з ім'ям іншого. По черзі гравці зображають характерне для цього товариша слово, вираз обличчя чи жест. Потім обговорюють, чому не впізнали себе.

№ 19. «Монолог на тему...»

Мета: Оволодіння перцептивною функцією мовлення та прийомми орієнтації на різні типи слухачів.

Завдання: підготувати монолог на легку тему, наприклад, мій улюблений фільм, мультфільм, пісня, письменник, актриса, книга і обґрунтувати, чому він (вона) улюблений.

Розповісти викладачеві, фахівцю, другу, маленькій дитині.

№ 20. «Інтонаційний тренінг»

Мета: Відпрацювання навичок передачі голосом різноманітних емоцій, та відтінків почуттів.

А. Промовити речення «*Іди сюди*» з якнайбільшою кількістю різноманітних інтонацій («*Зачини вікно*», «*Йди обережніше*», «*Допоможіть*», «*Зайди до кімнати*»).

Б. Впізнай інтонацію

Один гравець промовляє коротку фразу: «*Видійди від вікна*» («*Відкрий книгу*»), а інші — повинні з'ясувати, що він намагався передати.

В. Знайди себе

Гравці по черзі промовляють на диктофон одну і ту ж фразу «*Зачини двері*», «*Поклич Колю*» з однаковою інтонацією. Пізніше ведучий, переписуючи з диктофона на магнітофонну стрічку, навмисно плутає послідовність.

№ 21. Формування образності мовлення.

Мета: відтворення механізму утворення та розуміння метафор як засобу створення образності мовлення.

Вправи:

Знайдіть зв'язок між поняттями шляхом побудови асоціативного ряду проміжних ланок: скеля — шафа, міф — озеро, думка — комп'ютер, Дніпро — телефон. Кожний учасник гри складає свій власний асоціативний ряд понять. Наприклад,

Скеля-підніжжя-ліс-дерево-дошка-шафа,

Думка-голова-мозок-інтелект-штучний.

дуального стилю» нашому мовленню або заважають сприйманню. Продемонструйте, не називаючи того, кому вони належать. Група спробує відгадати, кому це слово чи знак належить.

II Варіант. Кожний отримує картку з ім'ям іншого. По черзі гравці зображають характерне для цього товариша слово, вираз обличчя чи жест. Потім обговорюють, чому не впізнали себе.

№ 19. «Монолог на тему...»

Мета: Оволодіння перцептивною функцією мовлення та прийомми орієнтації на різні типи слухачів.

Завдання: підготувати монолог на легку тему, наприклад, мій улюблений фільм, мультфільм, пісня, письменник, актриса, книга і обґрунтувати, чому він (вона) улюблений.

Розповісти викладачеві, фахівцю, другу, маленькій дитині.

№ 20. «Інтонаційний тренінг»

Мета: Відпрацювання навичок передачі голосом різноманітних емоцій, та відтінків почуттів.

А. Промовити речення «*Іди сюди*» з якнайбільшою кількістю різноманітних інтонацій («*Зачини вікно*», «*Йди обережніше*», «*Допоможіть*», «*Зайди до кімнати*»).

Б. Впізнай інтонацію

Один гравець промовляє коротку фразу: «*Видійди від вікна*» («*Відкрий книгу*»), а інші — повинні з'ясувати, що він намагався передати.

В. Знайди себе

Гравці по черзі промовляють на диктофон одну і ту ж фразу «*Зачини двері*», «*Поклич Колю*» з однаковою інтонацією. Пізніше ведучий, переписуючи з диктофона на магнітофонну стрічку, навмисно плутає послідовність.

№ 21. Формування образності мовлення.

Мета: відтворення механізму утворення та розуміння метафор як засобу створення образності мовлення.

Вправи:

Знайдіть зв'язок між поняттями шляхом побудови асоціативного ряду проміжних ланок: скеля — шафа, міф — озеро, думка — комп'ютер, Дніпро — телефон. Кожний учасник гри складає свій власний асоціативний ряд понять. Наприклад,

Скеля-підніжжя-ліс-дерево-дошка-шафа,

Думка-голова-мозок-інтелект-штучний.

Ускладнені варіанти:

- Складіть подібний асоціативний ряд за певну кількість кроків (6,5,3) за мінімальну кількість.
- Спробуйте художньо описати певний предмет, прямо не називаючи його. Решта учасників за описом повинні відгадати його назву.

Питання до змісту курсу:

1. У чому полягає необхідність досконалого володіння мовленням вчителем-логопедом?
2. Якими вміннями та навичками повинен оволодіти корекційний педагог з культури мовлення для успішної роботи за фахом? Чому?
3. Опишіть вимоги до мовлення логопеда.
4. Розкрийте взаємозв'язок загальної культури вчителя та його мовленнєвої культури.
5. Чим відрізняються терміни «мова» і «мовлення»?
6. У чому полягає зв'язок між мовленням і мисленням?
7. Назвіть функції мови.
8. Дайте визначення поняття «державна мова».
9. Що таке національна мова?
10. Дайте визначення поняття «літературна мова».
11. Дайте визначення поняття «мовна норма».
12. Що таке «норма літературної мови»? Як вона виробляється й «узаконується»?
13. Опишіть класифікацію мовних норм за мовними рівнями.
14. Назвіть найпоширеніші мовні помилки, яких слід уникати.
15. Які стилі мови ви знаєте? У чому проявляється особливості кожного з них?
16. Розкрийте поняття «культура мови» і «культура мовлення».
17. Розкрийте зв'язок курсу «Риторика, культура та техніка мовлення» з іншими дисциплінами.
18. Як робиться бібліографічний опис видань у списку?
19. Дайте визначення поняття «риторика».
20. Опишіть риторичні закони.

Ускладнені варіанти:

- Складіть подібний асоціативний ряд за певну кількість кроків (6,5,3) за мінімальну кількість.
- Спробуйте художньо описати певний предмет, прямо не називаючи його. Решта учасників за описом повинні відгадати його назву.

Питання до змісту курсу:

1. У чому полягає необхідність досконалого володіння мовленням вчителем-логопедом?
2. Якими вміннями та навичками повинен оволодіти корекційний педагог з культури мовлення для успішної роботи за фахом? Чому?
3. Опишіть вимоги до мовлення логопеда.
4. Розкрийте взаємозв'язок загальної культури вчителя та його мовленнєвої культури.
5. Чим відрізняються терміни «мова» і «мовлення»?
6. У чому полягає зв'язок між мовленням і мисленням?
7. Назвіть функції мови.
8. Дайте визначення поняття «державна мова».
9. Що таке національна мова?
10. Дайте визначення поняття «літературна мова».
11. Дайте визначення поняття «мовна норма».
12. Що таке «норма літературної мови»? Як вона виробляється й «узаконується»?
13. Опишіть класифікацію мовних норм за мовними рівнями.
14. Назвіть найпоширеніші мовні помилки, яких слід уникати.
15. Які стилі мови ви знаєте? У чому проявляється особливості кожного з них?
16. Розкрийте поняття «культура мови» і «культура мовлення».
17. Розкрийте зв'язок курсу «Риторика, культура та техніка мовлення» з іншими дисциплінами.
18. Як робиться бібліографічний опис видань у списку?
19. Дайте визначення поняття «риторика».
20. Опишіть риторичні закони.

21. Розкрийте зв'язок риторики з культурою мовлення.
22. Які існують види красномовства? Де їх використовують?
23. Охарактеризуйте академічне красномовство.
24. Охарактеризуйте політичне красномовство.
25. Сформулюйте, що таке юридичне (судове) красномовство.
26. Сформулюйте визначення церковного красномовства.
27. Дайте визначення суспільно-побутового красномовства.
28. Окресліть образ оратора.
29. Схарактеризуйте способи підготовки до публічної промови.
30. Опишіть етапи підготовки до промови.
31. Опишіть умови успішного запам'ятовування інформації.
32. Дайте поради доповідачеві-початківцю.
33. Яких помилок слід уникати у публічних виступах?
34. Схарактеризуйте основні формули мовленнєвого етикету.
35. У чому полягає культура професійного мовлення корекційного педагога?
36. Опишіть культуру вживання професійної логопедичної термінології.
37. Розкрийте поняття «техніка мовлення».
38. Схарактеризуйте елементи техніки мовлення.
39. Опишіть основні критерії оцінки голосу.
40. Визначте основні якості педагогічного голосу.
41. Яку участь у творенні звуків беруть резонаторні системи? Опишіть їх.
42. Опишіть класифікацію голосів у співаків.
43. Схарактеризуйте мовленнєве дихання.
44. Чим відрізняється мовленнєве дихання від фізіологічного?
45. Дайте визначення поняття «дикція».
46. Чим відрізняються терміни «дикція» й «артикуляція»?
47. Яку участь беруть органи артикуляції у творенні звуків мовлення?
48. Які в українській мові існують орфоепічні норми?
49. Що таке евфонія?
50. Назвіть засоби милозвучності української мови. Наведіть приклади.
51. Схарактеризуйте фонологічні засоби мовлення.
52. Дайте визначення мовленнєвого слуху.
53. З яких компонентів складається мовленнєвий слух? Опишіть їх.

21. Розкрийте зв'язок риторики з культурою мовлення.
22. Які існують види красномовства? Де їх використовують?
23. Охарактеризуйте академічне красномовство.
24. Охарактеризуйте політичне красномовство.
25. Сформулюйте, що таке юридичне (судове) красномовство.
26. Сформулюйте визначення церковного красномовства.
27. Дайте визначення суспільно-побутового красномовства.
28. Окресліть образ оратора.
29. Схарактеризуйте способи підготовки до публічної промови.
30. Опишіть етапи підготовки до промови.
31. Опишіть умови успішного запам'ятовування інформації.
32. Дайте поради доповідачеві-початківцю.
33. Яких помилок слід уникати у публічних виступах?
34. Схарактеризуйте основні формули мовленнєвого етикету.
35. У чому полягає культура професійного мовлення корекційного педагога?
36. Опишіть культуру вживання професійної логопедичної термінології.
37. Розкрийте поняття «техніка мовлення».
38. Схарактеризуйте елементи техніки мовлення.
39. Опишіть основні критерії оцінки голосу.
40. Визначте основні якості педагогічного голосу.
41. Яку участь у творенні звуків беруть резонаторні системи? Опишіть їх.
42. Опишіть класифікацію голосів у співаків.
43. Схарактеризуйте мовленнєве дихання.
44. Чим відрізняється мовленнєве дихання від фізіологічного?
45. Дайте визначення поняття «дикція».
46. Чим відрізняються терміни «дикція» й «артикуляція»?
47. Яку участь беруть органи артикуляції у творенні звуків мовлення?
48. Які в українській мові існують орфоепічні норми?
49. Що таке евфонія?
50. Назвіть засоби милозвучності української мови. Наведіть приклади.
51. Схарактеризуйте фонологічні засоби мовлення.
52. Дайте визначення мовленнєвого слуху.
53. З яких компонентів складається мовленнєвий слух? Опишіть їх.

54. Як розвивати професійний мовленнєвий слух майбутнім логопедам?

55. Схарактеризуйте методи тренування мовленнєвого апарату.

56. Опишіть підготовчий етап навчання техніці мовлення (за С. Т. Нікольською).

57. З якою метою використовують вібраційний самомасаж? Опишіть його техніку.

58. Як працюють над фонаційним диханням?

59. Назвіть прийоми відпрацювання чіткої дикції.

60. Як виховувати та розвивати мовленнєвий голос?

61. Як запобігти порушенням голосу у вчителів?

62. Опишіть прийоми, що вдосконалюють фонаційне дихання.

63. Опишіть прийоми, що вдосконалюють голос.

64. Опишіть вправи для вироблення чіткої артикуляції.

Практичні завдання

1. Зробіть переклад з російської мови на українську термінів з логопедії.

2. Зробіть бібліографічний опис друкованої праці.

3. Наведіть приклади вправ для відпрацювання фонаційного дихання.

4. Наведіть приклади вправ для відпрацювання мовленнєвого голосу.

5. Наведіть приклади вправ на вироблення чіткої артикуляції.

6. Наведіть приклади вправ для розвитку мовленнєвого слуху у фахівців з логопедії.

7. Наведіть приклади вправ для розвитку інтонаційної виразності мовлення.

54. Як розвивати професійний мовленнєвий слух майбутнім логопедам?

55. Схарактеризуйте методи тренування мовленнєвого апарату.

56. Опишіть підготовчий етап навчання техніці мовлення (за С. Т. Нікольською).

57. З якою метою використовують вібраційний самомасаж? Опишіть його техніку.

58. Як працюють над фонаційним диханням?

59. Назвіть прийоми відпрацювання чіткої дикції.

60. Як виховувати та розвивати мовленнєвий голос?

61. Як запобігти порушенням голосу у вчителів?

62. Опишіть прийоми, що вдосконалюють фонаційне дихання.

63. Опишіть прийоми, що вдосконалюють голос.

64. Опишіть вправи для вироблення чіткої артикуляції.

Практичні завдання

1. Зробіть переклад з російської мови на українську термінів з логопедії.

2. Зробіть бібліографічний опис друкованої праці.

3. Наведіть приклади вправ для відпрацювання фонаційного дихання.

4. Наведіть приклади вправ для відпрацювання мовленнєвого голосу.

5. Наведіть приклади вправ на вироблення чіткої артикуляції.

6. Наведіть приклади вправ для розвитку мовленнєвого слуху у фахівців з логопедії.

7. Наведіть приклади вправ для розвитку інтонаційної виразності мовлення.

Тести до курсу “Риторика, культура та техніка мовлення”

Із запропонованих відповідей на питання виберіть одну правильну.

1. Яке з визначень відповідає поняттю «мова»?

А. це особлива система знаків із закодованими у ній результатами пізнання людиною дійсності (система правил), система специфічних національних особливостей, характеристик.

В. це закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики.

С. вербальне спілкування за допомогою мовних знакових одиниць: слів, синтаксичних конструкцій, тексту, інтонацій, часто за підтримки невербальних засобів.

2. Якій функції мови відповідає цей опис: «усе пізнане людиною (предмети, особи, явища, властивості, процеси, закономірності) одержує назву і так під цією мовною назвою існує в житті і в свідомості мовців»?

- А. Комунікативна
- В. Номінативна
- С. Експресивна

3. Якому типу мовних норм відповідає цей опис: «регулюють вибір варіантів побудови словосполучень і речень»?

- А. Норми орфоепічні
- В. Норми синтаксичні
- С. Норми морфологічні

4. Якому типу мовленнєвих помилок відповідає цей опис: «свідоме вживання граматично неправильних форм з метою створення певного образу»?

- А. Неологізми
- В. Вульгаризми
- С. Солецизми

5. До якого з типів мовленнєвих помилок відповідає вживання таких слів «скиглити, бахнути, втямити, ушкварити, верзти»?

Тести до курсу “Риторика, культура та техніка мовлення”

Із запропонованих відповідей на питання виберіть одну правильну.

1. Яке з визначень відповідає поняттю «мова»?

А. це особлива система знаків із закодованими у ній результатами пізнання людиною дійсності (система правил), система специфічних національних особливостей, характеристик.

В. це закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики.

С. вербальне спілкування за допомогою мовних знакових одиниць: слів, синтаксичних конструкцій, тексту, інтонацій, часто за підтримки невербальних засобів.

2. Якій функції мови відповідає цей опис: «усе пізнане людиною (предмети, особи, явища, властивості, процеси, закономірності) одержує назву і так під цією мовною назвою існує в житті і в свідомості мовців»?

- А. Комунікативна
- В. Номінативна
- С. Експресивна

3. Якому типу мовних норм відповідає цей опис: «регулюють вибір варіантів побудови словосполучень і речень»?

- А. Норми орфоепічні
- В. Норми синтаксичні
- С. Норми морфологічні

4. Якому типу мовленнєвих помилок відповідає цей опис: «свідоме вживання граматично неправильних форм з метою створення певного образу»?

- А. Неологізми
- В. Вульгаризми
- С. Солецизми

5. До якого з типів мовленнєвих помилок відповідає вживання таких слів «скиглити, бахнути, втямити, ушкварити, верзти»?

- А. Жаргонізми
- В. Просторіччя
- С. Архаїзми

6. Що таке «культура мовлення»?

А. нормативність мови, її відповідність суспільним вимогам; індивідуальна здатність особи вільно володіти різними функціональними стилями.

В. безумовне додержання (усно і на письмі) норм літературної мови та мовленнєва майстерність того, хто говорить або пише.

С. — активність взаємодіючих людей, під час якої вони, впливаючи один на одного за допомогою мови та інших знаків, здійснюють обмін інформацією й організують свою спільну діяльність

7. До якої з комунікативних якостей культури мовлення можна віднести цей опис «насиченість висловлювання об'єктивно цінною інформацією, яка відповідає темі спілкування»?

- А. Правильність
- В. Логічність
- С. Змістовність

8. Яке з визначень відповідає поняттю «риторика»?

А. це наука про способи переконання, ефективні форми впливу (переважно мовного) на аудиторію з урахуванням її особливостей.

В. це ораторська діяльність науковця та викладача, який доповідає про результати дослідження або популяризує досягнення науки

С. це унормована, відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності людей: державні та громадські установи, пресу, художню літературу, науку, театр, освіту й побут людей.

9. Який з компонентів не входить до складу техніки мовлення?

- А. Дихання
- В. Дикція
- С. Дієвість

10. Для розвитку якого з компонентів техніки мовлення спрямований вібраційний самомасаж?

- А. Голосу
- В. Дихання
- С. Орфоепічної правильності мовлення

- А. Жаргонізми
- В. Просторіччя
- С. Архаїзми

6. Що таке «культура мовлення»?

А. нормативність мови, її відповідність суспільним вимогам; індивідуальна здатність особи вільно володіти різними функціональними стилями.

В. безумовне додержання (усно і на письмі) норм літературної мови та мовленнєва майстерність того, хто говорить або пише.

С. — активність взаємодіючих людей, під час якої вони, впливаючи один на одного за допомогою мови та інших знаків, здійснюють обмін інформацією й організують свою спільну діяльність

7. До якої з комунікативних якостей культури мовлення можна віднести цей опис «насиченість висловлювання об'єктивно цінною інформацією, яка відповідає темі спілкування»?

- А. Правильність
- В. Логічність
- С. Змістовність

8. Яке з визначень відповідає поняттю «риторика»?

А. це наука про способи переконання, ефективні форми впливу (переважно мовного) на аудиторію з урахуванням її особливостей.

В. це ораторська діяльність науковця та викладача, який доповідає про результати дослідження або популяризує досягнення науки

С. це унормована, відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності людей: державні та громадські установи, пресу, художню літературу, науку, театр, освіту й побут людей.

9. Який з компонентів не входить до складу техніки мовлення?

- А. Дихання
- В. Дикція
- С. Дієвість

10. Для розвитку якого з компонентів техніки мовлення спрямований вібраційний самомасаж?

- А. Голосу
- В. Дихання
- С. Орфоепічної правильності мовлення

Література до курсу
«Риторика, культура та техніка мовлення»

Основна:

1. Абрамович С. Д. Риторика/С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова.- Львів, 2001.
2. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. — К., 1991. — 256 с.
3. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення/Н. Д. Бабич. — Львів: Світ, 1990. — 232 с.
4. Бейлинсон Л. С. Профессиональная речь логопеда/Л. С. Бейлинсон — М., 2005.
5. Головин Б. Н. Основы культуры речи/Б. Н. Головин. — М., 1988.
6. Иванчикова Т. В. Речевая компетентность в педагогической деятельности: учебн. пособие/Т. В. Иванчикова. — М: Флинта, 2010. — 224 с.
7. Мацько Л. І. Культура української фахової мови/Л. І. Мацько, Л. В. Кравець — К.: ВЦ «Академія», 2007. — 360 с.
8. Мацько Л. І. Риторика: навч. посіб./Л. І. Мацько, О. М. Мацько. — К.: Вища школа, 2003. — 311 с.
9. Мурашов А. А. Культура речи учителя/А. А. Мурашов-М.- Воронеж, 2002. — 423 с.
10. Мурашов А. А. Педагогическая риторика / А. А. Мурашов-М., 2001.
11. Никольская С. Т. Техника публичной речи С. Т. Никольская. — М., 1980.
12. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика/М. І. Пентилюк. — К., 1994. — 240 с.
13. Пінчук Ю. В. Риторика, культура та техніка мовлення вчителя-логопеда/Ю. В. Пінчук — К., КНТ, 2007. — 92 с.
14. Савостьянов А. И. Техника речи в профессиональной подготовке учителя/А. И. Савостьянов. — М.: ВЛАДОС.-2001.-144 с.
15. Сагач Г. М. Золотослів/Г. М. Сагач — К., 1993.
16. Сагач Г. М. Риторика/Г. М. Сагач — К., 2000.
17. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням: підручник/С. В. Шевчук, І. В. Клименко. — К: Алерта, 2012. — 696 с.

Література до курсу
«Риторика, культура та техніка мовлення»

Основна:

1. Абрамович С. Д. Риторика/С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова.- Львів, 2001.
2. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. — К., 1991. — 256 с.
3. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення/Н. Д. Бабич. — Львів: Світ, 1990. — 232 с.
4. Бейлинсон Л. С. Профессиональная речь логопеда/Л. С. Бейлинсон — М., 2005.
5. Головин Б. Н. Основы культуры речи/Б. Н. Головин. — М., 1988.
6. Иванчикова Т. В. Речевая компетентность в педагогической деятельности: учебн. пособие/Т. В. Иванчикова. — М: Флинта, 2010. — 224 с.
7. Мацько Л. І. Культура української фахової мови/Л. І. Мацько, Л. В. Кравець — К.: ВЦ «Академія», 2007. — 360 с.
8. Мацько Л. І. Риторика: навч. посіб./Л. І. Мацько, О. М. Мацько. — К.: Вища школа, 2003. — 311 с.
9. Мурашов А. А. Культура речи учителя/А. А. Мурашов-М.- Воронеж, 2002. — 423 с.
10. Мурашов А. А. Педагогическая риторика / А. А. Мурашов-М., 2001.
11. Никольская С. Т. Техника публичной речи С. Т. Никольская. — М., 1980.
12. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика/М. І. Пентилюк. — К., 1994. — 240 с.
13. Пінчук Ю. В. Риторика, культура та техніка мовлення вчителя-логопеда/Ю. В. Пінчук — К., КНТ, 2007. — 92 с.
14. Савостьянов А. И. Техника речи в профессиональной подготовке учителя/А. И. Савостьянов. — М.: ВЛАДОС.-2001.-144 с.
15. Сагач Г. М. Золотослів/Г. М. Сагач — К., 1993.
16. Сагач Г. М. Риторика/Г. М. Сагач — К., 2000.
17. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням: підручник/С. В. Шевчук, І. В. Клименко. — К: Алерта, 2012. — 696 с.

Додаткова:

1. Горобець Л. Н. Педагогическая риторика в системе профессиональной подготовки учителя-нефилолога/Л. Н. Горобець//Известия Российского гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена. — 2007.- Том: 9. — № 42. С. 42–44.
2. Грехнев В. С. Культура педагогического общения/В. С. Грехнев — М., 1990.
3. Добрович А. Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения/А. Б. Добрович — М., 1987.
4. Єлісовенко Ю. П. Ораторське мистецтво: постановка голосу й мовлення/Ю. П. Єлісовенко; за ред. В. В. Різуна. — К.: АТІКА, 2008. — 204 с.
5. Зубенко Л. Г. Ораторське мистецтво/Л. Г. Зубенко — К., 2002.
6. Иванова С. Ф. Речевой слух и культура речи/С. Ф. Иванова. — М., 1970.
7. Иванова С. Ф. Лекторское мастерство/С. Ф. Иванова. — М., 1983.
8. Іваненко І. Н. Українська логопедична термінологія як об'єкт лінгвістики/І. М. Іваненко//Українська мова. — 2009. — № 1. — С. 53–60.
9. Каменєва Т. В. Мовленнєва майстерність та техніка мовлення психолога/Т. В. Каменєва.//Вісник психології і соціальної педагогіки [Електронний ресурс]: Зб. наук. праць/Інститут психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Б. Грінченка; Московський гуманітарний педагогічний інститут. — Випуск 2. — К., М., 2010. http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._Випуск_2.
10. Кан-Калик В. А. Педагогическое творчество/В. А. Кан-Калик. — М., 1990.
11. Капська А. Й. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: навчальний посібник/А. Й. Капська. — К.: Вища школа, 1990.
12. Капська А. Й. Педагогіка живого слова/А. Й. Капська — К., — 1997. — 140 с. 18. Козлянинова И. П., Речевой голос и его воспитание/И. П. Козлянинова, Э. М. Чарели. — М. — 1985.
13. Князьков А. А. О суггестивности педагогического голоса//Педагогическое образование. — М., 1990. — Вып. 2.

Додаткова:

1. Горобець Л. Н. Педагогическая риторика в системе профессиональной подготовки учителя-нефилолога/Л. Н. Горобець//Известия Российского гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена. — 2007.- Том: 9. — № 42. С. 42–44.
2. Грехнев В. С. Культура педагогического общения/В. С. Грехнев — М., 1990.
3. Добрович А. Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения/А. Б. Добрович — М., 1987.
4. Єлісовенко Ю. П. Ораторське мистецтво: постановка голосу й мовлення/Ю. П. Єлісовенко; за ред. В. В. Різуна. — К.: АТІКА, 2008. — 204 с.
5. Зубенко Л. Г. Ораторське мистецтво/Л. Г. Зубенко — К., 2002.
6. Иванова С. Ф. Речевой слух и культура речи/С. Ф. Иванова. — М., 1970.
7. Иванова С. Ф. Лекторское мастерство/С. Ф. Иванова. — М., 1983.
8. Іваненко І. Н. Українська логопедична термінологія як об'єкт лінгвістики/І. М. Іваненко//Українська мова. — 2009. — № 1. — С. 53–60.
9. Каменєва Т. В. Мовленнєва майстерність та техніка мовлення психолога/Т. В. Каменєва.//Вісник психології і соціальної педагогіки [Електронний ресурс]: Зб. наук. праць/Інститут психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Б. Грінченка; Московський гуманітарний педагогічний інститут. — Випуск 2. — К., М., 2010. http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._Випуск_2.
10. Кан-Калик В. А. Педагогическое творчество/В. А. Кан-Калик. — М., 1990.
11. Капська А. Й. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: навчальний посібник/А. Й. Капська. — К.: Вища школа, 1990.
12. Капська А. Й. Педагогіка живого слова/А. Й. Капська — К., — 1997. — 140 с. 18. Козлянинова И. П., Речевой голос и его воспитание/И. П. Козлянинова, Э. М. Чарели. — М. — 1985.
13. Князьков А. А. О суггестивности педагогического голоса//Педагогическое образование. — М., 1990. — Вып. 2.

14. Корніяка О. М. Мистецтво гречності/О. М. Корніяка. -К., 1995.
15. Кузнецов И. Н. Настольная книга практикующего педагога / И. Н. Кузнецов. — М., 2008.- 544 с.
16. Культура української мови/За ред. В. М. Русанівського. -К., 1990.-304 с.
17. Культура фахового мовлення: навч. посібник/За ред.. Н. Д. Бабич. — Чернівці: 2005. —572 с.
18. Лаврова Е. В. Логопедия: основы фонопедии/Е. В. Лаврова. — М.: Академия, 2007. — 144 с.
19. Лаптева Е. В. 600 упражнених для развития дикции. / Е. В. Лаптева. — М., АСТ, Астрель, Профиздат, 2007.- 96 с.
20. Львов М. Р. Основы теории речи/М. Р. Львов — М., 2002, —248 с.
21. Мацько Л. І. Стилїстика української мови: підручник/Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько./За ред. Мацько Л. І. — К., 2003.- 462 с.
22. Миронова С. А. Развитие речи дошкольников на логопедических занятиях/С. А. Миронова. — М., 1991.
23. Миронова С. А. Речь взрослого как средство развития детей с общим недоразвитием речи С. А. Миронова.//Дефектология. — 1996.- № 4. — С. 64–68.
24. Михалевская И. А. Пособие по постановке речевого голоса для лиц речевых и вокальных профессий/И. А. Михалевская, Е. В. Лаврова. — М.: Соц. проект, 2006. — 60 с.
25. Михальская А. К. Педагогическая риторика. История и теория./А. К. Михальская- М., 1998. — с. 284.
26. Мороз О. О. Перші кроки до майстерності/О. Мороз, В. Омелянєнко — К., 1992.
27. Морозов В. П. Тайны вокальной речи/В. П. Морозов. — Л., 1967.
28. Мурашов А. А. Учитель как речевая личность / А. А. Мурашов-М.- Воронеж, 2002.-423 с.
29. Нейман Л. В. Анатомия, физиология и патология органов слуха и речи/Л. В. Нейман, М. Р. Богомильский/под ред. В. И. Селиверстова.-М., 2001.
30. Олійник Г. А. Виразне читання: Основи теорії: навч. пос./Г. А. Олійник — К., 1995.

14. Корніяка О. М. Мистецтво гречності/О. М. Корніяка. -К., 1995.
15. Кузнецов И. Н. Настольная книга практикующего педагога / И. Н. Кузнецов. — М., 2008.- 544 с.
16. Культура української мови/За ред. В. М. Русанівського. -К., 1990.-304 с.
17. Культура фахового мовлення: навч. посібник/За ред.. Н. Д. Бабич. — Чернівці: 2005. —572 с.
18. Лаврова Е. В. Логопедия: основы фонопедии/Е. В. Лаврова. — М.: Академия, 2007. — 144 с.
19. Лаптева Е. В. 600 упражнених для развития дикции. / Е. В. Лаптева. — М., АСТ, Астрель, Профиздат, 2007.- 96 с.
20. Львов М. Р. Основы теории речи/М. Р. Львов — М., 2002, —248 с.
21. Мацько Л. І. Стилїстика української мови: підручник/Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько./За ред. Мацько Л. І. — К., 2003.- 462 с.
22. Миронова С. А. Развитие речи дошкольников на логопедических занятиях/С. А. Миронова. — М., 1991.
23. Миронова С. А. Речь взрослого как средство развития детей с общим недоразвитием речи С. А. Миронова.//Дефектология. — 1996.- № 4. — С. 64–68.
24. Михалевская И. А. Пособие по постановке речевого голоса для лиц речевых и вокальных профессий/И. А. Михалевская, Е. В. Лаврова. — М.: Соц. проект, 2006. — 60 с.
25. Михальская А. К. Педагогическая риторика. История и теория./А. К. Михальская- М., 1998. — с. 284.
26. Мороз О. О. Перші кроки до майстерності/О. Мороз, В. Омелянєнко — К., 1992.
27. Морозов В. П. Тайны вокальной речи/В. П. Морозов. — Л., 1967.
28. Мурашов А. А. Учитель как речевая личность / А. А. Мурашов-М.- Воронеж, 2002.-423 с.
29. Нейман Л. В. Анатомия, физиология и патология органов слуха и речи/Л. В. Нейман, М. Р. Богомильский/под ред. В. И. Селиверстова.-М., 2001.
30. Олійник Г. А. Виразне читання: Основи теорії: навч. пос./Г. А. Олійник — К., 1995.

31. Педагогічна майстерність: Підручник/І. А.Зязюн, Л.В. Крамущенко, Кривонос та ін.; За ред.І.А.Зязюна. — К.: Вища школа, 1997. — 349 с.

32. Пихтіна Н. П. Основи педагогічної техніки [Текст]: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./Н.П.Пихтіна. — К., 2013. — 316 с.

33. Пінчук Ю. Професіограма вчителя-логопеда./Пінчук Ю. В./ Теорія і практика сучасної логопедії. ВИП. 3. К.: Актуальна освіта, 2007. С. 62–73.

34. Пінчук Ю. В. Особливості професійного мовлення вчителя-логопеда/Ю. В. Пінчук//Дефектологія. — 2009.-№ 2.- С. 14–17.

35. Пінчук Ю. В. Культура професійного мовлення вчителя-логопеда/Ю. В. Пінчук//Науковий часопис НПУ імені Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка і спеціальна психологія. 36. наук. праць. Вип. 14. -К.: НПУ.- 2009.- С. 44–47.

36. Пінчук Ю. В. Професійно-комунікативна культура вчителя-логопеда/Ю. В. Пінчук, В. В. Кустова//Науковий часопис НПУ імені Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка і спеціальна психологія. 36. Наук. Праць. Вип. 23. -К.: НПУ.- 2013.- С. 187–191.

37. Плющ Н. П. Формули ввічливості в системі українського мовного етикету//Українська мова і сучасність. -К.: НМК ВО.- 1991.-С. 90–98.

38. Поварова І. А. Практикум для заикаючихся. —СПб., 1999.

39. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови / О. Д. Пономарів — К.: Либідь, 1993. — 248 с.

40. Потебня А. А. Мысль и язык. — К., 1993.

41. Проблемы сценической речи./Под ред. Козляниновой, 1968.

42. Савкова З. В. Как сделать голос сценическим. Практические приемы. Упражнения для развития голоса./З. В. Савкова — М., 1975. — 128 с.

43. Синиця І. О. Педагогічний такт і майстерність учителя./І. О. Синиця.- К., 1981.

44. Сопер Поль Л. Основы искусства речи/П. Л. Сопер — М., 1995.

45. Струганець Л. Теоретичні основи культури мови/Л. Струганець. -Тернопіль, 1997.-96 с.

31. Педагогічна майстерність: Підручник/І. А.Зязюн, Л.В. Крамущенко, Кривонос та ін.; За ред.І.А.Зязюна. — К.: Вища школа, 1997. — 349 с.

32. Пихтіна Н. П. Основи педагогічної техніки [Текст]: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./Н.П.Пихтіна. — К., 2013. — 316 с.

33. Пінчук Ю. Професіограма вчителя-логопеда./Пінчук Ю. В./ Теорія і практика сучасної логопедії. ВИП. 3. К.: Актуальна освіта, 2007. С. 62–73.

34. Пінчук Ю. В. Особливості професійного мовлення вчителя-логопеда/Ю. В. Пінчук//Дефектологія. — 2009.-№ 2.- С. 14–17.

35. Пінчук Ю. В. Культура професійного мовлення вчителя-логопеда/Ю. В. Пінчук//Науковий часопис НПУ імені Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка і спеціальна психологія. 36. наук. праць. Вип. 14. -К.: НПУ.- 2009.- С. 44–47.

36. Пінчук Ю. В. Професійно-комунікативна культура вчителя-логопеда/Ю. В. Пінчук, В. В. Кустова//Науковий часопис НПУ імені Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка і спеціальна психологія. 36. Наук. Праць. Вип. 23. -К.: НПУ.- 2013.- С. 187–191.

37. Плющ Н. П. Формули ввічливості в системі українського мовного етикету//Українська мова і сучасність. -К.: НМК ВО.- 1991.-С. 90–98.

38. Поварова І. А. Практикум для заикаючихся. —СПб., 1999.

39. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови / О. Д. Пономарів — К.: Либідь, 1993. — 248 с.

40. Потебня А. А. Мысль и язык. — К., 1993.

41. Проблемы сценической речи./Под ред. Козляниновой, 1968.

42. Савкова З. В. Как сделать голос сценическим. Практические приемы. Упражнения для развития голоса./З. В. Савкова — М., 1975. — 128 с.

43. Синиця І. О. Педагогічний такт і майстерність учителя./І. О. Синиця.- К., 1981.

44. Сопер Поль Л. Основы искусства речи/П. Л. Сопер — М., 1995.

45. Струганець Л. Теоретичні основи культури мови/Л. Струганець. -Тернопіль, 1997.-96 с.

46. Тищенко В. Индексация польско-росийско- та україномовної логопедичної термінології/Тищенко В., Лалаєва Р., Суворанець Ю.//Лексикографічний бюлетень. — 2004. — № 10. — С. 41–51.

47. Томан І. Мистецтво говорити/І. Томан — К., 1989.

48. Український правопис/НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови. — К., 1997. — 240 с..

49. Учителю о педагогической технике/Под ред. Л. И. Рувинского — М., Педагогика, 1987 — С. 62–87.

50. Чернокозов И. И. Профессиональная этика учителя / И. И. Чернокозов — К., 1988.

51. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням / С. В. Шевчук, ІВ. Клименко.-К.: Алерта, 2011.-696 с.

52. Шевчук С. В. Українська мова на щодень, на щодень / С. В. Шевчук, Т. М. Лобода. — К., 2004. — 392 с.

53. Юкало В. Я. Культура мови/В. Я. Юкало — Тернопіль, 1999.-77 с.

54. Юссон Рауль. Певческий голос. Исследование основных физиологических и акустических явлений певческого голоса/Р. Юссон — М.: Музыка, 1974. — 264 с.

46. Тищенко В. Индексация польско-росийско- та україномовної логопедичної термінології/Тищенко В., Лалаєва Р., Суворанець Ю.//Лексикографічний бюлетень. — 2004. — № 10. — С. 41–51.

47. Томан І. Мистецтво говорити/І. Томан — К., 1989.

48. Український правопис/НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови. — К., 1997. — 240 с..

49. Учителю о педагогической технике/Под ред. Л. И. Рувинского — М., Педагогика, 1987 — С. 62–87.

50. Чернокозов И. И. Профессиональная этика учителя / И. И. Чернокозов — К., 1988.

51. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням / С. В. Шевчук, ІВ. Клименко.-К.: Алерта, 2011.-696 с.

52. Шевчук С. В. Українська мова на щодень, на щодень / С. В. Шевчук, Т. М. Лобода. — К., 2004. — 392 с.

53. Юкало В. Я. Культура мови/В. Я. Юкало — Тернопіль, 1999.-77 с.

54. Юссон Рауль. Певческий голос. Исследование основных физиологических и акустических явлений певческого голоса/Р. Юссон — М.: Музыка, 1974. — 264 с.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Автологічна лексика — 83,
Академічне красномовство — 47,
Артикуляційна гімнастика — 121,
Артикуляція — 105,
Архаїзми — 32,
Аутогенне тренування — 120,

Б

Бібліографічний опис літературних джерел — 20,

В

Варваризми — 32,
Висота голосу — 94,
Вібраційний масаж — 120,
Вульгаризми — 29,

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Автологічна лексика — 83,
Академічне красномовство — 47,
Артикуляційна гімнастика — 121,
Артикуляція — 105,
Архаїзми — 32,
Аутогенне тренування — 120,

Б

Бібліографічний опис літературних джерел — 20,

В

Варваризми — 32,
Висота голосу — 94,
Вібраційний масаж — 120,
Вульгаризми — 29,

Г

Гігієна голосового апарату педагога — 101,
Голос — 92,

Д

Державна мова — 10,
Дикція — 105,
Діалектизми — 30,
Діапазон голосу — 94,

Е

Евфонія — 110,
Елоквенція — 38,

Ж

Жаргонізми — 29,
Жестикуляція — 61,

З

Закони риторики — 40,
Засоби милозвучності української мови — 109,
Звуковимова — 112,
Зовнішність оратора — 59,

Г

Гігієна голосового апарату педагога — 101,
Голос — 92,

Д

Державна мова — 10,
Дикція — 105,
Діалектизми — 30,
Діапазон голосу — 94,

Е

Евфонія — 110,
Елоквенція — 38,

Ж

Жаргонізми — 29,
Жестикуляція — 61,

З

Закони риторики — 40,
Засоби милозвучності української мови — 109,
Звуковимова — 112,
Зовнішність оратора — 59,

I

Інтенаційна культура педагога — 80,
Інтенація — 113,
Історизми — 32,

К

Какологія — 29,
Канцеляризми — 31,
Класифікація типів мовних норм за мовними рівнями — 11,
Комунікативні якості культури мовлення — 22,
Креативний тембр голосу — 96,
Класифікація голосів — 95,
Культура мови — 15,
Культура мовлення — 7, 15, 16, 17,

Л

Літературна мова — 10,

М

Мова — 8, 13,
Мовленнєве дихання — 103, 115,
Мовленнєве спілкування — 14,
Мовленнєвий слух — 114,
Мовленнєві помилки — 28,
Мовлення — 13, 14,
Мовна норма — 11,

I

Інтенаційна культура педагога — 80,
Інтенація — 113,
Історизми — 32,

К

Какологія — 29,
Канцеляризми — 31,
Класифікація типів мовних норм за мовними рівнями — 11,
Комунікативні якості культури мовлення — 22,
Креативний тембр голосу — 96,
Класифікація голосів — 95,
Культура мови — 15,
Культура мовлення — 7, 15, 16, 17,

Л

Літературна мова — 10,

М

Мова — 8, 13,
Мовленнєве дихання — 103, 115,
Мовленнєве спілкування — 14,
Мовленнєвий слух — 114,
Мовленнєві помилки — 28,
Мовлення — 13, 14,
Мовна норма — 11,

Н

Національна мова — 10,
Неологізми — 31,
Норма літературної мови — 11,

О

Орфоепічні норми — 108,

П

Педагогічна риторика — 63,
Плеоназми — 29,
Політичне красномовство — 47,
Правила мовленнєвого етикету педагога — 74,
Просторіччя — 30,

Р

Резонаторні системи — 119,
Риторика — 37, 38, 39
Русизми — 32,

С

Сила звуку — 93,
Словесний наголос — 113,
Словесні штампи — 31,
Солецизми — 33,
Спонтанний тембр голосу — 96,

Н

Національна мова — 10,
Неологізми — 31,
Норма літературної мови — 11,

О

Орфоепічні норми — 108,

П

Педагогічна риторика — 63,
Плеоназми — 29,
Політичне красномовство — 47,
Правила мовленнєвого етикету педагога — 74,
Просторіччя — 30,

Р

Резонаторні системи — 119,
Риторика — 37, 38, 39
Русизми — 32,

С

Сила звуку — 93,
Словесний наголос — 113,
Словесні штампи — 31,
Солецизми — 33,
Спонтанний тембр голосу — 96,

Стилі мови — 18, 27,
Стилі педагогічного спілкування — 65,
Судове (юридичне) красномовство — 48,
Суспільно-побутове красномовство — 51,

Т

Тавтологія — 28,
Тембр голосу — 95,
Техніка мовлення — 89, 90, 91
Типи дихання — 104,
Типи норм — 10,

Ф

Фізичний слух — 114,
Фізіологічне дихання — 103,
Фонематичний слух — 114,
Фонетичний слух — 114,
Фонетичні синоніми — 111,
Фонологічні засоби мовлення — 112,
Функції мови — 9,

Ц

Церковне красномовство — 49,

Я

Якості професійного педагогічного голосу — 97.

Стилі мови — 18, 27,
Стилі педагогічного спілкування — 65,
Судове (юридичне) красномовство — 48,
Суспільно-побутове красномовство — 51,

Т

Тавтологія — 28,
Тембр голосу — 95,
Техніка мовлення — 89, 90, 91
Типи дихання — 104,
Типи норм — 10,

Ф

Фізичний слух — 114,
Фізіологічне дихання — 103,
Фонематичний слух — 114,
Фонетичний слух — 114,
Фонетичні синоніми — 111,
Фонологічні засоби мовлення — 112,
Функції мови — 9,

Ц

Церковне красномовство — 49,

Я

Якості професійного педагогічного голосу — 97.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю. — 28, 39, 47, 51,

Б

Бабич Н. Д. — 7, 17, 24,
Бейлинсон Л. С. — 77, 78, 79, 80, 83
Біляєв О. М. — 16, 23,

В

Вашуленко М. С. — 7, 17,
Винокур Г. О. — 16,
В'юшкова Н. — 64,

Г

Головін Б. М. — 15,
Горобець Л. Н. — 62, 63,
Грейс Н. - 56,

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю. — 28, 39, 47, 51,

Б

Бабич Н. Д. — 7, 17, 24,
Бейлинсон Л. С. — 77, 78, 79, 80, 83
Біляєв О. М. — 16, 23,

В

Вашуленко М. С. — 7, 17,
Винокур Г. О. — 16,
В'юшкова Н. — 64,

Г

Головін Б. М. — 15,
Горобець Л. Н. — 62, 63,
Грейс Н. - 56,

Є

Єлісовенко Ю. П. — 106, 138, 140,
Єрмоленко С. Я. — 16, 23,

Ж

Жинкін М. І. - 114,
Жовтобрюх М. А. — 7, 17, 22,

І

Іваненко І. М. — 84,
Іванова С. П. — 114,

К

Каменєва Т. В. — 107,
Кан-Калик В. А. - 66,
Капська А. Й. — 7, 39, 80,
Карнегі Д. — 61,
Князьков А. О. — 99,
Коваль А. П. — 7, 16, 24,
Козлянінова І. П. — 100,
Козлянінова І. П., Промптова І. Ю. — 105,
Коні А. — 56,
Кравець Л. М. — 14,

Л

Лаврова О. В. — 120,
Ладиженська Т. А. — 66,

Є

Єлісовенко Ю. П. — 106, 138, 140,
Єрмоленко С. Я. — 16, 23,

Ж

Жинкін М. І. - 114,
Жовтобрюх М. А. — 7, 17, 22,

І

Іваненко І. М. — 84,
Іванова С. П. — 114,

К

Каменєва Т. В. — 107,
Кан-Калик В. А. - 66,
Капська А. Й. — 7, 39, 80,
Карнегі Д. — 61,
Князьков А. О. — 99,
Коваль А. П. — 7, 16, 24,
Козлянінова І. П. — 100,
Козлянінова І. П., Промптова І. Ю. — 105,
Коні А. — 56,
Кравець Л. М. — 14,

Л

Лаврова О. В. — 120,
Ладиженська Т. А. — 66,

Лалаєва Р. І. — 84,
Ласкава О. В. — 123,

М

Мацько Л. І. — 7, 14, 39,
Миронова С. О. — 79,
Михалевська І. А. — 118,
Михальська А. К. — 62,
Мурашов О. О. — 7, 16, 27, 62, 64, 80, 89,

Н

Нікольська С. Т. — 119,

П

Пентилюк М. І. — 7, 17, 23, 107,
Пихтіна Н. П. — 56,
Пінчук Ю. В. — 76, 84,

С

Савкова З. В. — 100,
Сагач Г. М. — 39, 40,
Синиця І. О. — 14,
Сопер Поль Л. — 46, 51,
Станіславський К. С. — 90,
Стрельнікова А. М. — 116, 117,

Лалаєва Р. І. — 84,
Ласкава О. В. — 123,

М

Мацько Л. І. — 7, 14, 39,
Миронова С. О. — 79,
Михалевська І. А. — 118,
Михальська А. К. — 62,
Мурашов О. О. — 7, 16, 27, 62, 64, 80, 89,

Н

Нікольська С. Т. — 119,

П

Пентилюк М. І. — 7, 17, 23, 107,
Пихтіна Н. П. — 56,
Пінчук Ю. В. — 76, 84,

С

Савкова З. В. — 100,
Сагач Г. М. — 39, 40,
Синиця І. О. — 14,
Сопер Поль Л. — 46, 51,
Станіславський К. С. — 90,
Стрельнікова А. М. — 116, 117,

Т

Тищенко В. В. — 84,

Ч

Чарелі Е. М. — 100,

Ш

Шевчук С. В. — 7,

Ю

Юкало В. Я. — 26,
Юссон Р. — 92.

Т

Тищенко В. В. — 84,

Ч

Чарелі Е. М. — 100,

Ш

Шевчук С. В. — 7,

Ю

Юкало В. Я. — 26,
Юссон Р. — 92.

Навчальне видання

Пінчук Ю. В.
**РИТОРИКА, КУЛЬТУРА
ТА ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ
КОРЕКЦІЙНОГО ПЕДАГОГА**

Навчально-методичний посібник

Оригінал-макет виготовлено ТОВ «КНТ»
Відповідальний за випуск Кривенко О. А.
Комп'ютерне верстання Казьміної Є. І.
Обкладинка Казьміної Є. І.

Підписано до друку 01.10.2014. Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookC.
Друк офсетний. Обл.-видав. арк. 7,61. Умов. друк. арк. 7,07.
Тираж 300 пр.

ТОВ «КНТ»
м. Київ
Тел. (099) 232-40-59; (096) 555-19-80
e-mail: knt2012@ukr.net
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 581 від 03.08.2001.

Навчальне видання

Пінчук Ю. В.
**РИТОРИКА, КУЛЬТУРА
ТА ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ
КОРЕКЦІЙНОГО ПЕДАГОГА**

Навчально-методичний посібник

Оригінал-макет виготовлено ТОВ «КНТ»
Відповідальний за випуск Кривенко О. А.
Комп'ютерне верстання Казьміної Є. І.
Обкладинка Казьміної Є. І.

Підписано до друку 01.10.2014. Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookC.
Друк офсетний. Обл.-видав. арк. 7,61. Умов. друк. арк. 7,07.
Тираж 300 пр.

ТОВ «КНТ»
м. Київ
Тел. (099) 232-40-59; (096) 555-19-80
e-mail: knt2012@ukr.net
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 581 від 03.08.2001.